

FÖRR OCH NU

– Tidskrift för en folkets kultur och historia



INNEHÅLL NUMMER 2 2020

Ledare XIII Pandemier och litteratur.....3

FARSOTER I KONST & POLITIK

Anne Lidén Katastrofer, förgänglighet och visioner om räddning.....13

Diana Johnstone COVID-19: Coronaviruset och civilisationen.....31

SAMTIDSHISTORIA

Julien Hach Jacques Chirac – Frankrikes sista sanna president? Del II.....42

LITTERATUR

Ewa Bergdahl Maria Sandel 150 år – Sveriges första kvinnliga arbetarförfattare.....61

Anders Björnsson DIKTONIUS.....80

RECENSIONER

Göran Bergkvist Wolfgang Schorlau *Denglers första fall*.....83

Marianne Fors Läsvärt trots skvaller och felaktigheter.....86



FÖRR OCH NU – Tidskrift för en folkets kultur och historia är en kulturtidskrift som tidigare utkom mellan åren 1974 och 1996. Tidskriften var den gången en papperstidning i A5-format och utgavs med fyra nummer per år. Den redaktionella tonvikten låg på kultur, kulturhistoria, historia, konst och litteratur. Detta är ett försök att åter väcka liv i tidskriften, nu som en webbtidskrift.

FÖRR OCH NU:s program och inställning uttrycks genom de fyra parollerna:

Försvar för yttrande- och tryckfriheten
För en folkets kultur
För en folkets historia
Antiimperialism

Varje artikelförfattare svarar dock själv för de åsikter hen framför.

REDAKTION

Ulla-Britt Antman
Jan-Olof Erlandsson
Jan Käll
Per-Olov Käll (ansvarig utgivare)
Anne Lidén

FÖRR OCH NU – Tidskrift för en folkets kultur och historia ISSN 2003-329X
Digital lagring i LIBRIS tidskriftsarkiv, Kungl. Biblioteket:
<http://libris.kb.se/bib/lw7c9nsdjc55x455>

Pandemier och litteratur

Den pågående Coronaviruspandemin har i likhet med tidigare pandemier i historien överrumplat oss och vi vet inte med någon rimlig grad av säkerhet vare sig hur länge den kommer att vara eller hur den kommer att påverka samhällets långsiktiga utveckling. I detta nummer av Förr och Nu söker vi med konkreta exempel belysa hur katastrofer i allmänhet – och pandemier i synnerhet – har gjort avtryck inom litteraturen ("Pandemier och litteratur" av Per-Olov Käll), konsten ("Katastrofer, förgänglighet och visioner om räddning" av Anne Lidén) och politiken ("Coronaviruset och civilisationen" av Diana Johnstone).

PER-OLOV KÄLL

På våren 1918, innan 1:a världskrigets kanoner ännu tystnat, blandade sig en ny spelare i leken – en som dock hade egenskapen att vara osynlig för blotta ögat och av den medicinska vetenskapen så småningom skulle betecknas som influensavirus av "typ A, subtyp

H1N1", mera känd som spanska sjukan. Namnet har gett intrycket att den världsomspännande epidemin (pandemin) skulle ha haft sitt ursprung i Spanien, vars kung Alfonso XIII insjuknade svårt men överlevde. Intrycket är dock en synvilla. I verkligheten anses smittan, vars ursprung är omtvistat, ha spridit sig från Frankrike till Spanien men krigsledningarna i Frankrike, Storbritannien och Tyskland undertryckte nyhetsrapporteringen om farsoten medan journalistiska rapporter däremot kunde sammanställas i det i kriget neutrala Spanien. Den spanska sjukan, som under ca. två år svepte fram i tre vågor, var en katastrof som knappast stod världskrigets våndor efter. Till skillnad från den pågående coronaviruspandemin var det i första hand yngre människor som drabbades och försök att beräkna dess omfattning har resulterat i uppskattningar att mellan 1 till 5 procent av den dåvarande mänskligheten – knappt 2 miljarder människor – dog. I Sverige dog mellan åren 1918-1920, enligt den officiella statistiken, 37 573 personer i sjukdomen, ungefär 0.6% av befolkningen.

År 2005 publicerades den fullständiga DNA-koden för viruset som låg bakom spanska sjukan. Man hade då lyckats isolera det ur vävnader från personer som 1918 avlidit i sjukdomen. Bara fyra år efter denna viktiga publi-

cering dök ett nytt virus av samma otrevliga typ upp: svininfluensan.



Patienter insjuknade i spanska sjukan vid Bodens regemente 1918. Foto A. Andersson i Vecko-Journalen s.å. [Källa: Public domain]

Jag tillhör den generation som föddes strax efter 2:a världskriget och för min föräldrageneration var erfarenheterna från detta krig rimligen en grundläggande upplevelse. När de efter kriget kunde resa ut i igen gick resan till London och Paris. Också det en stor händelse och jag har i min ägo några svart-vita fotografier som visar de två unga svenskarnas besök i de stora europeiska metropolerna. Mina morföräldrar och min farmor (min farfar träffade jag aldrig) hade genomlevt båda världskrigen, och det hände att de talade om dessa tider. Som barn upplevde jag förstås att de talade om saker som hade hänt för mycket länge sedan, men numera – när jag passerat 70-årsstrecket – är det inte längre så.



Min mor Ingrid Käll i London omkr. 1950. Fotot sannolikt taget av min far Olle Käll.

Första världskriget? En fingerknäppning bort.

Andra världskriget? Det har precis slutat.

Särskilt min farmor minns jag brukade jämföra situationen för en ensamstående mor – hon var sömmerska – under det 1:a och 2:a kriget. Medan under det 1:a kriget hungern ibland kunde knacka på dörren var, menade hon, organisationen med matkuponger och annat mycket bättre under det 2:a. Jag kan dock inte påminna mig att man i mitt barn-domshem någonsin talade om spanska sjukan, trots att åtminstone mina morföräldrar och min farmor rimligen borde ha känt till folk som råkat illa ut i pandemin. Fram till nu har den spanska sjukan varit i stort sett utsuddad – eller kanske snarare förträngd – ur folkminnet.

DIGERDÖDEN

I början av år 1341 återvände den unge författaren Giovanni Boccaccio från Neapel till Florens, den stad som hade sett honom växa upp och i vilken han kanske även var född 28 år tidigare som oäkta (troligen) son till köpmannen Boccaccino di Chellini. Vem hans mor var är inte känt. Den unge mannen hade av allt att döma omsider hittat rätt i sitt liv. Från att från början ha sökt gå i sin fars fotspår och tagit arbete i en bank, hade han uttråkats av denna syssla efter ett antal år bytt spår och inlett studier i kanonisk rätt, alltså den lagstiftning som kyrkan använder sig av för att reglera sin inre verksamhet. Men inte heller juridikstudierna hade passat honom. Gradvis hade han kommit till insikt om att hans rätta håg stod till poesin och litteraturen.

Några år senare, år 1348, anländer digerdöden till Florens. Det var vid denna tid, eller strax efter, som Boccaccio påbörjade vad som i eftervärldens ögon framstår som hans magnum opus, *Decamerone*. Det är dock oklart om Boccaccio vid denna tidpunkt alltfjämt vistades i Florens eller om han hade gjort som verkets ”berättare”, sju kvinnor och tre män, alla från de övre samhällsskikten, vilka dragit sig undan farsoten till en säkrare plats i närheten av staden Fiesole, där man ostört kunde njuta av livets

goda och underhålla varandra med dagliga berättelser.



GIOVANNI BOCCACCIO

Rafaello Sanzio Morghen (1758-1833), ”Porträtt av Giovanni Boccaccio”, gravyr, ca. 1822 [Källa: Public domain]

Decamerone har kallats för världslitteraturens första novellsamling. Verket består av hundra från varandra fristående berättelser, som dock knyts samman av vissa för dagen bestämda teman. Titeln syftar på att historierna berättas under tio dagar, två veckor minus lördagar och söndagar.

Digerdöden, i form av böldpest, anses ha uppstått i centrala eller östra Asien. Den spred sig längs Sidenvägen och nådde halvön Krim vid Svarta havet år 1347. I staden Kaffa (numera Feodosija) på Krim hade genuesarna en viktig handelsstation. Vid denna tidpunkt var staden under beläg-

ring av den mongoliska hären Gyllene horden som leddes av Kiptsjak khan Jambeg. Trots att staden försvarade sig tappert var det en tidsfråga innan man skulle tvingas kapitulera. Då slog digerdöden oväntat till i ockupationshären, soldaterna dog som flugor under svåra plågor och härföraren Kiptsjak khan Jambeg tvangs ge order om reträtt. Men smittan, som spreds med råttor – de egentliga smittobärarna var löss som uppehöll sig i råttornas päls (men även i pälsen hos andra gnagare liksom hos katter och hundar), och dessa var i sin tur infekterade med sjukdomens verkliga agens, den stavformade bakterien *Yersinia pestis* – hade redan trängt in i staden [1].

De genuesiska handelsmännen flydde i panik till sina skepp och hissade segel. Men råttorna fanns ombord och när tolv genuesiska fartyg i oktober 1347 anlöpte hamnen i Messina på Sicilien inleddes en snabb spridning av pesten på den europeiska kontinenten.

I januari 1348 hade den nått Marseille och i mars påverades Avignon. I Paris beräknas halva befolkningen, runt 50 000 människor, ha dukt under. I augusti 1349 nådde den Norge och året efter Sverige och Finland. Den samtida krönikören March-

ione di Coppo Stefani i Florens skrev:

”Invånarna hann inte med mycket annat än att bära döda kroppar till begravning. Många dog utan att ha biktat sig eller mottagit de andra sakramenten.” [2]



1492 års utgåva av Boccaccios Decamerone. Biblioteca Europea di Informazione e Cultura (BEIC, "European library of information and culture") [Källa: Public domain]

Den första kompletta översättningen av Decamerone till svenska genomfördes av Christoffer Eichhorn och utkom 1914 [3]. Eichorns svenska är dock påtagligt föråldrad och senare översättningar har varit starkt förkortade och således ofullständiga. Det är därför mycket glädjande att en komplett nyöversättning av det litteraturhistoriskt betydelse-

fulla verket nyligen genomförts av ögonläkaren och översättaren Paul Enoksson (1923-2015). Då jag inte kan italienska kan jag inte jämföra med originalet, men jag vill ändå framhålla att jag upplever Enoksson svenska språkdräkt som ett litterärt mästarprouv. Språkligt ter sig översättningen lika genomlyst och klar i linjen som en målning av renässansmästaren Botticelli. Det gör läsningen smått magisk. Enoksson avslöjar hemligheten bakom sin metod, när han i förordet skriver:

”Meningarna i *Decamerone* har en latininfluerad syntax. De är långa och innehåller ofta en rad bisatser. Tung är emellertid stilen endast i översättning med bibehållen syntax. Lyssnar man på en skolad italiensares uppläsning, frapperas man av hur smidigt originaltexten fortfarande flyter. Berättarstilen ter sig lika lysande som på 1300-talet.”

Svenska språket lämpar sig sällan för alltför långa och invecklade meningar. Enoksson har insett detta och har såvitt jag förstår sökt dela upp Boccaccios långa italienska meningar i kortare satser. Därmed får den svenska prosan luft under vingarna och texten flyter med lättheten hos svalans flykt.



Giovanni Boccaccio, *Decamerone*, Bok 1 (av 2). Övers. och inledning av Paul Enoksson, Atlantis, Stockholm 2011, 494 (bok 1) + 407 (bok 2) sidor



Paul Enoksson föreläser om sin översättning av Machiavellis *Fursten* på Svensk-Italienska föreningen i november 2012. Fotot något beskuret. [Källa: <http://www.svensk-italienska.se/program-2012/>]

Berättelserna i Decamerone ramas historiskt och mentalt in av den fruktansvärda farsoten. Digerdöden utgör den mörka fond mot vilken de ömsom sedelärande, ömsom uppsluppet underhållande – inte minst erotiskt – berättelserna utspelar sig. I ett inledande kapitel skildrar Boccaccio denna bakgrund genom en redogörelse av pestens härjningar i Florens:

”Jag säger alltså att trettonhundrafyrtioåttio år hade förflutit efter den lyckosamma inkarnationen av Guds son, när den förnämliga staden Florens, som överträffade alla andra italienska städer i skönhet, drabbades av den dödliga pesten till följd av himlakropparnas inflytande eller Guds rättmätiga vrede över de dödliga, för våra onda gärningars skull och till vår bot och bättring. Pesten hade börjat i Orienten några år tidigare, där den skördat otaliga liv. Den gick från plats till plats och spred sig olyckligtvis västerut. Mot denna farsot hjälpte intet förnuft eller mänskligt förutseende. Staden rensades från en mängd avskräde av särskilt utsedda tjänstemän, alla sjuka förvägrades inträde i staden och många föreskrifter gavs för att man skulle slå vakt om människors hälsa, allt förgäves. Lika fåfång var den ödmjuka åkallan som fromma människor, inte en gång utan många, riktade till Gud under processioner eller på annat sätt. Från tidig vår det nämnda

året visade pesten sina förfärliga verkningar på ett märkligt sätt. Den uppträdde inte som i Orienten, där näsblödning alltid var ett säkert tecken på oundviklig död. Både hos män och hos kvinnor visade den sig först som bölder i ljumskar eller armhålur. Några av dem växte och blev stora som ett vanligt äpple, andra som ett ägg, några var stora, andra små och folk kallade dem ’pestbölder’. Från de båda nämnda ställena började dessa dödliga ’pestbölder’ snart sprida sig och slumpmässigt uppträda överallt på kroppen.” (sid 28)

Numera vet man att pestsmittan uppträdde i tre olika former: som böldpest (den form Boccaccio beskriver ovan), blodpest (som tog sig uttryck i svarta fläckar på kroppen, se nedan) och lungpest. Medan dödligheten i böldpest anses ha legat på mellan 50-80 procent, var dödligheten i de två senare formerna i det närmaste 100 procent, det vill säga alla som smittades dog. Boccaccio visar att man redan på medeltiden hade klart för sig att sjukdomen uppvisade olika former:

”Senare ändrade sjukdomen karaktär och tog hos många formen av svarta eller blygrå fläckar på armar, lår och alla andra delar av kroppen, stora och få hos några, små och tätt placerade hos andra. För de drabbade var dessa fläckar ett lika säkert tecken på kommande död som ’pestbölderna’ tid-

igare hade varit och fortfarande var.

Mot denna farsot föreföll läkarnas råd och läkemedlens kraft utan verkan och värde. Till följd av sjukdomens natur eller okungheten hos dem som gav vård (till de välutbildade hade nämligen sällat sig en mängd män och kvinnor som inte hade en aning om medicin) och som inte visste vad sjukdomen berodde på och därför inte kunde ge något lämpligt botemedel, inte bara tillfrisknade få utan nästan alla dog på tredje dagen efter det att de nämnda tecknen visat sig. Somliga dog hastigare än andra och de flesta utan föregående feber eller andra symptom.” (sid 28f)

Boccaccio ser på världen med en realists blick. Det gäller också för berättelserna i Decamerone, vilka han säkert inte hittat på själv – i varje fall inte alla hundra – utan hade samlat på sig under åren. (Han kunde med Beppe Wolgers ha sagt att han fått dem från ”olika håll”! Man vet att liknande historier har påträffats i franska, italienska, spanska och latinska källor men även från fjärran länder som Indien, Mellersta östern med flera platser [4].) Men hans sätt att berätta dem på, den omsorgsfulla språkliga disciplinen, humorn, intresset för människans passioner och konflikter och den eviga frågan vilken moral en god människa bör tillämpa härrör säkert från honom själv.

De svar Boccaccio ger på dessa filosofiska frågor ter sig för oss förbluffande naturliga och självklara, men var det inte på hans egen tid. Själv lär han på äldre dagar – då hans intresse för den kristna religionen ökade – till och med tagit avstånd från ”lättsinnet” i sina tidigare skrifter. Som tur är motsatte han sig inte publicering av sitt verk och så sent som på 1370-talet – Boccaccio avled 1375 – bearbetade han Decamerone till den bok vi idag känner.



John William Waterhouse (1849-1917), ”En berättelse från Decamerone”, (alternativ titel ”Den förtrollade trädgården”), oljemålning (?), 1916. Lady Lever Art Gallery Liverpool. På bilden ses de sju kvinnorna och två av de tre männen, som är ”berättarna” i Decamerone. Waterhouse hörde till den pre-rafaelitiska konstströmningen, vilket tydligt framgår i målningen. [Källa: Public domain]

Boccaccio lever i en tid då Bibelns ord och symboler är levande realiteter som genomsyrar människornas vardag från födelse till död. De sju kvinnor och tre män, som är verkets berättare, är inte bara är fiktiva gestalter utan personer som Boccaccio själv kan

ha känt, även om han gett dem andra namn för att, som han säger, skydda deras identitet. Men deras antal, $7 = 3 + 4$ samt 3, anses också ha en symbolisk innebörd. De sju unga kvinnorna antas representera de tre Gudomliga dygderna (Tro, Hopp, Kärlek) plus de Fyra kardinaldygderna (Klokhet, Rättrådighet, Måttfullhet, Tapperhet). De tre männen å sin sida anses representera Platons klassiska tredelning av själen i Förnuft, Ande och Begär.

Nu behöver man inte känna till detta för att läsa Boccaccios mästerverk med behållning. Hans berättelser talar för sig själva. Boccaccio vinnlägger sig också om att vara pedagogisk genom att inleda varje berättelse med en kort sammanfattning, ett "abstrakt" som vi säger numera. Berättelsen om den vackra unga kungadottern "Alatiel" inleds till exempel med följande resumé:

"Sultanen av Babylon sänder en av sina döttrar som hustru till kungen av Algarve. Till följd av en rad missöden råkar hon i händerna på nio olika män på skilda platser under en följd av fyra år. Slutligen återförs hon till fadern som oskuld och beger sig på nytt till kungen av Algarve för att bli hans hustru."

Hur det än förhöll sig med den sköna Alatiels oskuld slutar berättelsen lyckligt. Det kungen av

Algarve inte visste led han inte heller av.

"En abbedissa stiger hastigt upp ur sin säng för att överraska en av sina nunnor, som har anklagats för att ha en älskare i sängen. Själv har hon en präst hos sig och i mörkret sätter hon hans knäbyxor på huvudet i tron att hon tagit sitt dok. När den anklagade får se detta och gjort abbedissan uppmärksam på det, klarar hon sig och får i ro vara tillsammans med sin älskare."



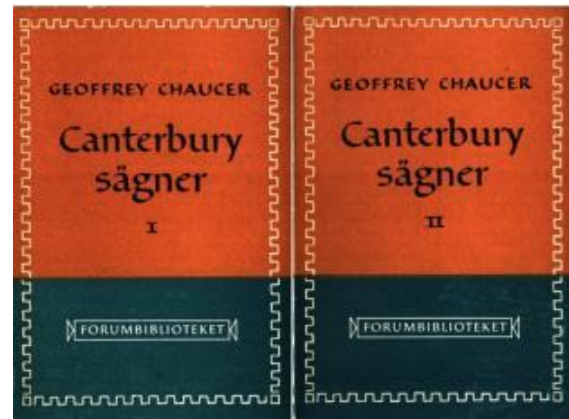
Sandro Botticelli (1445-1510), "Nastagio degli Onesti", olja på pannå (?). Målningen illustrerar den VIII:e historien som berättas under den V:e dagen i Decamerone. Pradomuséet, Madrid.

Det är inte svårt att förstå att Decamerone snabbt blev ett populärt verk och även fick många efterföljare. Här ska endast två av dessa verk omnämnas vilka tillhör världslitteraturen. Den engelska poeten, diplomaten, filosofen och vetenskapsmannen Geoffrey Chaucer (ca. 1343-1400) var samtida med Boccaccio, om än trettio år yngre. Hans diktcykel *The Canterbury Tales* (sv. titel *Canterburysägner*, övers.

Harald Jernström) anses påverkad av Decamerone, som det liknar till strukturen genom att vara uppdelad i ett antal fristående (24) berättelser, huvudsakligen i poetisk form. Huruvida Chaucer läst Boccaccios bok och rent av träffat denne personligen är omdiskuterat. Canterburyssägnerna räknas som ett av det medeltida Englands viktigaste litterära verk och anses ha bidragit till den engelska litteraturens utveckling genom att Chaucer skrev på folkspråket, inte på latin.



Chaucer som pilgrim i det s k Ellesmeremanuskriptet av Canterburyssägnerna, ca. 1410. [Källa: Public domain]

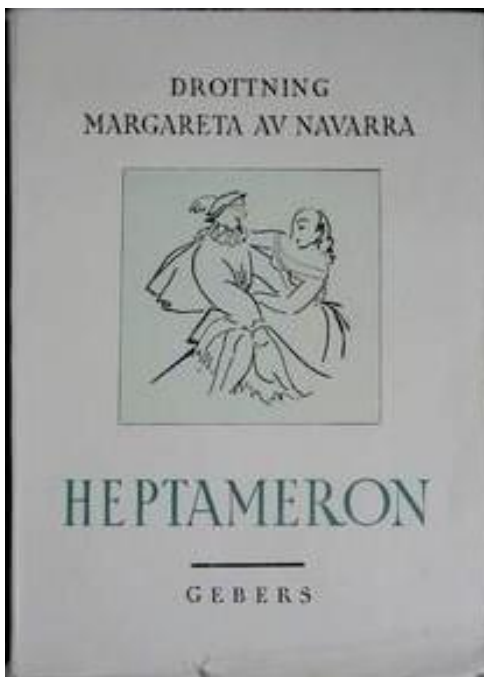


En svensk utgåva av Canterburyssägnerna, övers. av Harald Jernström, Forum-biblioteket, 1956.

Drottning Margareta av Navarra (Margareta av Angoulême, 1492-1549) var gift med kung Henrik II av Navarra och var en av sin tids ledande franska kulturpersonligheter. Vid sitt hov samlade hon författare, vetenskapsmän, filosofer och andra lärda. Inspirerad av Decamerone skrev hon en likartad samling berättelser *L'Heptaméron* (sv. titel *Heptameron*, övers. Holger Petersen Dyggve). Boken är underhållande och tänkvärd på ett sätt som erinrar om Decamerone men är ett självständigt arbete och inte en upprepning eller ett plagiat. Kanske var det hennes mål att verket i likhet med Decamerone skulle omfatta hundra berättelser, men hon sägs ha avlidit medan hon ännu arbetade med den åttionde.



Jean Clouet (1480-1541), "Porträtt av Margareta av Angoulême", olja på panel, omkr. 1530. Walker Art Gallery Liverpool [Källa: Public domain]



Drottning Margareta av Navarra, Heptameron, sv. övers. Holger Petersen Dyggve, Hugo Gebers förlag, Stockholm 1954.

NOTER

[1] Bakterien *Yersina pestis*, som låg bakom digerdöden, identifierades 1894 av den schweiziske läkaren Alexandre Yersin (1863-1943). Med tillgång till dagens antibiotika som streptomycin, kloramfenikol m.fl. preparat hade digerdöden kunnat stoppas, men i mitten på 1300-talet hade mikroskopet ännu inte uppfunnits (det skulle dröja ytterligare två och ett halvt sekel) och mikrobernas värld var ännu okänd för medeltidsmänniskan. *Yersina pestis* förekommer alltjämt i ett flertal länder, bland annat i USA, Demokratiska republiken Kongo, på Madagaskar osv.

[2] Karsten Alnæs, HISTORIEN OM EUROPA – Uppvaknandet 1300-1600, övers. Urban Andersson, Albert Bonniers Förlag 2004, sid 51.

[3] Första delen av Eichorns översättning finns tillgänglig på projekt Runeberg: <http://runeberg.org/dcameron/1/>

[4] https://en.wikipedia.org/wiki/The_Decameron

Katastrofer, förgänglighet och visioner om räddning

ANNE LIDÉN



Anne Lidén, senior forskare och lektor i bild, konst, kulturarv och museer vid Stockholms universitet. Medlem av Förr och Nu:s redaktion.

Aldrig tidigare har jag sett Norrberget så ljust och klart belyst. Aprilsolen är intensiv. Nu ligger klipphällen frilagd uppe på berget med de vackra tallarna och ger en hänförande utsikt över fjärdarna och öarna runt Vaxholm. Här uppe på höjden låg min gamla skola där jag arbetade i trettio år som bildlärare innan jag blev universitetslärare för tjugo år sedan, en ljus tegelbyggnad från det tidiga femtiotalet. Nu är nästan allt rivet och bortforslat. Den vackra stenvuren mot sjön står dock

kvar och en del taktegel som sparats ligger i travar. Den enda delen av den stora anläggningen som återstår bland ruinerna är det skyddsrum som låg i källaren under min egen arbetsplats, bildsalen.

Över allt omkring gapar stora hål i grunden. Jag står här och tittar in genom det höga stängslet som spärrar av området. Här ska nya bostäder och lokaler byggas av privata byggherrar på mark, som alltsedan militären överlämnade den till Vaxholms stad enligt den överenskommelsen förblivit i offentlig ägo. En långvarig kamp har pågått om rivningen. Den gedigna byggnaden i gult tegel från 1953 blev satt på listan över hotade kulturbyggnader. En överväldigande stor majoritet av Vaxholmsborna har länge protesterat mot rivningen och försäljningen av området, ett motstånd som också bekräftats i en folkomröstning. Men de styrande i Vaxholms stad har struntat i folkopinionen och fortsatt utförsäljningen av offentlig egendom och mark.

Nu är allt nedrivet och mitt i ruinerna reser sig det kvarlämnade skyddsrummet. Den grå metalldörren med dess stora runda dörrhandtag, de tjocka betongväggarna och det extra kraftiga taket byggdes för att stå emot bombanfall och skydda människorna därinne. Men här

utanför har katastrofen redan inträffat, denna demolering av en stads gemensamma kulturarv kunde vi inte skyddas från. Det hjälper föga nu att jag varit skyddsombud på skolan, känt till alla funktioner och utrymmen, och att jag gått utbildning i civilförsvaret om beredskap inför miljökatastrofer och krig. Allt är borta. Dock kan jag i minnet åter skapa byggnadens alla våningar och avdelningar, korridorer och klassrum. Jag bygger upp skolan igen mot den blå himlen och jag kan då se framför mig alla generationerna av lärare och elever, deras ansträngningar i det många årens stora kunskapsbygge. Här har jag lärt mig om och lyssnat till barn och ungdomars oro inför framtiden och sett hur kunskapen och det skapande arbetet givit dem styrka att våga tro på framtiden och sig själva. Tillsammans har vi kunnat bearbeta både små och stora motgångar. Det finns ju mindre och större katastrofer och det går att få vidare perspektiv och lindring om man hjälps åt att möta dem. Idag är jag ute på en promenad i solskenet. Egentligen ska jag hålla mig inne så mycket som möjligt för att undvika smittan av coronavirusets pandemi, den stora verkliga pågående katastrofen denna vår, men jag ville se det rivna skolområdet en sista gång innan de nya husen blivit byggda.

BILDER AV DÖDEN OCH DRÖMMAR OM EVIGT LIV

I bildsalen på skolan hade jag ett bokskåp med bilderböcker och konstböcker från olika delar av världen, böcker och bilder eleverna själva fritt kunde bläddra och leta i. Vissa konstbilder väckte extra stort intresse hos dem. Det var de grafiska trycken Calaveras av den mexikanske konstnären Jose Guadalupe Posada (1852-1913) med dödskallar som skratrar och dricker, skelett som hoppar, dansar och cyklar, en rå galghumor. [**Bild 1-2**] Otroligt, tyckte eleverna, de döda kunde tydligt komma tillbaka och leva rövare! Även om eleverna inte var införstådda med bakgrunden till den mexikanska konstens sammansatta döds-kult och firandet av De Dödas Dag, *Dia de Muertos*, gav Posadas bilder dem en drastisk inspiration och kraft till deras egna grafiska bilder och teckningar. De fick en tro på sin egen styrka. Fanns det ett rike för de döda? Döden var ju ändå det allra värsta, men döingarna skrattade! Den snobbiga damen Catrina drabbades av döden, trots sin rikedom, fina kläder och sin pråliga prakt, det var den lärdom om livets förgänglighet, *vanitas*, som Posadas bilder lärde eleverna.



Bild 1. Dödsskalle-damen Catrina, "Catrina La Calavera Garbancera". Calaveras. Zinketsning. Juan Guadalupe Posada 1913. (Foto Public domain).

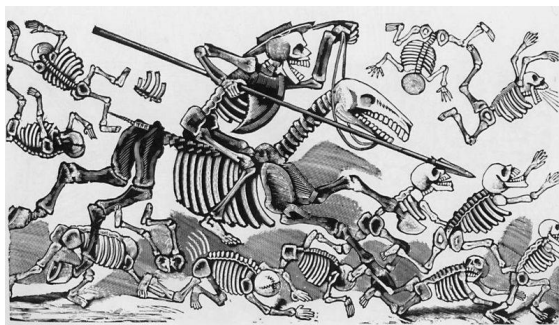


Bild 2. Don Quijote Calaveras. Zinketsning. Juan Guadalupe Posada 1913. (Foto Public domain).

Varje elev har mött olika sorters katastrofer, och deras upplevelser kan inte alltid graderas. En elev kanske har genomgått svåra erfarenheter från krig, sett människor dödas och genomlidit misär i flyktingläger. En annan har kanske tvingats flytta på grund av föräldrarnas skilsmässa, medan det för någon elev kan vara en katastrof att tvingas byta rum när ett nytt syskon föds i familjen. Det är nog inte så många unga som sett en människa dö, deras nära har sannolikt dött på sjukhus. Det som är gemensamt för de flesta skolelever är en oro för sin egen trygghet och världens

överlevnad, naturens och klimatets förändringar, oro för krig och våld. All denna oro och ångest bearbetar eleverna i sitt tänkande och skapande arbete, individuellt och gemensamt, och i denna process ska de ha allt stöd från lärare, vuxna i familj och samhälle. Särskilt viktigt är stödet i deras intellektuella beredskap mot emotionell skräckpropaganda och vilseledande påverkan, i försvaret för förnuftet mot vidskepliga beskrivningar och falska rykten som de möter i massmediernas flöde. Det är dock inte alltid som de vuxna förstår ungdomarnas medvetna och ironiska förhållningsätt till blodiga skräckfilmer eller överdrivna och skruvade morbida skämt, som i deras ögon blir användbara satirer mot den värld som erbjuds dem. I bildsalen kan de ge uttryck för sina fantasier utan moraliska pekpinnar.

Till vår hjälp i att hantera oro och dödshot har vi alla de berättelser och bilder som skapats genom århundraden, gestaltningar av död och katastrofer och hur människor har mött sina öden men också hur de hanterat och gestaltat svårigheterna i sin tid. Inte sällan är berättelserna och konstverken också sammansatta så att de skapar ett hopp och en framtidstro, hur man kan komma igenom smärtan och ångesten. I alla länder har konstnärer gestaltat religiösa bilder och symboler som hjälper betraktaren att reflektera kring människans och jordens

förgänglighet, att allt kan ta slut och döden triumferar. De har även skapat bilder av hopp och räddning undan katastrofer, och bildkonsten inom många religioner handlar om myter, visioner och drömmar av återuppståndelse och evigt liv. När jag haft undervisning om denna stora skatt av bilder i konsthistorien för mina lärarstudenter på universitetet, de blivande bildlärarna, så har de också fascinerats av de starka mytiska bilderna. Många gånger har de gått tillbaka till konsthistoriens mästare, när de valt moderna aktuella teman för sina bilder, och fått inspiration till parafrafer, gestaltningar av hoten mot miljö och klimat.



Bild 3. Tron provas. Konsten att dö, *Ars Moriendi*. Etsning Meister ES. 1460-tal. (Foto Public domain)

De medeltida konstnärerna i Europa skildrade de kristna

dödsmotiven i särskilda moraliska teman, som hade sin bakgrund i Digerdödens farsot i mitten av 1300-talet, då miljoner dog i pesten. Två kompletterande bildteman handlar dels om Konsten att leva, *Ars Ludendi*, dels om Konsten att dö, *Ars Moriendi*, som visar vilka stadier den döende genomgår som god kristen för att dö väl. I etsningen av den nordtyske konstnären Meister ES (1420-1468) ligger den sjuke på dödsbädden och utsätts för en rad olika prövningar, dygderna Tron och Hoppet testas liksom lasterna Högmod och Girigheten. [**Bild 3.**] Smådjävlar uppsöker den sjuke, prövar, frestar och lockar, medan Gud, Kristus och Maria vaktar vid huvudändan. När prövningarna är över kan den döende bli tröstad och dö befriad från synd.

Ett annat dödstema som gestaltats i mer satiriska målningar och grafiska tryck skildrar en långdans med döden, Dödsdansen, *Danse Macabre*. Den virvlande dansen med människor och skelettfigurer visar hur döden respektlöst drabbar de rika och mäktiga, döden söker upp och griper påvar och klerker, kungar och riddare, krämare och astrologer. Konsthistorikern Gregor Paulsson, som till skillnad från flertalet satt in konstverken i ett samhällsperspektiv, berättar om detta bildtema som uppstod i Frankrike på 1400-talet och hur motivet utvecklats under renäs-

sansen och barocken (Paulsson 1985-1987). De flera meter långa målningssviterna med de dansande figurerna i Dödsdansen målades på kyrkogårdsmurar och i gravkapell, mer sällan i de centrala kyrkorummen såsom Bernt Notkes "Toten Tanz" (Dödsdans) på 1460-talet i Tallins Nicolai-kyrka, Estland. Mest populära blev de tryckta träsnitten och etsningarna, ibland uppdelade i enskilda blad, vilka kunde få vid spridning.

Den tyske konstnären Hans Holbein d. y. (1497-1543), verksam i Basel, utförde en lång rad mästerliga grafiska blad med dödsdansens olika parfigurer. [Bild 4-5]. (Paulsson 1985, s. 184-185). Den kringresande krämaren med sin stora packning av varor blir upphunnen av döden på sin färd. Förgäves försöker han argumentera med Döden om målet för sin vandring, men får bara ett håfullt grin tillbaka. När Astrologen pekar på sina instrument och modeller för att mäta och förstå jorden och universum håller Döden upp en dödsskalle framför honom, en förmaning om att döden väntar.

Efter reformationen flyttade Hans Holbein d. y. till London där han tjänade vid hovet i Windsor som porträttmålare. Det eleganta dubbelporättet av de franska ambassadörerna Jean de Dinteville och Georges de Selve



Bild 4. Döden och krämaren. Dödsdansen. Trägravyr. Hans Holbein d. y. 1526 (Foto Public domain)



Bild 5. Astrologen och döden. Dödsdansen. Trägravyr. Hans Holbein d. y. 1526 (Foto Public domain)

1533 innehåller också en fördold bild av Döden. [**Bild 6**]. De två ädlingarna lutar sig mot en hylla med uppställda vetenskapliga mätverktyg och instrument för astronomi, geologi och matematik, såsom jordglob, stjärnglob, solur och kompass samt musikinstrument och en Luthersk psalmbok. Mot säkerheten och tryggheten i att räkna och mäta markerar konstnären i bildens front en påminnelse om osäkerhet och dödens närvaro, *memento mori*. Dödsskallen är framställd i en förvrängd och för betraktaren dold bild, en "anamarfos". Döden svävar fördold, och således var kanske inte människans strävan efter vetenskapens räddning förgäves (Hagen 2003). Holbein avled senare under pesten i London 1543.



Bild 6. Ambassadörerna. Olja på pannå. Hans Holbein d. y. National Gallery London.. (Foto Public domain).

Gregor Paulsson visar hur pestens medeltida pandemi, skrällen inför döden och dödsbilderna, se-

dan bidrog till utvecklingen av härskarnas gravskulpturer som blev alltmer realistiska: "Med denna fruktan för den mänskliga förintelsen förbands hos världens mäktige en begravningskult av de mest storslagna former" (Paulsson 1985). Mot den aristokratiska bildtraditionen lyfter Paulsson fram två konstnärer som enligt honom blivit talesmän för en folklig kultur, Hieronymus Bosch (1460-1516) och Pieter Bruegel d. ä. (1525-1569). Den holländske konstnären Hieronymus Bosch skapade en säregen bildvärld där blandväsen och symboler gestaltar onda och goda makter, synder och laster, paradiset, helvete och sagofigurer ur folktron, den upp- och nedvända världen. Enligt Paulsson har Bosch med dessa bilder "uttryckt den dragning åt det lastbara och grovkorniga och samtidigt åt den helvetesskräck som på ett egendomligt sätt bildade varpen och inslaget i den inbillning som sedan länge fanns på folkdjupet".

Den flamländske målaren Pieter Bruegel d.ä. utvecklade arvet efter Hieronymus Bosch till en egen konstnärlig tematik, som förde ihop dennes fantasirika bildvärld med det folkliga genremåleriets vardagsrealism och motiv. När han målade religiösa ämnen frigjorde han sig från de officiella konventionerna och även från Bosch allegorier. Bruegel målar sin egen syn, menar Paulsson, och han "återger den omedelbara

verklighet som han kunde finna runt omkring sig under de strövtåg han ofta gjorde i byarna, som en bonde bland bönder. Han är den förste målare som sett och gestaltat det enkelt mänskliga” (Paulsson 1985, s. 302-305). I Breugels konst får landskapet och årstidernas växlingar en särskild betydelse.



Bild 7. Dödens triumf. Oljemålning. Pieter Breugel d.ä. 1562. Pradomuseet, Madrid (Foto Public domain)

I sin mycket detaljrika tavla Dödens Triumf 1562, skildrar Breugel ett krigshärjat landskap, där bränder och brandrök fyller himlen och skeppen vid horisonten står i lågor. [Bild 7] På kullarna reser sig galgar för hängning och hjul för stegling, olika straffredskap för kroppslig tortyr. En invasionsarmé av dödens soldater har attackerat samhället, i frontlinjen skyldrar skelettsoldaterna med resta korsprydda likkistor. Ytterligare en härskara närmar sig staden och borgtornet står i lågor. En liten grupp bönder gör förgäves motstånd, en som lyckats gömma sig i ett håligt träd får ett spjut i ryggen. Döden jagar och fångar alla människor, stap-

lar dem i högar, lastar in dem i en lastvagn. Liemannen på hästkraken i bildens mitt mejar ner människor, och en skräckslagen munk ser bilan falla i högsta hugg. Ett par skelettfigurer drar en häst och en vagn fullastad med dödsskallar. I bildens förgrund ligger alla mäktiga och dygdiga som döden drabbar. Kungen är döende, hans dyra mantel och fina rustning är till ingen nytta, för döden håller upp hans timglas. En riddare försöker hinna plocka upp guld- och silvermynt ur tunnorna, medan en from pilgrim med många pilgrimsmärken får halsen avskuren med en vass kniv. Inte ens en mor med ett lindat spädbarn sparas. Brädspelen välts över ända, de rika ädlingarna flyr från sitt dukade middagsbord. Istället för mat blir de bjudna en dödsskalle på fat. Och i målningens nedre högra hörn sitter lutspelearen i knät på sin dam, som sjunger stilla ur sitt nothäfte. På andra sidan har en rad döingar i vita mantlar ställt upp sig under det röda korset och de blåser i sina långa trumpeter, segerfanfarer för Dödens Triumf.

Under barocken målade holländska målare särskilda *Vanitas*-motiv, som visade stilleben med olika uppställda föremål vilka förknippades med döden, symboler som berättade om livets förgänglighet (van Lil 1999, s. 466-70). [Bild 8] På ett bord samlade konstnären föremålen i ett arrangemang, ”Still Leben”; en döds-

skalle, blommor som vissnar, ett ljus som släckts eller nästan brunnit ned och ett timglas eller en klocka som visar tidens slut.



Bild 8. Vanitas-Stillleben. Oljemålning på duk. Pieter Claesz, 1625 (Foto Public domain)

Ofta ligger där tryckta böcker eller brevpapper och penna för att visa att människornas lärdom är fåfäng gentemot döden, man måste förlita sig på högre makter. Det kan uppfattas som alltför ödesmättat och uppgivet, som en mental underkastelse.

I dessa dagar våren 2020 utgörs den globala gemensamma katastrofen av en pandemi, en smygande lömsk sjukdom och ett osynligt Corona-virus, som drabbar alla runt hela världen. Många människor dör. Läkarvetenskapen står överrumplad, forskare och läkare söker febrilt botemedel och vaccin i kapplöpning med tiden. Nu finns denna död närvarande och gör liksom medeltidens Digerdöd ingen skillnad på rik och fattig. Vi kan bara konstatera att vi ändå måste lita på de forskare och läkare som kämpar

för att hitta hållbara fakta om sjukdomen, botemedel och vaccin. Uthållighet och Tålmod, Tillit, Medkänsla och Solidaritet är vårens dygder. Eftersom jag överlevde den svåra globala influensan, "Asiaten" 1957-58, hyser jag trots allt Hopp och har Förtröstan.

PARAFRASER PÅ ÄLDRE KONSTBILDER

De gamla historiska konstverken används nu flitigt som inspiration för dagens digitala bildmakare. På internet kan man hitta en mängd bilder, den nya Corona-kreativiteten, som inspirerats av de medeltida bilderna av Döden och Dödsdansen och de holländska mästarnas Vanitas-motiv. Inte minst har Bruegels Dödens Triumf inspirerat till ironiska katastrofvisioner, skeletten dansar på en ödelagd och förstörd planet. Mina lärarstudenter och museistudenter har ofta använt denna bild för sina temastudier kring krigets historia och barns krigsupplevelser. På Armémuseet har bilden varit uppsatt på en vägg i förstoring och framför den har de kunnat diskutera med elevgrupper. Med hjälp av modern datorgrafik görs eleganta parafraaser i privata bloggar och sociala medier, där Skeletten dansar i moderna miljöer, skrattar och kör bil, eller sitter vid datorn i karantänen. En lång rad moderna Vanitas-bilder kan man leta upp på internets flöden, skämtsamma och ironiska parafraaser

på barockens Still Leben. Bredvid dödsskallen och timglaset ligger nu istället för timglas och vissnande blommor, ett par blå plasthandskar, ett vitt munskydd, en mobiltelefon och en toapappersrulle. Nu i maj 2020 firas 75 år av freden vid andra världskrigets slut i Paris, men firandet är dämpat, starkt präglad av den sociala nedstängningen under coronapandemin.

Corona-smittan finns nu här i mitt eget närområde. Jag ser grannar i huset bredvid hämtas med ambulans av personal i skyddsdräkter och hemtjänstpersonalen som besöker sjuka bär visir, skyddsmask och plasthandskar. Många i min egen generation som nu är över 70 år är i riskzonen att drabbas svårt. Vi ser ändå det obevekliga åldrandet i ögonen och hyser kanske hopp om att få friska år som gåva, eller kanske tar vi vår tillflykt till vidskepliga mirakelkurer. Många skulle då gärna önska sig ett mirakulöst dopp i en magisk hälsobrunn som skulle kunna bota alla krämpor och sjukdomar, den mänskliga fåfångans hopp om att bibehålla ungdomlig kraft.

Precis en sådan ungdomens källa gestaltade den tyske målaren Lucas Cranach på 1500-talet, Ungdomens källa, "Jungbrunnen", med en fontänsulptur av Venus och Cupido. [**Bild 9.**] Orkeslösa gamla och sjuka kvinnor hjälps fram mot bassängen (Hagen

2003). Han framställer äldre nakna kvinnor med könsbehåring, vilket var ovanligt. De får hjälp att klä av sig sina kläder och kan så kliva ner i det livgivande och mirakulösa källvattnet. När de kliver upp ur bassängen på andra sidan har de fått ungdomens liv och kraft tillbaka, sjukdom och ålder är borta. De får byta om till nya festkläder och äta en god festmåltid. Och alla rynkor är borta!



Bild 9. Ungdomens källa, Jungbrunnen. Oljemålning på pannå. Lucas Cranach 1546. Gemäldegalleri, Berlin (Foto Public domain)

Cranachs bild av den mänskliga fåfångans ungdomskälla hade en bakgrund i den medeltida tyska hälso- och badkulturen, friluftsbad och spa, likt Spiegelberg och Gastein. Har man en god hälsa känner man sig ung och vill förlusta sig!

Målningen ger ett historiskt perspektiv på dagens spa-kultur och hälsokult, och på den gigantiska kosmetiska industri som presenterar samma lösningar. "Det verkar på djupet", säger annonsen, "du kan åldras per-

fekt!”. Födelsedagssånger kan handla om att leva i hundra år eller om att skjutas på en skottkärra fram, precis som på Cranachs målning. Idag kan lyckligtvis många äldre få ett längre rörligt liv i frihet och hälsa tack vare hjälpmedlet rullatorn. När min mors åldrade väninnor hade samlats till kalas, då hjälpte jag till med alla deras rullatorer, ställde dem i trädgården, och ledde sedan in väninnorna en i taget till soffan och fåtöljerna vid kaffebordet. Och när det obligatoriska samtalet om de värsta katastroferna och sjukdomarna hade tagit fart, kunde jag ge en avslutande kommentar: ”Men det allra värsta är väl ändå om Golfströmmen vänder!”. Skrattet befriade.

NATURKRAFTER, ÖVERSVÄMNING OCH SYNDAFLOD. HOPP OM RÄDDNING

I den här artikeln vill jag även ge några fler historiska exempel på konstverk som skildrar andra typer katastrofer, såsom naturkatastrofer av olika slag. Under 2000-talet har klimatets förändringar stått i centrum för diskussionen i samhället, för lärarstudenternas och skolelevernas oro. Gamla tiders myter och bilder handlar om människans relation till naturelementens krafter, att tvingas kämpa mot köld och is men också att kunna utnyttja elden. Äldre religioners dyrkan av solen gestaltas i bilder av solkult,

där solens gyllene skiva hyllas, något som kan ge ett perspektiv till dagens förnyelsebara energiindustri med solpaneler. Konstnärerna har skildrat översvämningar, jordbävningar, vulkanutbrott, cykloner, stormar och skeppsbrott, torka och hungersnöd, där människor varit maktlösa mot naturkrafterna. Romaniken präglades av stark fascination inför naturens vildhet. Lockande motiv med estetiska kvaliteter har varit dramatiska blixtnedslag och bränder, men också eldsvådor skapade av människan, som i målningen av Londons brand av den engelska målaren J. M. William Turner (1778-1851) (Graham-Dixon 2008, s. 317). [Bild 10] Eldslågorna speglar sig som en eruptiv kraft i Themsens vatten, och londonborna är utlämnade åt eldens förödelse. Vissa störningar idag har med stor säkerhet samband med människans påverkan på naturen, styrt av okunskap, girighet och maktlystnad, men många frågor om orsakerna till klimatförändring är inte klarlagda.

Den stora tsunami-katastrofen som drabbade många människor och samhällen i Sydost-Asien 2004 kan ge en ny syn på flera historiska översvämningar och tsunami-katastrofer runt om i världen. Den japanske konstnären Katsushika Hokusai (1760-1849) skapade ett träsnitt av den stora vågen, som blivit en ikonisk sinnebild för en tsunami (Honour

& Fleming 1995, s. 653). [Bild 11]



Bild 10. London brinner. Oljemålning. William Turner 1835. England. (Foto Public domain).



Bild 11. Hokusai, "Den stora vågen". Träsnitt, ca. 1832. Japan. (Foto Public domain)

Människorna i de lätta båtarna har inget att sätta emot vattnets kraft. Jordbävningshotet hör ihop med tsunami-hotet, och man sätter sin tillit till olika varningssystem. Idag är det globala hotet om omfattande översvämningar reellt genom klimatförändringar och klimatforskarna presenterar skrämmande framtidsprognoser med stora landområden, städer, höga hus och gator som kommer att stå under vatten.

Associationer kan göras tillbaka till den bibliska berättelsen i Första Moseboken om den straffande syndafloden och människans räddning genom Noa och arken. Motivet är centralt i den kristna konsten och har lockat många konstnärer till starka bilder, allt från äldre bysantinsk mosaik, målningar och bokillustrationer till nyare boktryck, såsom trägravvuren av Gustave Doré (1832-1883) till hans stora illustrerade bibel 1866 (Fogtdal). [Bild 12-14].

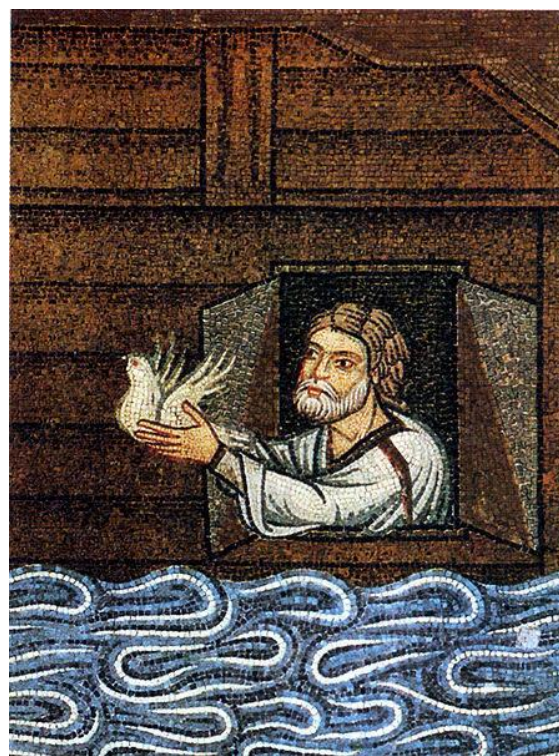


Bild 12. Noa släpper ut duvan för att den ska söka efter land. Hoppet tänds för mänsklighetens räddnin. Bysantinsk kyrkomosaik. (Foto Public domain)

En hel del av dagens klimataktivister letar likt syndaflodsmymten efter syndabockar bland människor och institutioner, även om de kanske inte vill straffa hela män-

skligheten. Det centrala i berättelsen om Noa är dock hoppet om räddning, när han släpper ut duvan som ska leta efter land, räddningen när vattnet sjunkit undan. Och i den ottomanska illuminationen styr Noa mot hoppets hamn, även om djuren ser lite förskräckta ut i den hårda motvinden och den kraftiga sjögången.



Bild 13. Noa seglar med arken med alla djuren, ett par av varje art, mot Ararats berg. Bokillumination. Ottomansk mästare. (Foto Public domain)

De många europeiska handels- och kartläggningsfärderna för kolonialisering runt jorden som gjordes från 1500-talet, de så kallade ”upptäcktsfärderna”, gav en ny världsbild. De vetenskapliga och industriella landvinningarna och upplysningstidens revo-

lutionära epok ledde till en stark tro på att man skulle kunna tämja och styra världen. Hoppet kunde då sättas till varningssystem eller ledfyrrar, olika sätt att skydda sig.

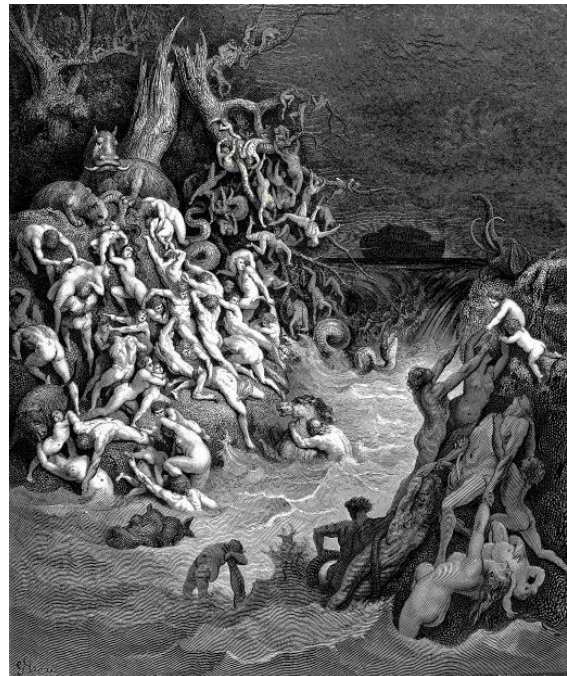


Bild 14. Skräckslagna människor drunknar i syndaflodens översvämning. Trägravyr. Gustave Doré 1866. (Foto Public domain)

Under romantiken intresserade sig dock konstnärerna mer för dramatiska skildringar av naturens våldsamma krafter och katastrofala effekter, eld, bränder och vulkanutbrott, jordbävningar, översvämningar, strömmar och orkaner, skyfall, åska och blixtnedslag. Det var tiden för de stora känslouttryckens bildkonst. Konstnärerna skapade också visioner om räddning undan katastrofen. Några av de mer kända räddningsmotiven hade en samtida historisk bakgrund, såsom ”Watson och hajen” samt ”Medusas flotte”. [**Bild 15-16**]

Målningen *Watson och hajen* 1778 av den amerikanske målaren John Singleton Copley (1738-1815) målade han när han flyttat från Boston till London (Graham-Dixon 2008, s. 279). Den skildrar en vid dåtiden omtalad händelse i Havannas hamn på Kuba. En man vid namn Brook Watson simmade i Havannas hamn och blev då angripen av hajar, men kunde räddas i sista stund av modiga sjömän och fiskare. Hajen dödades. Motivet som uttrycker människors skräck för de vilda djurens otyglade krafter har varit centralt i populärkulturen, inte minst inom den moderna filmkonsten. Denna målning av Copley förebådar skildringen av *Medusas flotte* 1819 av den franske målaren Theodore Gericault (1791-1824).



Bild 15. *Watson och hajen* i Havannas hamn. Oljemålning. John Singleton Copley. London 1778. (Foto Public domain)

Målningen *Medusas flotte* 1818-1819 bygger på en verklig historisk händelse, en skandal som blev mycket uppmärksam i

Frankrike (Graham-Dixon 2008, s. 299; Honour-Fleming 1995; Paulsson 1987, s. 285). [**Bild 16.**]



Bild 16. *Medusas flotte*. Oljemålning. Theodore Gericault 1819. Louvren, Paris (Foto Public domain)

En illa utrustad fransk fregatt hade förlit utanför Senegals kust. Många av de överlevande hade dock lyckats rädda sig undan på en flotte, som blev drivande i ett par veckor innan de räddades. Det berättades om fruktansvärda fasor på flotten, törst, svält, vansinne och sjukdomar, det antydde kannibalism. Målaren Theodore Gericault blev så gripen av berättelsen att han ville förbereda sig extra noga inför målningen, bland annat byggde han en modell av flotten. Skisserna visar dock hur han använde mer atletiska modeller, inte den lilla gruppen av skäggiga och magra krakar som verkligen hade överlevt. Gericault skildrar de skeppsbrutnas fasa, förtvivlan och skador, men också hoppet om räddning. Seglet hänger med lösa boliner, flotten driver. "Bilderna är feberhet av känslor", menar Paulsson. I fören reser sig en man och vinkar och räddningen skymtar vid horison-

ten, en fyr avtecknar sig långt borta. I skissen är det dock ett fartyg som kommer emot dem, en mer hoppfull bildlösning. När kritiken på Salongen i Paris blev dålig lät Gericault ordna egna visningar i London, där mottagandet blev mer positivt.



Bild 17. Ishavet. Ett fartyg krossas av isen. Oljemålning. Caspar David Friedrich 1834. Hamburg Kunsthalle (Foto Public domain).

Den tyske målaren Caspar David Friedrich (1774-1840) använder ofta ryggmotiv av människor som betraktar och mediterar över landskapsvyer, stämningsbilder med kristallklar precision i detaljerna (Graham- Dixon 2008, s. 308; Honour & Fleming 1995, s. 609). I bilden av havets ismassor gestaltas de stora riskerna med de farofyllda färderna på Norra Ishavet, hotet att bli fastfrusen i isen. [Bild 17]. När vattnet fryser till is så utvidgas det och ismassorna skruvar sig runt ett fartyg, så att det krossas. I bildens högra del skymtar en del av ett fartygsskrov som slukas av ismassorna. De upptornade vassa isflaken i bildens mitt illustrerar vattnets

och isens oerhörda kraft. Besättningen ombord drunknar i det iskalla vattnet eller blir sönderslitna av isbjörnar. Den heroiska monumentaliteten i Friedrichs bilder skapar en melankolisk stämning inför naturen och landskapet (Paulsson 1987, s. 253). Under romantiken såg man de vilda isbjörnarna som ett hot, något som skildras i Edwin Landseers målning "Man proposes, God disposes" 1863, där isbjörnar kalasrar på döda människor (Graham-Dixon 2008, s. 335). Nyheterna om Franklins misslyckade expedition genom Nordostpassagen 1854 berättade om hur man funnit rester av besättningen. Nu är dessa djurs totala existens istället hotade av den smältande isen i Arktis, något som påverkats av människorna.



Bild 18. Livlinan. Oljemålning av Winslow Homer 1884. Philadelphia Museum of Art (Foto Public domain)

En ensam isbjörn på ett litet drivande isflak, eller en mager hungrig isbjörnshona med ungar längs en klippig strand, utgör mycket ofta lärarstudenternas val av motiv, när de vill forma ett visuellt miljötema i diskussionen om klimatförändringarna.

HJÄLP, SOLIDARITET OCH MOTSTÅND

Målningen *Livlinan*, "Life Line" 1884 av den amerikanske målaren Winslow Homer (1836-1910) verksam i Maine, har blivit en symbolisk bild av hur människor räddas undan en katastrof (Graham-Dixon 2008; Fogtdal; www.winslowhomer.org). [**Bild 18.**] Efter en resa till Paris blev han mycket påverkad av de franska impressionisternas bilder av väderfenomen, särskilt Manet, vilket syns i hans bilder av segelbåtar, såsom målningen "Det blåser upp" 1876. Efter en resa till England på 1880-talet blev hans målningar mer realistiska och mer mörkt dramatiska. Han skildrar hårt väder och stormar, vardagens och arbetets villkor för sjömän och fiskare vid den amerikanska nordostkusten. I målningen *Livlinan* ser vi hur de höga vågorna bryts i den hårda stormen mot klipporna, fartygets söndertrasade segel visar att det är förlorat, men kvinnan som räddas hålls stadigt fast av den modiga hjälparen. I samband med de stora översvämningarna i USA, orkanerna Katrina 2005 och Sandy 2012, har Homers bild av *Livlinan*, blivit en tröstande och manande sinnebild för människans räddning, men också en stark ikon för vikten av solidaritet.

Skildringar av jordbävningar har i den kristna konsten ofta handlat om bibliska motiv enligt traditio-

nens typbild, där hus lutar och rasar ner i floder. Jordbävningen i Lissabon 1755 blev dock en stor världsnyhet som fick spridning i samtidens pressbilder. I världens jordbävningsdrabbade områden i Asien som Kina, Japan, Filippinerna och Nya Zeeland har de många återkommande jordbävningarna blivit vanliga nyhetsinslag i äldre press och i dagens massmedia. De många döda brukar inte återges i bilderna, utan det är de som kan räddas mirakulöst ur rasmassorna som får uppmärksamheten. Jordbävningarnas katastrofer skildras även inom bildkonsten. Konstnären Sophie G. Andersson (1823-1903) från Nya Zeeland skildrar de överlevandes förtvivlan över naturkrafternas brutala framfart, allt är förlorat och raserat. Hennes bild "Efter Jordbävningen" 1884 är avsedd att väcka empati med offren. [**Bild 19**]. Här står inte



Bild 19. Efter jordbävningen. Oljemålning Sophie G. Anderson. Auckland, Nya Zeeland 1884. (Foto Public domain)

räddningsarbetarnas hjältemod i centrum, utan den mänskliga sorgen över förlusten. Efter den stora jordbävningen 12 maj 2008

i Sichuan-provinsen i Kina, då ca 80 000 människor miste livet och många städer raserades, har det skapats en minnesplats med museum i staden Wenchuan som visar jordbävningens förlopp men också räddningsarbetet på de många platserna. [**Bild 20**]. Denna scen skildrar hur ett litet barn tas om hand av en räddningsarbetare med ett blått munskydd. Över 7000 undermåligt byggda skolor rasade ihop och tusentals skolbarn dog. Dagarna efter spreds nyhetsbilder där överlevande gräver fram deras skolväskor, som läggs på hög framför foton på barnen. Denna händelse påverkade den kinesiske konstnären Ai Weiwei (1957) som då planerade för sin retrospektiva utställning "So Sorry!" på Haus der Kunst i München 2009-2010. Efter konststudier i Peking verkade han i New York i USA under 1980-talet och flyttade på 1990-talet tillbaka till Kina. Han arbetar främst med performance art, insamlade *ready-mades* som kommentarer och statements. När han nåddes av nyheterna i maj 2008 beslutade han sig för att göra en ny installation i München om jordbävningen, "Remembering". [**Bild 21**] Och han fick hjälp att samla in 9000 skolväskor. Med dessa skapades de kinesiska tecknen för Hågkomst på fasaden mot gatan för minnet av offren, särskilt de många tusentals skolflickorna. Men även många andra delar av världen är jordbävningssdrabbade. Staden Port au Prince på

Haiti drabbades hårt av en jordbävning 2010. Den raserade staden fick stora svårigheter med kommunikationer för hjälparbetare att komma fram, vilket också orsakade svåra epidemier och smittspridning.



Bild 20. Räddad under jordbävningen 2008 i Wenchuan Kina. Oljemålning, rekonstruktion i minnesutställning i Wenchuan Earthquake Memorial (Foto Public domain)



Bild 21. "Remembering" 2009. Skrivtecknen består av 9000 insamlade skolväskor. Haus der Kunst, München, Tyskland. (Foto Public domain)

En av de haitiska voodoo-konstnärerna Evelyn Alcide gestaltar de raserade husmassorna men också hjälparbetet och solidariteten i en av sina typiska sidenflaggor. [**Bild 22**]. Till människornas hjälp kommer här folktrons andeväsen från himlen, en slags blandfigurer av änglar och

sjöjungfrur. Trots bildens rase-
rade telegrafstolpar och nedslitna
kablar över döda och lemlästade,
står kyrkobyggnaden kvar som
ett centrum för nödhjälpen till de
drabbade. Alcides bild uttrycker
en stark gemenskap och solidar-
itet i hjälparbetet.



Bild 22. Seisme. Jordbävning Haiti
2010. Vävnad. Evelyne Alcide 2010
(Foto Public domain)

Många av konstnärernas skild-
ringar av naturkatastrofer genom
tiderna, vare sig det rör sig reli-
giösa motiv eller historiska hän-
delser, har en karaktär av allmän-
giltighet i sitt budskap som gör
dem aktuella även för vår tid.
Kanske det är därför de används
som inspirerande utgångspunkt
för parafraser av dagens bild-
skapare, en visuell dialog över
tid. Vad händer med bildens
ursprungliga innehåll när den
förändras, förs det ändå över
omedvetet? När konstnärer,
studenter på universitetet och
eleverna ute i skolorna bygger
vidare på äldre tiders bilder, är
det värdefullt om de kan kombi-
nera sin kreativitet med en med-

vetenhet om den ursprungliga
bildens kontext.



Bild 23. Vandrerskan. Hommage à
Friedrich. Oljemålning. Gittan Jönsson
2014. (Foto Streetart Österlen 2014-18)

Som nämnts ovan är äldre konst-
verk en ständig inspiration för
nya generationer, vilket dagens
internetkonst i corona-tiderna vi-
sat. Caspar David Friedrichs mål-
ningar används av många, såsom
"Vandraren över dimhavet" 1818.
Den svenska konstnären Gittan
Jönsson målade 2014 en av sina
dammsugerskor, Vandrerskan,
som en "Hommage à Friedrich"
(www.gittanjonsson.se). [**Bild
23**] Motivet dammsugerska är in-
spirerat av hennes mors städande
och har följt henne sedan 1960-
talet, då hon studerade på Konst-
fack och klädde sig i städrock
som protest. I målningen skapar
hon en bild av motstånd mot kli-
matförändringarna och nutidens

hyckleri, vilket hon kommenterat:

”Nu ska alla lögnare bort
Den falska idyllen avslöjas
Nu kommer vredens
dammsugare
Och gör rent hus!”

LITTERATUR

Fogtdals konstlexikon. 1988-1992. Forlaget Sören Fogtdal. Köpenhamn.

Graham-Dixon, Andrew. Ed. (2008). *Art. The Definitive Visual Guide*. Dorling Kindersley. London.

Hagen, Rose-Marie och Rainer (2003). *What Great Paintings Say*. Vol 1-2. Taschen. Köln.

Honour, Hugh & Fleming, John (1995). *A World History of Art*. Laurence King publ. London.

Ortiz-Monasterio, Patricia. *Döds-kulten i Mexico – en utställning om de dödas dag*. Riksutställningar. (övers. A.F. Licona Y. Galdi) Utställningskatalog till vandringsutställning. (Odaterad).

Paulsson, Gregor (1969/1985-1987). *Konstens världshistoria. Del Renässansen. Del Från Barocken till nutiden*. Natur och Kultur. Stockholm.

Posada´s Popular Mexican Prints. 273 Cuts by Jose

Guadalupe Posada. Selected and Edited by Roberto Berdecio och Stanley Appelbaum. Dover Publ. New York 1972.

Van Lil, Kira (1999). ”1600-talets måleri i Nederländerna, Tyskland och England”. (s. 430-482). *Barock. Arkitektur, Skulptur, Måleri*. Könemann. Köln.

LÄNKAR

www.gittanjonsson.se

www.latinamerika.nu/äterseendet-av-de-döda/

COVID-19: Coronavirus och civilisation



Diana Johnstone

Diana Johnstone är en amerikansk författare och journalist som sedan länge är bosatt i Paris. I denna artikel, som översatts från engelska och publiceras med hennes medgivande, diskuterar hon de mer politiska aspekterna kring Coronapandemin – till exempel varför de mycket långtgående nedstängningsåtgärderna vidtogs? Var det så att regeringarna i västvärlden greps av panik och kände ett behov av att demonstrera handlingskraft i ett läge då man helt enkelt inte visste hur man skulle hantera krisen? Hon vänder sig också bestämt mot de ”vänsterdebattörer” som velat se ett slags storkapitalisternas sammansvärjning bakom krisen. Artikeln publicerades den 10 april 2020 och inkluderar följaktligen inte den senaste fasen av pande-

min, då man åter börjat öppna upp samhällena igen. Av Johnstones böcker finns i svensk översättning *Dårarnas korståg* (Hägglunds förlag, 2004) om kriget i Jugoslavien och *Drottningen av kaos: Hillary Clinton och USA:s utrikespolitik* (Karneval förlag, 2016).

DIANA JOHNSTONE

Vartefter tiden går i nedstängning kommer även människor bundna till varandra genom kärlek att börja finna det svårt att stå ut med varandra. I större skala – i denna galna massinlåsning – kommer människor som förts samman genom sitt avståndstagande från våra kriminella styresmäns lögnar plötsligt finna sig vara fiender på grund av motstridiga tolkningar av varför den ena eller andra individen gör det eller det.

Detta sker inom alternativa media – i synnerhet i Tyskland. Det tycks som om många icke-konformistiska politiska analytiker tror att den kris som framkallats av coronaviruset är en bluff, iscensatt av media och regeringar av ondskefulla skäl. De manar till protester och demonstrationer mot inlåsningen.

Jag kan inte låta bli att uppfatta detta som en slags besatthet hos vissa oliktankande att för sig själva bevisa att de är goda ”antiauktoritära” tyskar, som aldrig skulle

ha böjt sig för nazismen. Men är detta hävdande av individens frihet på sin plats mitt i en allmän hälsokris?

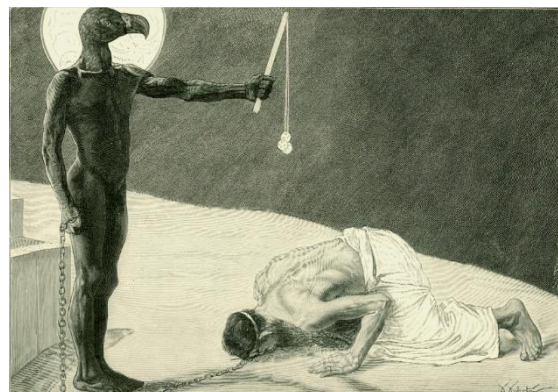
MAKTENS BEGRÄNSNINGAR

Smarta människor önskar naturligt att finna motiven bakom det som sker. En gång må sådana människor ha varit teologer, som kunde förklara de mystiska vägar genom vilka Gud lät uppfylla sin kosmiska plan. Eller en över-
svämning, pestepidemi eller jordbävning. Det måste existera ett skäl för dem, ett motiv som människan kunde förstå. Den Allsmäktige straffade sin syndiga flock och påminde den om vem som hade befälet.

Idag finns det ett stort antal kommentatorer inom alternativmedia som är redo att tro på inte Guds men väl Mammons absoluta makt, makten hos Wall Street och deras partner inom politik, media och militär. Enligt detta synsätt inträffar inga avgörande händelser, som inte har planlagts av jordiska makter för att tillgodose egenintressena.

Mammon raserar ekonomin till dess att ett fåtal oligarker äger allting. Alternativt skapade Mammon *covid-19* för att få möjlighet att stänga in oss och ta ifrån oss det lilla som återstår av vår frihet. Eller också använder sig Mammon av ett virus för att få en förvändning att vaccinera oss alla

med hemliga substanser och förvandla oss till hjälplösa zombies.



Sascha Schneider (1870-1927), "Mammon och hans slav", trägravyr ca. 1896. Publicerad av J.J. Weber, Leipzig i Hans-Gerd Röders kollektion. [Källa: Public domain]

Är detta troligt? I en viss mening är det det. Vi vet att Mammon saknar alla skrupler och är moraliskt i stånd att begå vilka brott som helst. Men likväl inträffar saker som Mammon inte planerat, såsom jordbävningar, över-
svämningar och pandemier. Motviljan mot vår härskande klass tillsammans med motviljan mot att låsas in leder till slutsatsen: De använder sig helt enkelt av denna fabricerade kris för att kunna låsa in oss!

Men för vad? Vem har något att vinna på att stänga inne befolkningen? För nöjet att kunna säga till sig själv: "Vi fick dem dit vi ville ha dem, instängda i sina hem!" Är avsikten att undertrycka en folklig revolt? Vilken folklig revolt? Varför undertrycka folk som inte gör något som behöver undertryckas?

Vad är syftet med att stänga inne en befolkning – jag tänker särskilt på Förenta Staterna – som är splittrad, oorganiserad, djupt förvirrad på grund av generationer av ideologisk indoktrinering där man förklarat för dem att deras land är ”det bästa” på alla tänkbara sätt, en befolkning som följaktligen är oförmögen att formulera adekvata krav på ett system som skoningslöst exploaterar den? Behöver du verkligen hålla din trogna labrador inlåst så att han inte biter dig?

Om något borde det trauma den nuvarande situationen innebär i själva verket väcka en sovande befolkning till insikt om behovet av samhällsförändringar. Föreställningen att denna nedstängning hotar att bli permanent är fullständigt orealistisk och står i motsats till alla tidigare erfarenheter. Tvärtom, utdragen nedstängning leder troligen till explosioner. Frågan är om sådana explosioner kan bli konstruktiva?

FÖRBLINDAD AV HYBRIS

Istället för att beklaga Mammons allsmäktighet är det mer konstruktivt att leta efter sprickorna i hans pansar, hans svagheter, på vilka sätt han kan bli grundligt misskrediterad, fördömd och besegrad.

Mammon är förblindad av sin hybris, ofta korkad, inkompetent, fördummad av att komma undan

så lätt med så mycket. Ta en titt på Mike Pompeo eller Mike Pence [USA:s utrikesminister respektive vicepresident; *övers. anm.*] – är dessa personer kraftfulla genier? Nej, de är halvidioter som har förmått kravla sig upp i ett korrupt system, som föraktar sanning, anständighet och intelligens – i likhet med resten av de maktens gangstrar som befolkar ett system som saknar alla etiska eller intellektuella normer.

Makten hos sådana individer är bara en återspeglning av bristen på social ansvarskänsla hos stora befolkningsgrupper vilkas ointresse för politik har möjliggjort för avskummet att nå till toppen.

Den nedstängning som våra väst-erländska regeringar beordrat vittnar om hjälplöshet snarare än om makt. De hade ingen brådska att låsa oss inne. Nedstängningen är katastrofal för ekonomin, vilket är deras främsta bekymmer. De tvekade och beslutade sig för att ta steget när de blev tvungna att göra någonting och var illa rustade för att göra något annat. De såg att Kina hade gjort det med gott resultat. Men klyftiga asiatiska regeringar gjorde även mer, de delade ut skyddsmasker, genomförde tester och tillämpade behandlingsmetoder som de västliga regeringarna inte förfogade över.

De västliga regeringarna uppmanade folk att stanna hemma

när experterna hade förklarat de exponentiella kurvorna för dem. De visste helt enkelt inte vad de i övrigt skulle göra. Det finns åtminstone ännu så länge tillräckligt med social ansvarskänsla kvar i våra samhällen för att tvinga regeringarna att tillämpa de grundläggande klassiska karantänmetoderna under en pandemi.

Naturligtvis finns i varje kris-situation de som är tillräckligt välplacerade för att kunna dra nytta av katastrofen. Det var inte gamarna som förorsakade boskapens död så att de skulle kunna äta av kadavren. Men de kommer att sluka dem när de väl är för handen. Wall Streets finansiella maktcentra fick kongress-folket att snabbt stifta lagar som skyddar deras intressen medan små företag slås ut och vanliga arbetare blir utblottade och drivs till förtvivlan.

Men på längre sikt, utan de små företagen, utan de arbetare som nu berövats sin inkomst, utan normal ekonomisk aktivitet kommer inte heller Wall Street att ha någon att tappa på hennes blod eller ha någonting att exploatera. Det saknar helt sans och vett att tro att de dominerande ekonomiska makterna framkallat denna ruinerande kris för att uppnå någon slags mystisk förmån för dem själva.

Inom EU har borgenärländer som Tyskland och Nederländerna vägrat att tillåta den Europeiska centralbanken att utge ”Corona-obligationer” för att finansiera den ekonomiska återhämtningen av hårt drabbade länder som Italien och Spanien. Det betyder att dessa länder blir tvungna att låna på den privata finansmarknaden till höga räntor som kommer att leda till bankrutt.

Detta kan låta som en välsignelse för det internationella finanssystemet, vilket emellertid kommer att finna sig självt som innehavare av en oändlig mängd obetalbara skulder. Detta kan leda till att EU faller sönder, något som inte ligger i dessa Mammons mäktiga herrars intresse.

OFFENTLIG HÄLSOVÅRD ÄR INTE ETT INDIVIDUELLT VAL

I väst uppfattas ”mänskliga rättigheter” som en individs eller en minoritets rättigheter att opponera mot vad vi brukar kalla ”regimen” – så länge vi talar om andra länder än vårt eget. För-enta Staterna använder sig av ”mänskliga rättigheter” som en absolut rättighet och en förövändning för att utsätta andra länder för sanktioner eller bombningar när dessa avvisar USA:s globala dominans. Trotset mot myndigheterna hyllas som en motståndskamp, utan att man nödvändigtvis granskar alla detaljer.

Praktiskt taget alla centrala funktioner hos ett civiliserat samhälle står i motsättning till föreställningen om individens absoluta rättigheter. Varje civilisation har något slags rättsystem, vars grundläggande regler alla förväntas följa. De flesta civiliserade samhällen har offentlig undervisning och (med undantag för Förenta Staterna) offentliga sjukförsäkringssystem avsedda att gagna befolkningen i dess helhet. Dessa inslag i civilisationen inkluderar begränsningar i den individuella friheten.

De fördelar som varje individ har av att leva i ett civiliserat samhälle gör dessa begränsningar acceptabla för så gott som alla. Individens hälsa är beroende av hela samhällets hälsa, vilket gör att medborgarna i de flesta västländer accepterar att betala till ett allmänt sjukförsäkringssystem. Det enda undantaget är Förenta Staterna, där Ayn Rands självupptagna funderingar uppfattas som seriösa idéer i vida kretsar [1].

Ankomsten av en farsot eller en epidemi kan plötsligt framtvunga sådana abnorma och extremt obehagliga inskränkningar i rörelsefriheten som karantäner. Det är ett fall där individens frihet offras för det gemensamma bästa: individens rörelsefrihet begränsas inte enbart för vederbörandes eget bästa utan för samhällets och hela mänsklighetens.

Det paradoxala i våra högteknologiska samhällen är att ju svårare det blir för allmänheten (vi alla) att förstå kritiska funktioner och frågeställningar och ju mer vi blir beroende av experter och auktoriteter, desto mer misstror vi dessa experter och auktoriteter och misstänker dem för att använda sin position för att främja dolda agendor. Det finns därför ett slags inbyggd paranoia i våra samhällen där det osynligas makt alltmer omgärdas av mystik.

Paradoxen gör sig särskilt gällande beträffande frågeställningar som rör medicin och allmän hälsa, inte minst som auktoriteterna på området regelbundet är av olika uppfattningar. Särskilt i Tyskland, där krisen varit relativt mild, kan man höra en läkare deklarerera att rädslan för covid-19 är artificiellt framkallad och att naturen borde få ha sin gång, emedan friska människor då inte behöver störas och de få som dör skulle ha gjort så hur som helst.

”STANNA HEMMA OCH TA ETT PILLER”

Denna åsikt accepteras begärligt av dem som misstänker att varje åtgärd en regering företar är ett godtyckligt angrepp på den personliga friheten. Men den åsikten delas knappast av en majoritet inom den medicinska professionen.

Själv har jag sett vad detta virus företar sig. Det är inte fråga om

en svår förkylning, eller en säsongsinfluensa. Ja, det förekommer lindriga fall men även dödliga. Virusnet dödar inte bara överflödiga äldre personer vilket en del kommentatorer verkar nöjda med.

Likväl är det fullt rimligt att ifrågasätta värdet av nedstängningen. Här i Frankrike beslutade sig myndigheterna att stänga ned efter visst dröjsmål, och då enbart på grund av att sjukdomen spred sig och man hade ingenting annat att företa sig mot den.

Det fanns inga masker. En fabrik i Bretagne, som försåg den inhemska marknaden med masker och annan medicinsk utrustning, hade tidigare köpts upp av Honeywell och sedan lagts ned. Det är en aspekt av avindustrialiseringen av Frankrike, en avindustrialisering som tycks baserad på antagandet att vi i västvärlden klarar att leva uteslutande av våra hjärnor, idéer och start-uppforetag medan verkliga ting tillverkas för låga löner i fattiga länder.

Så det fanns inga masker och inte heller kapacitet att på kort sikt börja tillverka dem. Det var även brist på respiratorer och sjukhus-sängar – i själva verket kunde man inte göra annat än att be folk att hålla sig hemma samt ordinera *paracetamol* [Alvedon; övers. *anm.*].

Det finns förvisso bättre sätt att hantera krisen på och när nedstängningen hävs kommer oundvikligen en explosion av kritik att strömma ut över hur myndigheterna hanterat krisen liksom krav resas på drastiska förbättringar av det offentliga hälso- och sjukvårdssystemet.

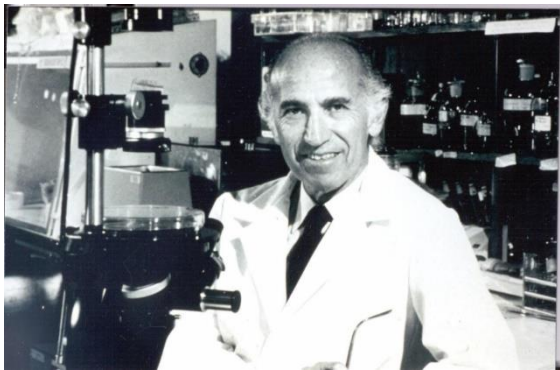
Argumentet att "nåja, ännu fler människor dör av vanlig influensa, cancer eller andra sjukdomar" gäller inte, eftersom denna sjukdom läggs till alla de övriga förväntade sjukdomarna: den puttar redan maximalt utnyttjade sjukvårdsresurser över kanten, till kollaps. I Italien har covid-19 dödat ett hundratal läkare på bara en månad. Dessa skulle inte utan pandemin "hur som helst dött av någonting annat".

I normala tider i Frankrike slår man numret 15 till räddningstjänsten SAMU (*Service d'Aide Médicale Urgente*, ung. Tjänsten för brådskande medicinsk hjälp) och teamet är på plats inom minuter. Under covid-19-krisen kunde man ringa 15 och vänta en timme eller mer innan någon svarade. Detta oavsett hur ditt hälso-tillstånd var och det var inte ens säkert att någon hjälp anlände.

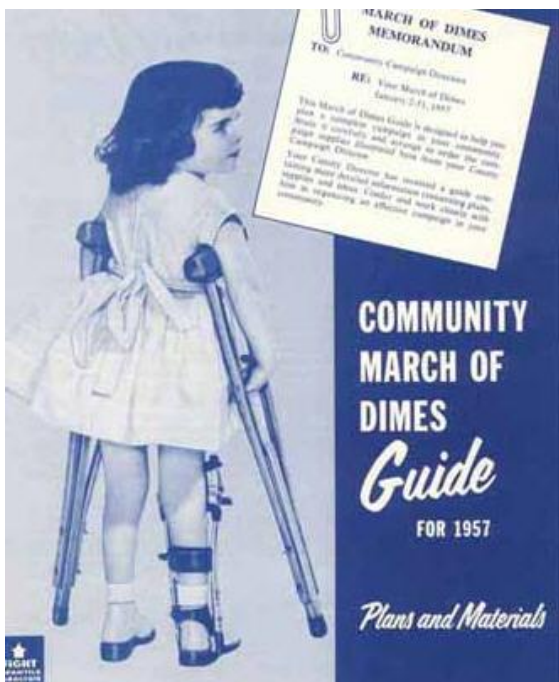
Huvudsyftet med karantän är att minska trycket på överbelastade system. Utan inlåsningen skulle belastningen ha blivit ännu värre. Coronakrisen har blottlagt otillräckligheten hos vårt nuvarande

hälso- och sjukvårdssystem och behovet av omfattande reformer för att stärka detsamma.

DEN IRRATIONELLA RÄDSLAN FÖR VACCINATION



Det vaccin som Jonas Salk (bilden) utvecklade mot polio (barnförämlan) har utrotat sjukdomen i stora delar av världen. Salk avstod från att patentera sitt vaccin. [Källa: Flickr]



Poster för den ideella organisationen March of Dimes ("Tiocentsmarschen") som visar en polioskadad flicka. Organisationen grundades 1938 av president Franklin D. Roosevelt, som själv drabbades av sjukdomen. [Källa: Public domain]

Massvaccinering har alltid varit det säkraste sättet att utplåna dödliga sjukdomar. Det är också ett exempel på där individuell frihet behöver träda tillbaka för det gemensamma bästa. Det är djupt störande att många intelligenta människor är mer rädda för det vaccin som möjligen kan komma att utvecklas för att bekämpa det aktuella viruset än för viruset självt.

En invändning är att vinststyrda läkemedelsbolag söker dra nytta av varje sjukdom för att tjäna pengar. Men svaret kan inte vara att avvisa läkemedel. Huvudproblemet med "Big Pharma" [den monopoliserade läkemedelsindustrin; *övers. anm.*] är att den lössläppta neoliberal kapitalismen i Förenta Staterna, i kombination med avsaknaden av en av myndigheterna styrd allmän sjukvårdsförsäkring, möjliggör för läkemedelsbolagen att ta skandalöst betalt för sina produkter och samtidigt inrikta produktionen mot de mest lönsamma medicinerna snarare än de mest behövliga.

Svaret på detta är inte att upphöra med medicineringen utan att kräva större offentlig granskning och priskontroll. Slutligen bör läkemedelsindustrin betraktas som en offentlig angelägenhet snarare än en affärsverksamhet och nationaliseras så att dess vinster kan finansiera forskning

snarare än att betala utdelningar på aktiemarknaden.

Utsikterna varierar mellan olika länder. Att uppnå social kontroll i Förenta Staterna förefaller i praktiken omöjligt på grund av den överväldigande tron att det enda sättet på vilket saker och ting kan göras är genom ”fri företagsamhet”. I Frankrike, som har en positiv erfarenhet av blandekonomi, vore det politiskt möjligt att nationalisera läkemedelsföretagen – om nu inte Frankrike dominerades av EU, och indirekt av USA, vilka alltid är beredda att göra vad de kan för att blockera socialistiska initiativ överallt i världen.

INTE LÄNGRE VÄRLDENS CENTRUM

Men Väst är inte längre världens centrum. Covid-19-krisen har demonstrerat den stigande förmågan – och den mer humana inställningen – hos länderna i Ost-Asien. Man kommer att utveckla vacciner i Kina, Ryssland och andra länder utanför NATO:s sfär. Deras framsteg kommer att bryta det västliga läkemedelsmonopolet.

I Europa, i synnerhet i Frankrike, Italien och Spanien, tilltar besvikelsen över den Europeiska Unionen och tendensen går mot ökad nationell suveränitet. Och suveräna nationer, i stånd att svara mot sina folks önskemål, kan bryta sig loss från finansmarknadernas diktat och förnya

demokratin på ett för medborgarna mer lämpligt sätt.

I Frankrike kräver fackföreningar och progressiva bättre skydd för befolkningen, till att börja med för alla oundgängliga arbetare inom servicenäringarna som sjukvård och matbutiker, bussförare, de som levererar varor, kort sagt all dem som tacksamt välkomnas av sina instängda landsmän, som drar nytta av deras offentliga tjänster.

Måhända på grund av Frankrikes långa tradition av sociala strider, inklusive de Gula västarnas rörelse som inte försvunnit men tagit en paus, kan man vara säker på att efter nedstängningen kommer en explosion av krav på att överge den neoliberala globalismens fantasier och istället satsa på ett system där folkets välfärd kommer först.

Som kontrast kan nämnas att när det gäller Coronakrisen i Tyskland har en person, som antagits ”stå till vänster”, initierat en framställning till myndigheterna att personer över 75 år bör – om de är sjuka – förklara att de avsäger sig medicinsk behandling för att ge företräde åt yngre personer. Detta är en ny variant av identitetspolitiken; att klassificera människor genom deras grupp-tillhörighet och ett steg i riktning mot ett återupplivande av nazisternas värsta former av eugenik [rashygien].

Vilket system är civiliserat och vilket är barbariskt: att insistera på ett system som ger samma vård till alla eller ett där de äldre offras för de yngre? Vad är det senare annat än en återgång till forna tiders människooffer, denna gång till offerguden Mammon?

FÖR CIVILISATION

Att låta larmet ljuda om hur gruvlig vår härskande klass är leder oss ingenstans – för så vitt vi inte har en uppfattning om ett verkligt alternativ. Inte endast ”bjuda motstånd” utan föreslå och kämpa för någonting annorlunda och bättre.

Låt oss starta vid den mest konkreta och praktiska utgångspunkten och arbeta oss vidare från den: vaccinationen. I likhet med andra aspekter av offentlig sjukvård rör vaccinationen den kollektiva hälsan, snarare än individens rättigheter. Det handlar sålunda inte om ”motstånd mot förtryck” utan om uppbyggnaden av en civilisation.

Coronaviruset har inte påvisat ett behov hos oss att bli kvitt vacciner, på grundvalen att ”dom” vill använda vaccinerna mot oss. Tvärtom har det demonstrerat behovet att vi bör försäkra oss om att vacciner utvecklas under noggrann övervakning för att gynna den offentliga välfärden och inte som ett medel för *Big Pharma* att

åstadkomma större utdelningar åt BlackRock [2].

Problemet med vacciner är inte vaccinationen som sådan utan den amerikanska kapitalismen som fullständigt sparat ur. Det fanns en tid då *Food and Drug Administration* [USA:s motsvarighet till svenska Läkemedelsverket; *övers. anm.*] var en pålitlig granskare av medicinska innovationer. Under senare decennier har sådana kontrollorgan alltmer tagits över av de företag de förväntas kontrollera och omvandlats till gummistämplor.

Alarmerande är också den föregivna roll som miljardärer som Bill Gates spelar, vilkas filantropiska verksamheter misstänks för manipulationer av vacciner för dolda skändliga syften.

Botemedlet mot detta är inte att ge upp medicinering och vaccination utan att demontera de förvuxna diktatoriska makterna och bygga ett samhälle som verkligen kan kallas civiliserat och som upprätthåller balansen mellan kollektivets och individens välfärd. Men att säga vad som bör göras är – naturligtvis – mycket långt från att veta hur det skall genomföras. Fast utan en idé om vad som bör göras görs heller inga ansträngningar att ta reda på hur.

BLANDEKONOMI

I Förenta Staterna kommer det att bli nödvändigt att godta det faktum att vissa väsentliga verksamheter måste betraktas som offentliga tjänster. Detta kommer att kräva en våg av reformer liktydiga med en revolution, fast inte på det sätt som föreskrivits av marxistiska revolutionärer för situationer som inte längre existerar. Läkemedel och sjukhus är offentliga tjänster som måste kontrolleras av samhället. Internet har blivit en offentlig tjänst.

Hur ska detta hanteras? Innovatörer som använt den fria marknadens mekanismer för att uppnå en faktisk monopolkontroll inom sin sektor bör inviteras att välja vilken av sina herrgårdar de önskar behålla som residens när de drar sig tillbaka till rollen som rådgivare under det att deras orimligt ackumulerade inkomster blir en del av statskassan.

Det jag förespråkar är inte en "kommunistisk revolution", förvisso inte för Förenta Staterna. Jag förespråkar blandekonomi, som kan förekomma i olika former, som den i Frankrike på 1960-talet till den i Kina idag. Styrningen av ekonomin skall vara samhälleligt kontrollerad för att försäkra sig om att stora investeringar har ett socialt ändamål.

Formen för denna kontroll kan variera. I Förenta Staterna blir den första uppgiften för den ekonomiska styrningen att leda bort

investeringarna från vettlöst slösaktig militärproduktion mot inhemsk infrastruktur och åtgärder för att integrera all medborgare i ett genuint civiliserat samhälle. En sådan blandekonomi skapar en gynnsam miljö för uppkomsten av små oberoende och innovativa företag.

Ett samhälle fritt från fruktan för sjukdom och hemlöshet tillåter mer verklig frihet än det polariserade lotteri som råder i dagens kapitalistiska USA. Ett sådant civilisationsprojekt skulle vinna stöd bland anständiga och förnuftiga människor i alla samhällsklasser.

Jag är fullkomligt medveten om att dagens USA ideologiskt befinner sig ljusår bort från ett sådant förnuftigt projekt. Men en utveckling pågår i andra länder för att möta hotet från *Big Pharma* och amerikanska miljardärer som lägger sig i. Det ord som sammanfattar denna utveckling är "multipolarisering".

Begreppet lanserades av Vladimir Putin 2007. Det gjorde västvärldens förkämpar för den unipolära globaliseringen fullkomligt rasande, ett tillstånd de inte på långa vägar tillfrisknat från – den helgalet provokativa militärövningen "Defender Europe 20" som avser att öva kärnvapenkrig alldeles intill den ryska gränsen har gjort ett tillfälligt uppehåll på grund av covid-19.

Förenta Staterna och dess europeiska satelliter bedriver i realiteten ett krig mot den fria världen, det vill säga länder fria från amerikansk dominans, i avsikten att vidmakthålla en imaginär global regim som följer en neoliberal politik: finansmarknadernas styre som godkänns genom manipulerade val.

Likväl befinner sig den unipolära globaliseringen i en process av sönderfall. Allt förtal av Kina kan inte förändra detta faktum. Medan USA:s propagandister fördömer sin uppåtstigande rival ser de flesta i världen att Kina hanterade epidemin mer professionellt än väst. USA:s kontroll av internationella organ hotas av växande kinesiskt inflytande – särskilt i Världshälsoorganisationen (WHO).

En multipolar värld är det största hotet mot *Big Pharma*. Bill Gates och de amerikanska läkemedelsföretagen kommer inte att ha monopol på utvecklingen av ett vaccin mot covid-19. Ett dramatiskt skifte från neoliberal globalisering mot multipolär nationell suveränitet kommer att återupprätta en genuin konkurrens – inte bara i produktionen av vacciner utan även när det gäller samhällets organisation.

Låt länderna i väst se till sina egna problem och söka lösningar. Låt andra länder utvecklas på ett sätt som passar deras egen his-

toria, filosofi och folkliga krav. Det är uppenbart att den omskrutna ”fria marknadsdemokratin” inte är en modell som bör påtvingas alla jordens länder, inte ens Förenta Staterna självt.

Blandekonomier kan anta olika former. Några skulle kunna utvecklas i riktning mot något som kan kallas för socialism, andra inte. Låt varje litet land bli lika oberoende som Island. Låt världen utforska olika vägar. Låt hundra blommor blomma!

(Övers. PO Käll)

NOTER (tillagda av red)

[1] Ayn Rand (1905-1982) var en rysk-amerikansk filosof och författare, som grundade den filosofiska riktningen *objektivismen*, en extremt individualistiskt orienterad tankeriktning som har många beröringspunkter med den ekonomiska *neoliberalismen*.

[2] Amerikanska BlackRock är världens största fondförvaltare. I slutet av 2019 uppgick bolagets tillgångar till 7400 miljarder (7.4 biljoner) dollar.

Jacques Chirac – Frankrikes sista sanna president?

**Del II. Högerens söndring:
Marknaden eller Nationen?**



Julien Hach är en i Sverige bosatt fransman som regelbundet har medarbetat i Förr och Nu. I denna andra artikel om den franska politikern och presidenten Jacques Chirac (1932-2019) diskuterar han dennes senare karriär, i synnerhet hans väg till presidentmakten och hans politiska insatser som Frankrikes statschef. Chirac må i vissa stunder ha varit en opportunistisk politiker, inte desto mindre var han en passionerad anhängare av 1789 års paroller om frihet, jämlikhet och broderskap. Det visade sig inte minst i hans principfasta avståndstagande från USA:s angreppskrig mot Irak.

JULIEN HACH

Efter debaclet mot Mitterrand var Chirac inte bara besegrad – han var förolämpad. Hans andra presidentvals förlust, som dessutom följde på en familjetragedi: Chiracs äldsta dotter Laurence, som led av en svår form av ätstörning – *anorexia nervosa* – hade gjort ett självmordsförsök mitt i valkampanjen och lämnat honom djupt deprimerad. Han funderade på att lämna politik och pratade privat om att starta en antikaffär. Men det dröjde inte länge innan det politiska djuret kom tillbaka på banan igen. I parlamentsvalet behöll RPR ställningen som främsta oppositionsparti, och själv blev han omvald i borgmästarvalet i Paris 1989.

I kölvattnet av sitt valfiasko fick Chirac snart brottas med intern osämja inom sitt eget parti, där hans ledarskap för första gången blev starkt ifrågasatt. En falang av yngre partimedlemmar, som kallade sig "förnyarna" (bland dessa fanns en viss François Fillon), ville avpollettera "gamlingarna" Chirac och Giscard, åstadkomma en sammansmältning mellan det konservativa RPR (*Rassemblement pour la République*, Samling för republiken) och det liberala centerpartiet UDF (*Union pour la Démocratie Française*, Unionen för fransk demokrati) och därigenom samla hela borgerligheten i ett och samma stora parti. "Förnyarna" lyckades dock inte få gehör hos partimedlemmarna.

Den tuffaste utmaningen kom från RPR:s veteraner Philippe Séguin och Charles Pasqua, två politiska tungviktare som helt sonika tillbakavisade Chiracs liberala nyck. Séguin och Pasqua förespråkade att RPR återgick till sin ursprungliga patriotiska hållning, vilket de menade var den enda rimliga linjen om partiet ville locka det ”perifera” Frankrike, och betonade nationellt självbestämmande, striktare migrationspolitik, en auktoritär socialkonservatism och försvaret av den franska identiteten som grundläggande idéer för ett gaullistiskt RPR. För dem var det således inte UDF:s centerväljare som sanna gaullister borde söka sig till, utan till den Nationella Frontens väljare. I februari 1990 fick RPR:s partimedlemmar avgöra. Chirac, som inför partiomröstningen hade meddelat att han skulle avgå som partiledare om han fick mindre än två tredjedelar av rösterna, lyckades hålla sig kvar på sin post med drygt 68% av väljarna bakom sig. (Efteråt kom det vittnesmål om att det i själva verket handlade om ett förfalskat resultat.)

Men Pasqua och Séguins revolt hade satt sina spår och det forna gaullistiska partiets splittring blev alltmer uppenbar under kampanjen inför folkomröstningen om Maastricht-fördraget 1992. Samtidigt som Mitterrand engagerade sig med liv och lust för att försvara fördraget ställde

sig den kompromisslösa gaullisten Séguin på barrikaderna och sågade en text som enligt honom ”satte spiken i kistan för idén om nationell suveränitet och de grundläggande principerna från 1789”. Den 5 maj 1992 argumenterade Séguin mot fördraget i nationalförsamlingens talarstol i två och en halv timme. Maastricht-fördraget, varnade han, innebar inget annat än tysk *ordoliberalism* [1] som oundvikligen skulle föra med sig socialt kaos, omfattande arbetslöshet och försämrad välfärd i Frankrike; EU skulle utvecklas till en illegitim från de europeiska folken bortkopplad maktapparat; genom att trampa på nationalstater och nationalkänslor skulle Maastricht-EU i slutändan göda ”nationalism” och ”extremism”. En inställning som delades av i stort sett alla gaullistiska baroner inom RPR samt majoriteten av partimedlemmarna. Men efter en viss tvekan hade Chirac ställt sig på ja-sidan. Ett modigt – inte så sällan hade Chirac gått emot majoriteten bland sina egna anhängare, till exempel genom att som premiärminister visa sitt aktiva stöd för Veil-lagen som godtog aborträtten eller genom att välja att som oppositionsledamot rösta ja till socialisternas förslag om avskaffandet av dödsstraffet – men framför allt taktiskt motiverat beslut: Chirac, som tänkte ställa upp i Presidentvalet 1995, var övertygad om att fransmännen aldrig skulle välja en EU-skeptisk kandidat. Ja-sidans seger med en

minimal marginal (51%) visade att Chirac hade valt ”rätt” position. Och att fransmännens stöd för EU:s unionstankar var måttligt.

VÄGEN TILL PRESIDENTÄMBETET

Vänsterns valkrasch i riksdagsvalet 1993 ledde till en andra *cohabitation* (”samboende”) mellan den alltmer cancersjuka vänsterpresidenten Mitterrand och högeroppositionen, som inte hade fått mindre än 85% av nationalförsamlingens platser. Chirac föredrog den gången att ställa sig vid sidan av regerandets fällor och lät Mitterrand utse Edouard Balladur till sin nye regeringschef. Chirac och Balladur hade dock kommit överens: om Balladur fick premiärministerposten skulle Chirac återigen få kandidera i det kommande presidentvalet. Men Balladur, som snabbt nådde en högre popularitet än Chirac, började själv nära presidentdrömmar. Rykten om att den allvarsamma premiärministern i hemlighet höll på att förbereda sin kandidatur avfärdades bestämt av Chirac:

”Omöjligt, inte Edouard! En 30-årig vän!”

Den 15 januari 1995 meddelade Balladur officiellt att han hade bestämt sig för att konkurrera om presidentposten. Förrådd av många gamla partikumpaner, som valde att följa den favorittippade premiärministern (av alla svek blev det Nicolas Sarkozy

svek som tog hårdast på Chirac), ansågs Chiracs chanser att nå valets andra omgång av samtliga politiska bedömare vara lika med noll.

”Kommer inte ni att ge upp?” frågade journalisten Arlette Chabot kandidaten Chirac i januari 1995.

”Bulldozern” kastade sig helhjärtat in i striden. Med ett äpple som kampanjlogotyp framställde sig Chirac, som alltid hade mått som bäst mitt i det som fransmännen kallar ett *”bain de foule”* (ung. ”bad för den stora massan”), utan svårighet som en skojsfrisk man av folket medan Balladur, en färglös och okarismatisk teoretiker med aristokratiska manér, frammanade bilden av en stel biskop. Chirac hade dessutom valt att ansluta sig till den mer socialt inriktade grenen av borgerligheten och drev en socialkonservativ kampanj på temat den ”sociala splittringen” (*la fracture sociale*), ett ämne som inspirerades av demografen Emmanuel Todds arbete. Todds tes var att den sociala konflikten inte längre avspeglades i den politiska konflikten sedan ett ljummet och EU-vänligt Socialistparti (*Parti socialiste*, PS) slutat få arbetarklassens röster, vilka därmed kunde förväntas söka sig till andra partier, inte minst till RPR:s anti-Maastricht-falang. Det var samma analys som Philippe Séguin hade gjort tidigare, och det var alltså de av vänstern tappade väljarna som presidentkandidaten Chirac vän-

de sig till. Medan Balladur, näringslivets kandidat, höll sig till strama ekonomiska argument pratade Chirac om jämlikhet, solidaritet och rättvisa. Till slut lyckades en folklig och taktiskt centerorienterad Chirac dementera alla prognoser och gick vidare i valets andra omgång mot socialisten Lionel Jospin. Den 7 maj 1995 blev Chiracs seger ett faktum. Efter en nästan tre decennier lång politisk kamp hade han förvekligt sin livsdröm och blivit Femte Republikens 6:e president.

”SKENGAULLISTEN” 1995-1997

Formad i en period präglad av en stark nationalkänsla dominerad av Charles de Gaulle, tillträdde Chirac presidentämbetet ett kvartssekel efter generalens död. Mycket vatten hade runnit under broarna. De gyllene årtiondenas överflöd var ett minne blott, kronisk arbetslöshet, avindustrialisering, växande klyftor och ”kommunitarism” (fr. *communautarisme*) [2] höll på att sprida sig i ett alltmer oroligt franskt samhälle som inte kände igen sig i den moderna globaliserade världen. Den i västvärlden triumferande nyliberalismen, som genom det europeiska regelverket hade getts en juridiskt bindande form, tvingade landets sociala och ekonomiska modell till ännu mer anpassning. I och med Berlinmurens fall förväntade sig USA kunna

behandla hela Europa som sin kolonilott.

I juni 1995 överraskade den nyvalde presidenten Chirac världen med beslutet att utföra kärnvapenprov på Mururoa-atollen i Franska Polynesien. Användningen av franska försvarets mest avskräckande vapen, som ledde till starka protester världen över och bojkotter av franska varor, tolkades först som ett sätt för Frankrike att hävda sitt militära oberoende och sin suveräna utrikespolitik i de Gaulles anda. Men efter 6 genomförda tester bestämde sig Chirac för att de definitivt skulle avslutas i januari 1996. Militärtjänstens nedläggning samt förhandlingar om Frankrikes återintegrering i NATO:s militära kommando utgjorde andra markanta avvikelser från den gaullistiska oberoendedoktrinen.

Genom det officiella erkännandet av franska statens ansvar i Förintelsen den 16 juli 1995 begick presidenten Chirac en annan påfallande avvikelse från den gaullistiska historieskrivningen om Vichyregimens illegitimitet, denna gång av symbolisk art. Den 16 och 17 juli 1942 arresterades cirka 13 000 judar av den franska polisen i Paris, (staden var vid denna tidpunkt ockuperad av tyskarna). Dessa samlades i sporthallen Vélodrome d’Hiver för att deporteras till interneringslägret Drancy, och sedan till

Auschwitz. Händelsen kallas nuförtiden ”*la rafle du Vél d’Hiv*” (”Vélodrome d’Hiver-räden”) och blev den största massarresteringen av judar i Frankrike. Den franske polischefen René Bousquet och Vichys regeringschef Pierre Laval hade köpslagit med tyskarna om att enbart arresteras judar som saknade franskt medborgarskap. De som arresterades den 16 juli 1942 var alltså utländska judar från Tyskland, Österrike, Polen, Tjeckoslovakien och Ryssland. Mindre än 100 av dem skulle överleva.

Befann sig det sanna Frankrike 1940 i exil i London eller i Vichy? Hade Frankrike kapitulerat och börjat samarbeta med Tyskland, eller hade landet fortsatt kampen mot barbariet? Var det verkligen Republiken som hade skickat judar i döden? Eller var det den skara dekadenta politiker vilka samtidigt som den franska armén föll samman mot den tyska krigsmaskinen tillskansat sig makten? Räckte verkligen de Gaulles individuella initiativ, som så småningom lyckades bygga den ”fria franska armén” och vars appell den 18 juni 1940 fick tusentals fransmän att vägra acceptera kapitulationen och gripa till vapen mot det ockuperande Nazityskland, för att Frankrike trots allt kunde placeras bland de allierade vinnarna mot Hitler?

Hittills hade det officiella svaret på frågan varit ”ja”. Och ingen

fransk president hade någonsin kommit på tanken att medge att den Franska Republiken hade något ansvar för deportationen av judar – just på grund av att Pétains regering inte kunde betraktas som en legitim representant för Republiken.



Simone Segouin, ”Nichole” (f. 1925), var en av partisanerna i den franska motståndsrörelsen. Bilden tagen av en okänd fotograf i närheten av Chartres 1944. [Källa: National Archives at College Park & Wikipedia Commons]

Chirac bedömde dock att tiden var mogen för att göra avsteg från det officiella narrativet, och säga som den krassa historiska verkligheten var: medan enstaka modiga fransmän gömde judar eller slogs mot tyskarna (bland dem min farfar Henri Hach som 19 år gammal anslöt sig till den inre motståndsrörelsen och blev ”*maquisard*” – beväpnad medlem av motståndsrörelsen – i Bourgogne), förföljde franska poliser och tjänstemän judar, men också ma-

quisarder, kommunister, homo-sexuella och andra ”avvikare”.

JUPPÉS MISSLYCKADE REFORMFÖRSÖK OCH VALFIASKOT 1997

Chiracs karriär hade visat att han inte var en idémänniska. Hans skiftande ideologiska ställningstaganden motsvarade taktiska ompositioneringar beroende på opinionsläget och det politiska spelet. Han var en demagog, för övrigt en ganska sympatisk sådan, som kunde glida från den ena ståndpunkten till den andra i takt med tiden, bara det gav utdelning i form av röster i valet. Om det hade varit genom att representera en folklig och till synes återfödd gaullistisk höger som Chirac hade vunnit presidentvalet, dröjde det inte länge tills väljarna upptäckte att den nyvalde presidenten i själva verket inte alls hade för avsikt att sätta sig på tvären mot en gängse politiskt korrekt marknadsliberalism.

Om den färgstarke gaullisten Philippe Séguin, som under valrörelsen hade lagt hela sin tyngd i stödet för Chirac, ett tag blev tilltänkt som Chiracs nya premiärminister blev det till slut en annan som den nyvalde presidenten anförtrodde den rollen.

”Séguin som premiärminister? Det var helt omöjligt. Inte bara på grund av hans förskräckliga temperament, utan också därför att vi inte ville skapa panik på marknaden. Séguin som premiär-

minister, det hade varit som en krigsförklaring till Europa”, förklarade Chirac-vännen Jacques Friedman.

”Helmuth [Kohl] hade inte gått med på det”, ska Chirac ha förklarat privat.

”Konvergenskriterierna tvingar mig visserligen att uppskjuta vissa av mina kampanjlöften. Någon gång kan detta kosta mig en del. Men jag vill varken bryta med Helmuth eller senarelägga införandet av euron” [3].

Valet av den liberale Alain Juppé som premiärminister med uppgiften att sanera statsfinanserna och driva ”nödvändiga” liberala reformer i linje med EU:s stabilitets- och tillväxtpakt, visade att den borgerliga presidenten var liksom hans socialistiske företrädare 1983 beredd att i ”realiteternas” namn förpassa sina generösa vallöften till papperskorgen.

”Det viktigaste just nu är att lösa budgetunderskottet”, förklarade Chirac under en tv-intervju i oktober 1995. Den ”sociala splittringen” kunde vänta. Nu gällde det att skära ner i de offentliga utgifterna och uppfylla den europeiska monetära och ekonomiska unionens krav inför införandet av euron. Samtidigt drev Juppé en ambitiös reformplan med stora skattehöjningar som innebar genomgripande förändringar i socialförsäkringar och de offentliganställdas pensionsvillkor.

Regeringens sparplan väckte en enorm ilska och ledde till de största sociala protesterna sedan maj 1968. Från den 24 november till den 15 december 1995 lamslogs Frankrikes storstäder av massprotester och en strejkvåg i kollektivtrafiken, post- och elverk samt skolor och kommunala verksamheter. Regeringen fick alla fackförbunden emot sig och trots ett kaosartat läge som pågick i flera veckor, åtnjöt de strejkande arbetarna ett massivt stöd av opinionen. Den 12 december deltog mer än 2 miljoner i en jättelik demonstration med krav på regeringens avgång. Chirac, som inte var en Margaret Thatcher och som i sin karriär redan hade konfronterats två gånger med omfattande folkliga protester, gav snabbt upp och drog tillbaka Juppés reformplan. Ett agerande som förvärrade den interna konflikten inom den egna parlamentsmajoriteten. (Chirac hade bildat en regering som endast bestod av "lojala" partikamrater och nobbat alla som under kampanjen ställt sig vid Balladurs sida.) Med beslutet att upplösa Nationalförsamlingen och utlysa nyval fann Chirac ingen lycklig utväg ur den politiska kris han stod inför. (Enligt den politiska kalendern skulle nästa parlamentsval hållas först följande år. Beslutet att upplösa Nationalförsamlingen, som kom i ett läge då opinionssiffrorna fortfarande gav en majoritet för högern, skulle se till att förebygga en eventuell valseger för vänstern.) Socialisternas valseger

ledde till Femte Republikens tredje och längsta *cohabitation* (1997-2002), fem år då Chirac fick sitta kvar som statschef med ett avsevärt begränsat inflytande över Frankrikes inrikespolitik, som drevs av en vänsterregering ledd av socialisten Lionel Jospin.

DET TREDJE SAMBOSTYRET 1997- 2002

Denna tredje period av politiskt samboförhållande mellan en högerpresident och en vänsterregering, kom att präglas – åtminstone i början – av ett synbart samförstånd mellan presidenten och den nya regeringen som bestod av socialister, kommunister och miljöpartister. Ministrarna häpnade över presidentens tillgivenhet.

"Chirac saknar högmod. Han vill inte krångla till det mer än nödvändigt", vittnade den dåvarande utrikesminister Hubert Védrine. Och Pierre Moscovici, dåvarande EU-ministern, fortsatte:

"Chirac var extremt sympatisk. Så till den grad att det provocerade Jospin".

Regeringen antog generösa arbetsmarknadsåtgärder, skapade en miljon ungdomsjobb, sänkte arbetstiden till 35 timmar i veckan, införde registrerat partnerskap, lät befria hundratals papperslösa samtidigt som de genomförde den största vågen av privatiseringar någonsin. Chirac

spjånade inte emot och höll sig i stället i bakgrunden. Arbetslöshetens minskning och tillväxtens återkomst i takt med den då rådande högkonjunkturen samt landets seger på hemmaplan i fotbolls-VM 1998 skapade i slutet på 90-talet en tillfällig våg av framtidstro och förstärkte intrycket av ett bakom det styrande paret enat land. Men bakom det yttre skenet av harmoni mellan den verkställande maktens två huvud trappades den politiska striden snart upp ju närmare nästa presidentval kom.



Stilstudie av den ständigt lika artige Jacques Chirac. Här tillsammans med Tysklands förbundskansler Angela Merkel i Meseberg, februari 2007. [Källa: Michael Urban /AFP/Getty Images]

I början på 2000-talet blev namnet Chirac allt oftare förknippat med en rad tvivelaktiga affärer. Redan 1994, lagom inför presidentvalet 1995, hade mycket besvärande uppgifter om RPR:s finanser "läckt" från en avdelning inom finansdepartementet, (som då leddes av Ballardur-vännen Nicolas Sarkozy), och hamnat hos en förundersökningsdomare. Så

småningom upptäcktes ett omfattande system av falska fakturor, fiktiva anställningar och mutbrott som visade att under nästan två decennier hade RPR:s partikassa fyllts på med staden Paris skattemedel samt med pengar från franska privata företag och olika afrikanska statschefer. Från och med september 2000 avlöste avslöjanden varandra i pressen och förtroendet för presidenten undergrävdes märkbart. I satirprogrammet "les guignols de l'Info" ("nyhetsmarionetterna") visades Chirac i stålmansdräkt: "Le Supermenteur" ("superlögnaren"). Chirac, som trodde att premiärministern drog i trådarna, tillbakavisade med eftertryck alla anklagelser som groteska politiskt motiverade attacker från oppositionen. Det var nu slut med "l'entente cordiale" (den hjärtliga överenskommelsen) med Jospin och samstyret förvandlades till en konstant armbrytning mellan regeringen och presidenten, där det gällde att ta poäng på alla fronter och på alla sätt: från små bitande anmärkningar rörande varandras hederlighet eller förflutna till större politiska strider.

Kampen om presidentposten hade börjat. Chirac anklagade vänstern för att nonchalera den i hela landet växande kriminaliteten och motsatte sig regeringens reform om Korsikas politis-

ka status, (som hade inneburit en för öm större grad av lokal autonomi och ett avsteg från principen om den Franska Republikens odelbarhet). Under krisen med galna-kosjukan tvekade inte heller presidenten att köra över regeringens strategi genom att införa förbud av kött- och benmjöl. På så vis lyckades Chirac framstå i folkets ögon som en stark och trygg landsfader och återupprättade sin trovärdighet som Frankrikes statschef. Men det var framför allt på den internationella arenan Chirac befäste sin image. Fransmännen hade nämligen upptäckt att när det gällde utrikespolitik kunde Chirac uppvisa vision, vilja och styrka, det vill säga egenskaper som kännetecknar en riktig statsman och som han ofta tycktes sakna i inrikespolitiken. Med Chirac som president hade landet en egen röst i världshändelserna och för de flesta räckte det för att Chirac fortfarande kunde betraktas som en fransk president värd namnet. Vad spelade det för roll att presidenten hade fifflat med skattebetalarnas pengar så länge han hade en vision för Frankrikes plats i världen och hissade trikoloren högt på den internationella arenan? Så tänkte många fransmän.

Alla fransmän var medvetna om Chiracs utstrålning bortom Frankrikes gränser och uppskattade att landet, tack vare sin ledare, erhöll den respekt det

tycktes förtjäna. Detta gav Chirac ett rejält försprång mot Jospin, vars officiella resa i Mellanöstern året 2000 hade slutat i stenkastning efter ett olyckligt uttalande om Hezbollah. Likväl avslutade premiärministern den femåriga perioden av *cohabitation* med på pappret utmärkta resultat, som pekade på en förbättring av det ekonomiska klimatet i landet och han ställde upp i presidentvalet helt övertygad om sin kommande seger mot den avgående och korruptionsanklagade åldrande presidenten.

CHOCKEN DEN 21 APRIL 2002

Men på valkvällen den 21 april 2002 inträffade det omöjliga. Till allas förvåning – och många förtvivlan – fick den om sin seger förvissade Jospin bita i gräset, och överlåta sin plats i den andra valomgången åt den grove högerextremisten Jean-Marie Le Pen, Nationella Frontens ledare. Händelsen tycktes ha kommit som en blixtn från klar himmel. I tv-studion pratade märkbart omskakade politiska gäster och debattörer om en politisk jordbävning, en åskknall som skakat om hela Republiken. Ingen kunde förstå att fem och en halv miljoner fransmän hade valt att lägga sin röst på en vedervärdig ”fascist”.

Vad var det som hade gått fel? Tillväxten hade förvisso blivit högre, arbetslösheten minskat, men den avgående vänsterreger-

ingens goda siffror hade tydligen inte imponerat på särskilt många inom arbetarklassen – den nya klassen av ”förlorare” som den postindustriella globaliserade världen höll på att skapa i Frankrike liksom i många andra länder i Europa: unga välutbildade arbetslösa, avskedade arbetare, fattiga familjer som delade en gemensam rädsla för nedklassning och som inte längre ville tro på de etablerade politikernas löften om en bättre framtid. Inte heller hade de glömt vad den socialistiske premiärministern hade råkat svara till en förtvivlad arbetare på en nedlagd Michelin fabrik: ”Staten kan ju inte allt”.

Framför allt var det något annat än de ekonomiska aspekterna som hade kommit att bli den mest brännande frågan för många fransmän; fransmän som sedan månader tillbaka med skräck följde medias rapportering om den växande otrygghet i ”förorterna”; om den kraftiga ökningen av antalet ungdomsrån, som somliga debattörer kopplade ihop med en okontrollerad invandring och en misslyckad integration. Högerpressen hade börjat titt som tätt att anklaga den avgående premiärministern för att nonchalerat den i hela landet växande kriminaliteten och Chirac hade inte missat att göra den akuta frågan till huvudtema för sin kampanj. När media bara tre dagar före valet rapporterade om en pensionerad 72-åring som

hade blivit brutalt misshandlad i sitt hem av ett ungdomsgäng, tedde det sig självklart att vänsterns goda ekonomiska resultat inte skulle väga särskilt tungt i väljarnas beslut.

Inte desto mindre blev chocken på valkvällen i tv-studion och på gatorna enorm: ingen hade kunnat förutse ett så pass svidande nederlag för vänstern. Samma kväll meddelade en förkrossad Jospin sina förtvivlade partimedlemmar att han drog sig tillbaka från politiken. Hela landets politiska och mediala etablisseman uttryckte genast en samfällig avsky för högerextremisten Le Pen, vars karriär hade präglats av återkommande rasistiska utspel och som en majoritet av fransmän förknippade med 30-talets fascism. ”Rösta för skurken, inte för nassen!” skanderade demonstranter, framför allt studenter, i Frankrikes alla storstäder medan de flesta av den första valomgångens kandidater uppmanade väljarna att i Republikens namn rösta för den avgående presidenten. Frågan var alltså inte om Chirac skulle vinna, utan med vilken marginal. Den 5 maj 2002 blev Jacques Chirac, som i första omgången knappast hade nått 20%, omvald med rekordsiffran 82.21%.

**CHIRACS ANDRA
MANDATPERIOD 2002-
2007**

Den 16 maj 2002 inledde Jacques Chirac sin andra mandatperiod som president, denna gång en femårig sådan. (Förslaget om att förkorta presidentens mandatperiod från 7 till 5 år hade röstats igenom i en folkomröstning två år tidigare. Syftet med reformen var att förstärka presidentens makt. Presidentval skulle nu ske var femte år, bara några veckor före parlamentsvalet, vilket skulle garantera att varje nyvald president fick egen majoritet i Nationalförsamlingen.) Inför det kommande parlamentsvalet gick RPR, liberalerna och flera andra mindre högerpartier samman och bildade UMP (*Union pour un Mouvement populaire*, ung. Unionen för en folkrörelse). Valkartellen vann utan överraskning riksdagsvalet och Chirac utsåg liberaldemokraten Jean-Pierre Raffarin till premiärminister. Efter fem år av *cohabitation* var det alltså dags för högern att driva landets politik igen.

Chirac kritiserades omedelbart för att bortse från vänsterns bidrag till hans valtriumf. Presidenten, tyckte många, borde ha bildat en samlingsregering som avspeglade den breda ”republikanska fronten” som hade lett honom till seger. Chirac var dock skeptisk till en sådan blocköverskridande samlingsregering, som enligt honom enbart skulle befästa Nationella Frontens position som enda oppositionsparti.

Om Chiracs löfte att ”lösa den sociala splittringen” i landet under hans första mandatperiod tenderat att hamna i skymundan, präglades den omvalde presidentens politik av tydliga sociala inslag. Chirac inledde sitt nya mandat genom att förklara tre nationella angelägenheter som prioriterade: trafiksäkerheten, cancervården och handikapppolitiken. Presidentens vilja sattes i verket med ambitiösa åtgärder och nya lagar, som bland annat fick till effekt att antalet döda i trafiken kraftigt minskade, möjligheten för cancerscreening utvidgades och de funktionshindrades livsvillkor förbättrades. Chirac satsade dessutom 40 miljarder euro i omfattande renoveringsplaner, avsedda att motverka social segregering i franska förorter.

Fokuset på våld och otrygghet, som hade präglat valkampanjen, hade lett till att den ivrige Nicolas Sarkozys nominerades till inrikesministerposten, detta trots att relationerna mellan presidenten och den ambitiösa 47-årige politikern sedan många år tillbaka var komplicerade. (Den gamle presidenten hade aldrig förlåtit hans före detta favorits svek inför valet 1995.) Sarkozy, som åtnjöt en betydande ställning i det nybildade UMP, framstod dock som en outhärlig regeringsmedlem, till och med som en lämplig kandidat till premiärministerposten, och Chirac kunde inte göra annat än

att ge honom rollen som nummer två i regeringen. Den hyperaktive och mediefokuserade Sarkozy gjorde prompt otryggheten till sin lukrativa nisch. Han lovade att bli av med "slöddret" och att "högt tryckstvätta förörterna"; drev lagförslag efter lagförslag om hårdare tag mot brottsligheten; medverkade i otaliga politiska debattprogram där han med sin utomordentliga verbala förmåga satte varje intervjuare och politisk motståndare på plats. Bara ett och ett halvt år efter hans nominering valde Sarkozy, som just blivit den mest populära politiska personligheten i Frankrike, att spela med öppna kort. Den 20 november 2003 svarade "Sarko" på journalisten Alain Duhamels fråga:

"Händer det ibland att ni, när ni på morgonen står och rakar er, tänker på nästa presidentval?"
"Inte bara när jag rakar mig."

Sarkozys utspel skapade stora rubriker. Och provocerade presidenten. Just när denne hade gått till historien genom sitt ståndaktiga motstånd mot USA:s krigsmaskin började många, inte minst i hans eget parti, att tänka på en framtid utan honom själv.

CHIRACS BRAVURNUMMER: FRANKRIKES "NON!" TILL KRIGET I IRAK

Strax efter sin valseger hade Jacques Chirac tagit emot den amerikanske presidenten G. W.

Bush. Efter Afghanistan hade Irak nu blivit aktuellt i Bushadministrationens "global war on terror". Den amerikanske presidenten hänvisade till en ny doktrin som, i strid mot FN-stadgans kapitel VII om kollektiv säkerhet, hävdade USA:s rätt att agera förbyggande militärt mot regimer som upplevdes utgöra ett hot. Chirac, som hade beslutat att samarbeta med USA inom ramen för operationen mot Talibanerna i kölvattnet på terrorattackerna den 11 september 2001 (operation "Enduring Freedom", baserad på art. 51 i FN:s stadga), ställde sig nu mycket kritisk både till de amerikanska uppgifterna om att Saddam Husseins regim samspelade med Al-Qaida samt till den amerikanska doktrinen om rätten till preventivkrig. Tidigt försökte Chirac varna G.W. Bush, som alltmer var under inflytandet av "the Neocons" – med Donald Rumsfeld och Dick Cheney i spetsen – om att störtandet av den bräckliga statsbildningen i Irak med säkerhet skulle öppna en Pandoras ask av religiösa och etniska konflikter och därmed underminera stabiliteten i området för decennier.

Sedan sin första mandatperiod hade Chirac utmärkt sig på den internationella arenan genom sin aktivism. Under hans ledning fortsatte Frankrikes utrikespolitik att någorlunda följa i de Gaulle och Mitterrands fotspår – "le gaullo-mitterrandisme"- med sin

strävan efter självständighet och storhet, vilket innebar att USA inte kunde räkna med ett ovillkorligt franskt stöd.



Presidenterna Chirac och G.W. Bush vid G8-mötet i juli 2001. Foto: Paul Morse. [Källa: Public domain]

Stor kännare och beundrare av den icke-västerländska världen, kultiverad som få i världens ursprungskulturer satte Chirac sitt märke i denna traditionella franska utrikespolitiska linje med pläderingar för multilateralism, dialog mellan kulturer och kritik mot globaliseringens ekonomiska och kulturella nackdelar. Chirac tog också strid för miljöfrågan och för en hållbar utveckling. Och många minns hans brandtal på miljökonferensen i Johannesburg, där han varnade världsoptionen för klimatförändringen ("vårt hus brinner och vi tittar bara åt ett annat håll"), samt hans kamp för en internationell solidaritetsskatt på flygbränsle för att bekämpa aids och andra epidemier i Afrika. Ganska snabbt hade han blivit en stjärna i hela arabvärlden, inte minst

tack vare ett berömt raseriutbrott under statsbesöket i Jerusalem 1996 mot israeliska säkerhetsvakter som brutalt tryckte tillbaka stadens palestinska invånare, en episod som blivit viral i de arabiska grannländerna [4]. Den franske presidenten åtnjöt därefter kultstatus i hela Mellanöstern, där han betraktades som den mest öppna västerländska ledaren.

"Chirac hade, vilket är ytterst sällsynt bland västerländska politiker, en äkta empati för icke-europeiska kulturer. Han hade ett gediget intresse för den ryska kulturen i synnerhet, men det gällde också Asien, Arabvärlden, Latinamerika och Afrika. Man ska också komma ihåg att han vägrade delta i firandet av 500-årsdagen av Columbus landstigning i Amerika", säger den före detta socialistiske utrikesministern (1997-2002) Hubert Védrine, tillfrågad av RT France strax efter nyheten om Chiracs bortgång. Till den spanske kungen Juan Carlos som undrade hur Chirac, som då var borgmästare i Paris, hade tänkt celebrera händelsen, hade han odiplomatiskt svarat:

"Jag tänker inte göra något för att hedra den här mördarens minne. Däremot ska vi ordna en utställning om Taino, folkgruppen han massakrerade".

Fastän Chirac inte på långa vägar kan beskrivas som antiamerikan

eller antimilitarist (Chirac hade till exempel inlett ett tätt samarbete med Clintonadministrationen under kriget i det forna Jugoslavien), kunde den neokonservativa planen om en världsfred genom påtvingad export av väst-erländska värderingar inte annat än att förefalla honom som en strategisk och moraliskt förkastlig chimär.

I stället för en militär operation i Irak argumenterade den franska administrationen för en diplomatisk lösning och avrådde USA från ett ensidigt väpnat angrepp, en position som delades av den amerikanska utrikesministern Colin Powells, vars framhårdande ledde till att Bushadministrationen till en början sökte FN:s godkännande. Resultatet blev FN:s säkerhetsråds resolution 1441 (november 2002), som gav Irak en sista chans att undgå krig genom att i samarbete med FN:s vapeninspektörer bevisa att alla eventuella massförstörelsevapen hade förstörts. Fransk underrättelsetjänst visste dock att bakom de diplomatiska diskussionerna förberedde sig USA för krig. Under NATO:s mötet den 21 november 2002 talade Chirac med Bush:

”Startar ni ett krig kommer ni att vinna. Ni kommer att se till att en shiamakt tillträder, vilket kommer att göda ett hat mot väst”.

I januari 2003 träffade den franske ambassadören i Washington

den nationella säkerhetsrådgivaren Condoleezza Rice, som klart och tydligt förklarade att beslutet att invadera Irak var oåterkalleligt. Hökarna hade vunnit. Den 5 februari 2003 ställde sig Colin Powell inför FN:s säkerhetsråd och presenterade fabricerade bevis, bland annat ett provrör som påstods innehålla mjältbrandsbakterien *anthrax*. Provet sades ha påträffats i Irak och uppgavs bevisa nödvändigheten av att störta Saddam Husseins regim.

Chirac, som tidigare i sin karriär hade uppmärksammats av amerikanska diplomater för sin USA-vänlighet och som hade blivit den första utländska statschefen att besöka Ground Zero efter dåden den 11 september, bestämde sig för att inför världssamfundet lägga hela sin tyngd bakom ett fördömande av USA:s unilaterala krig mot Irak. Den 14 februari, efter att chefsvapeninspektören Hans Blix inför FN:s säkerhetsråd redogjort för att inga massförstörelsevapen hade hittats i Irak, pläderade Frankrikes dåvarande utrikesminister Dominique de Villepin i ett känslösamt tal för att inspektionerna skulle få fortsätta och att ett krig var den värsta tänkbara lösningen. Den 10 mars 2003 talade Chirac i fransk tv och meddelade att han var beredd att använda Frankrikes vetorätt mot en ny resolution som skulle tillåta ett väpnat angrepp mot Irak. ”Ett krig i Irak skulle

bara hjälpa de som vill se civilisationer och religioner drabba samman”.

Den 18 mars ställdes Saddam Hussein inför ett sista ultimatum av G. W. Bush. Chirac skrädde inte orden i sitt svar till det amerikanska hotkravet:

”Oavsett vad utvecklingen blir så ifrågasätter detta ultimatum den idé som vi har om internationella relationer. Beslutet äventyrar ett folks framtid, en regions framtid och stabiliteten i världen. (...) Frankrike uppmanar alla att ta sitt ansvar för att den internationella rätten ska respekteras. Att föredra den starkes rätt framför lagen vore att axla ett tungt ansvar” [5].

Fyrtioåtta timmar senare inleddes invasionen av Irak.

Chiracs motstånd mot världens största stormakt utlöste den allvarligaste konflikten mellan Frankrike och USA sedan Suezkrisen samt splittrade den Europeiska gemenskapen. På andra sidan Atlanten hånade amerikanska media ”*the cheese eating surrender monkeys*” och uppmanade till bojkott av franska varor. På gatorna hällde man ut franska viner i protest mot ost- och grodätarnas feghet och illojalitet mot den outhärliga amerikanska nationen, som hade befriat dem från nazismen. Allt militärt samarbete mellan Frankrike och USA stoppades. Det skulle ta två år in-

nan USA och Frankrike kunde återuppta normala relationer. Men på hemmaplan och i stora delar av världen hyllades den franske presidenten för att rakryggat ha stått upp för folkrätten mot den amerikanska imperialismen. Anarkin, inbördeskriget och terrorismens utbredning som följde på invasionen av Irak gav i efterhand Chirac rätt.

CHIRACS SISTA SÅNG: FOLKOMRÖSTNINGEN OM EU- KONSTITUTIONEN

Men Chirac hann knappt njuta av sin nya popularitet. Maktkampen om UMP:s inflytande utspelade sig nu offentligt mellan Chirac och Sarkozy, den före detta skyddslingen som hade blivit presidentens främsta rival. Efter ett för högern katastrofalt lokalval våren 2004 blev Chirac tvungen att ombilda regeringen och passade på att avlägsna Sarkozy från hans hävstångsposition i inrikesministeriet och placerade honom på den mindre gynnsamma finansministerposten. Under den traditionella tv-sända intervjun på nationaldagen den 14 juli 2004 fick Chirac svara på journalisterna frågor kring ryktena om spänningarna mellan honom och hans bullriga minister: ”Det finns absolut ingen motsättning mellan finansministern och mig, av den enkla anledning att när det till exempel gäller statsutgifter, är det jag som bestämmer och han som genomför”.

Under samma intervju meddelade Chirac att franska folket skulle konsulteras direkt om den så kallade europeiska grundlag EU-ledarna just hade kommit överens om. Beslutet att ordna en folkomröstning för att ratificera en text, som hade kunnat godkännas av det franska parlamentet, var riskabelt; det franska stödet för EU tedde sig som allt annat än självklart. Men presidenten argumenterade för att den demokratiska vägen var den enda rimliga när det gällde ett avtal som direkt skulle beröra alla franska medborgares framtid. Dessutom hoppades Chirac på att en positiv utgång i folkomröstningen skulle stärka hans politiska ställning, inte minst i den egna politiska kretsen samtidigt som han räknade med att vänstern oundvikligen skulle splittras. Om Chirac, som tänkte leda jäsidan i kampanjen, inte förväntade sig någon hälsopromenad, hade han nog inte föreställt sig att beslutet att låta väljarna avgöra EU:s framtid skulle leda till en så intensiv nationell debatt vilken engagerade fransmännen långt starkare än något presidentval. Diskussionerna vid matborden, i pressen eller i tv-studion blev eldiga. Folk rusade till kampanjmöten med anteckningsböcker, ivriga att förstå sig på det tiotals sidors långa häftet med obegripliga juridiska paragrafer som de nu uppmanades av samtliga etablerade partier och media att rösta ja till. Extremhögern ställde sig som väntat

emot, liksom kommunisterna. Men snart hördes också fler och fler "oliktänkande" röster från höger, och ännu fler tunga socialistiska profiler (bland vilka man återfann Mitterrands före detta premiärminister Laurent Fabius och ledamoten Jean-Luc Mélenchon) trotsade sina respektive partiers linje och ställde sig på den "nationella suveränitetens" sida. I stället för att handla om själva fördragstexten, som ingen förutom en minoritet av initierade kunde tyda, riktades snart debatten mot EU i allmänhet. En debatt där kritiska argument mot EU:s marknadsliberala projekt och inkompatibilitet med den franska sociala modellen oftast bemöttes av påstridiga EU-anshängare med ytliga utläggningar om EU:s betydelse för freden i Europa. Den 29 maj 2005 blev det ett tydligt "nej" mot EU:s grundlag som vann. För Chirac ett slutgiltigt nederlag.

Besegrad var Chirac tvungen till ännu en regeringsombildning, där den trogna Dominique de Villepin ersatte Jean-Pierre Raffarin på premiärministerposten och Sarkozy åter blev inrikesminister. Kampen mellan dessa två ärkefiender kom att få all uppmärksamhet alltmedan Chirac sakta med säkert hamnade i bakvattnet. Presidenten återhämtade sig fortfarande efter en stroke som han ådrog sig på kvällen den 27 oktober 2005. I samma vecka dog två unga män när de

flydde från polisen efter ett inbrottsförsök. Händelsen ledde till två veckors våldsamma upplopp i landets stora städer, vilket ledde till att regeringen utlyste undantagstillstånd för första gången sedan Algerietkriget. Chirac utmärkte sig genom sin tystnad och lät de Villepin och Sarkozy spela huvudrollerna. Det var samma frånvarande skuggbild som året efter såg på de omfattande ungdomsprotesterna som utlösts av de Villepins förslag om en ny anställningsform för unga. Den 11 mars 2007 höll Jacques Chirac sitt sista tal till det franska folket och meddelade sitt beslut att sätta punkt för sin karriär.



Jacques Chirac på en jordbruksutställning 1995, den miljö där han kanske kände sig som mest hemma. Foto: Witt SIPA

AVSLUTNING

”Jag är den siste store presidenten. Efter mig kommer ekonomernas och bokförfarnas tid.”

Så lär François Mitterrand ha förutspått Frankrikes politiska öde i takt med globaliseringen och den europeiska integrationen. Mitterrands profetia blev

dock verklighet först efter att Chirac hade lämnat makten och en yngre och ”modernare” slags politiker från babyboomgenerationen – uppvuxna under 1968 års majrevolts individualistiska och merkantila anda och fullt förlikade med idén att Frankrike i den ”nya världen” inte längre hade något märkvärdigt att komma med – bestämde sig för att fullfölja landets omvandling till en vasallstat under den amerikanska imperialismen och göra sig kvitt det som fanns kvar av den ”franska modellen”.

De tre presidenterna Sarkozy, Hollande och idag Macron bekräftar alla Mitterrands spådom om statsmaktens upplösning i ett moras av ”management” och transatlantiskt medlöperi. En utveckling som de visserligen inte satte igång men valde att resolut omfamna. Där Chirac hade visat en på sin höjd minimal *koncilians*, utmärkte sig hans efterträdare med en total hängivenhet. Så fort Chirac lämnade Elyséepalatset blev det enda eftersträvansvärda i fransk politik att se till att landet kom ikapp den ”nya verkligheten”. Att Frankrike skulle anpassa sig för att bli lika framgångsrikt som Tyskland. Man hade förlorat mycket tid, förklarade man, Chirac hade agerat som en bromskloss. Nu gällde det att ”bryta dödläget”. Det var bråttom med reformer. Man hade varken tid eller råd längre. Frankrike ställde in sig i ledet, anammade

nyliberalismens politiska nihilism som man hittills aldrig lyckats inpränta i det konservativa landet som fortfarande ville tro på sig självt.

Begreppet *”la République”* som franska presidenter åberopar i sina tal och som refererar till de värderingar och grundläggande principer som sedan 1789 utgör det franska samhällsbyggets pelare, fick i dessa nya presidenters munnar en falsk klang. Vad hade den förda politiken, vars alfa och omega var att ”skapa schysta villkor för företagen” och tillämpa Maastrichts kriterier, med Frankrikes traditionella värdegrund att göra? Det verkade som om landets gamla paroller hade fräschats upp: ”flexibilitet och konkurrensförmåga” i stället för Frihet, Jämlikhet och Broderskap. Samtidigt som invasionen i Lybien och stödet till jihadistiska rebeller i Syrien satte spiken i kistan för Frankrikes internationella oberoende. Den franska nationen höll på att klinga av till en museal företeelse. Snart skulle den nyvalde Macron inte ens bry sig om att fira sin seger med Marseljäsen – Europahymnen kändes mera rätt.

Efter endast en mandatperiod besegrades Sarkozy av Hollande, som snart blev så pass impopulär att han till slut fick avstå från att ställa upp för omval. Macron, det gulliga politiska geniet som skulle frälsa Frankrike och Europa, lyckades inom loppet av mindre än

två år samla på sig ett för en sittande president sällan skådat hat och styr idag med stöd av högst en tredjedel av opinionen. Efter dessa tretton år av politiskt förfall ekar minnet tomt av den avgående presidenten Chiracs sista hälsning till den

”ivriga och självständiga franska nationen”

som

”aldrig kommer att sluta förvåna världen”.

En påminnelse om att den kväll då han i tv meddelade fransmännen sitt beslut att avsluta sin politiska karriär, var det inte bara en president som gick utan en hel epok som tog slut. Där och då inledde den dystra tid då franska politiker upphörde att tro på Frankrike.

NOTER

[1] Ordoliberalismen är en ekonomisk idéströmning med tyskts ursprung som önskar motverka konkurrenshämmande åtgärder (som karteller, oligopol osv) genom att statsmakten spelar en aktiv roll för att motverka sådana tendenser.

[2] Kommunitarism är en mot liberalismen kritisk konservativ politisk-filosofisk riktning som förespråkar ett ökat utrymme för det civila samhället.

[3] https://books.google.fr/books?id=Tv5XDwAAQBAJ&pg=PT53&lpg=PT53&dq=chirac+s%C3%A9guin+premier+ministre+helmut+kohl&source=bl&ots=dRgGadyAAs&sig=ACfU3U18wRf_7JehwEwWsEkXOBObWxRvhQ&hl=fr&sa=X&ved=2ahUKEwi9nJft9PPnAhVIXBoKHX6zC9o4ChDoATADegQICRAB#v=onepage&q=s%C3%A9guin%20%C3%A9pouvantable&f=false

[4] https://www.youtube.com/watch?v=IvXO6sbiN_U

[5] <https://m.ina.fr/video/2257663001/declaration-du-president-de-la-republique-francaise-monsieur-jacque-chirac-video.html>

Proletärförfattarna

Maria Sandel 150 år – vår första kvinnliga arbetarförfattare



Ewa Bergdahl. Ordförande i Maria Sandelsällskapet.

Maria Sandel föddes den 30 april 1870 på Kungsholmen i Stockholm och hon blev den första kvinnan som etablerade sig i den svenska arbetarlitteraturen i början av 1900-talet. I år firas 150-års jubileet av hennes födelse. Hon avled 1927 och har bidragit till arbetarlitteraturen i Sverige med en lång rad dikter, noveller, romaner, som till stor del blivit förbisedda av litteraturhistorien. Här ger Ewa Bergdahl en presentation av Maria Sandel. Ewa Bergdahl är ordförande i

Maria Sandelsällskapet, vars hemsida informerar om Maria Sandels liv och uppväxt på Kungsholmen i Stockholm samt om forskningen och litteraturen runt hennes verk

(<https://mariasandel.wordpress.com/>). Förutom föredrag och artiklar om Maria Sandel arrangerar sällskapet litterära vandringar i Maria Sandels spår på Kungsholmen. Ett utdrag ur Sandels roman *Bland malströmmens virvlar* följer direkt på nedanstående presentation.

EWA BERGDAHL

Om någon idag nämner Maria Sandels namn är det inte många som förknippar henne med ett författarskap. Hon var en trikåstickerska född 1870 och uppvuxen i arbetarkvarteren på Kungsholmen i Stockholm, där hon tillbringade sitt liv fram till sin död 1927. Att hon idag fascinerar oss beror kanske främst på att hon, trots sina minst sagt ogynnsamma levnadsförhållanden, lyckades skriva och ge ut fyra romaner och två novellsamlingar samt författa ett stort antal dikter som publicerades i arbetarpressen. Men i den svenska litteraturhistorieskrivningen är hon i det närmaste bortglömd och sällan om-

talas hon annat än på någon enstaka rad. [**Bild 1.**]



Bild 1. Maria Sandel (1870-1927) Ungdomsporträtt. (Foto Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm).

Om hennes privatliv och person vet vi föga. Hon höll sig mest för sig själv och levde ogift tillsammans med sin mor. Under några år i slutet av 1880-talet arbetade hon som hembiträde på östkusten i Amerika, men reste hem igen 1890 och stannade därefter för gott i Stockholm och det är bland Kungsholmens arbetarfamiljer, som hon hämtar inspiration till sina berättelser.

Maria Sandel var den första kvinnan inom den svenska arbetarklassen som kunde räkna sig som författare. Sin poetiska debut

gjorde hon redan 1888, då hon fick sina första dikter publicerade i emigranttidningen *Nordstjärnan*. Hennes första skönlitterära bok utkom 1908. Det var novellsamlingen: *Vid svältgränsen och andra berättelser. Skildringar ur Stockholmslivet*. Att hon över huvud taget fick möjlighet att få en bok publicerad, var tack vare de kontakter som hon hade via Stockholms Allmänna Kvinnoklubb (SAK) och de så kallade tolfterna. SAK bildades 1892 av aktiva socialdemokratiska arbetarkvinnor, medan ”tolfterna” var ett nätverk som Ellen Key, Amalia Fahlstedt med flera liberalt sinnade borgarkvinnor skapade för att kunna möta arbetarkvinnor och överbrygga klassgränserna. [1]



Bild 2. Maria Sandels hem på Parmmätargatan 23, Kungsklippan, Kungsholmen. (Foto Kasper Salins samling 1900. Stockholms stadsmuseums bildarkiv).

Arbetarkvinnorna bjöds in till kvällssammankomster med dis-

kussioner, föredrag och musikunderhållning och att det kallades "tolfterna" berodde på att det var tolv kvinnor i varje grupp. Maria Sandel gick endast fyra år i den dåvarande sexåriga folkskolan. Fadern dog när hon var fyra år och hennes mor behövde hennes hjälp med försörjningen. Under ett antal år när Maria och hennes mor bodde i ett spisrum på Parmmätargatan 23, skötte de även ett litet mjölkmagasin på samma gata. Modern var döv så kunderna fick skriva på lappar vad de ville köpa och Maria fick tolka när oklarheter uppstod.

[Bild 2- 3]

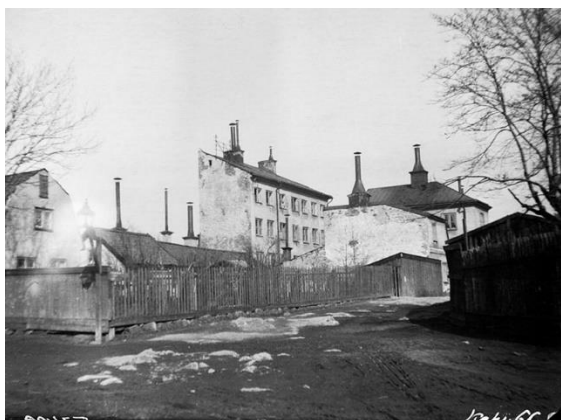


Bild 3. Bostäder på Parmmätargränd 19-23, Lilla v. Kvarngränd, Kungsklippan, Kungsholmen. (Foto Kasper Salin samling 1885-1910. Stockholms stadsmuseums bildarkiv).

Trots sin kläna skolgång lyckades Maria Sandel skaffa sig en osedvanlig bildning. I Amerika lärde hon sig engelska och efter hemkomsten till Stockholm blev hon en flitig låntagare i arbetarbiblioteket och kunde hjälpligt – enligt vad som sägs i brev – läsa både tyska och franska författare på

originalspråket. Hon var med andra ord en ovanligt begåvad kvinna och hon utvecklade ett känsligt sinne för språket. Hennes allmänbildning var bred och hennes bildningsideal höga. Inom arbetarrörelsen fördes kring förra sekelskiftet många kampanjer för att öka arbetarnas bildning och då inte bara i boklig bemärkelse. I bildningsidealet låg även sådant som nykterhet, skötsamhet och goda seder.[2]

Det Stockholm som Maria Sandel växte upp i var runt sekelskiftet 1900 en stad som genomgick stora förändringar. De många fabriker, verkstäderna och industrierna krävde arbetskraft. Många sökte sig från landsbygden och in till städerna vid den här tiden. På bara ett par decennier i slutet av 1800-talet ökade Stockholms folkmängd från 90 000 till drygt 300 000 invånare. Bostadsbristen och trångboddheten var enorm. Många arbetarfamiljer bodde med stora barnaskaror i ett enda rum och det var inte ovanligt att de för att klara av att betala hyran även tvingades ta både en eller flera inneboende. Trängseln i de undermåliga bostäderna gjorde även att sjukdomar spreds snabbt. Tuberkulosen härjade framför allt i arbetarkvarteren, med de långa arbetsdagarna – upp till tolv timmar sex dagar i veckan i sotiga, rökiga och dammiga fabrikslokaler bidrog till ohälsan. Låga löner – framför allt för kvinnliga arbetare bidrog till

att många svält. Trångboddheten bidrog även till ofrivilliga graviditeter. Preventivmedel var förbjudna och fosterfördrivning kunde ge upp till två års straffarbete. Många unga kvinnor som blev gravida tvingades prostituera sig för att kunna försörja sig själv och sitt barn. Andra valde att ta sitt liv.

De stora sanitära problemen uppmärksammades av stadens myndigheter och stadsfullmäktige försökte på olika sätt lindra nöden. Provisoriska bostäder ordnades för vräkta familjer, välgörenhetsorganisationerna och kyrkan delade ut skor och kläder till behövande. De slitna kvarteren uppe på Kungsklippan (dåvarande Kvarnberget) revs. Maria Sandel och hennes mor fick ett rum i en av nödbarackerna i Stadshagen i Fleminggatans västra ände. Det var två trälängor med 20 bostäder i varje. Merparten av lägenheterna bestod av ett enda rum med en kamin eller kakelugn, ett så kallat spisrum.[4] I ett av dessa rum med adress Mariebergsgatan 1 bodde sedan Maria Sandel fram till sin död 1927. Nödbostäderna som kom att kallas för "Skogshyddorna" eftersom de låg alldeles i skogsbrynet, revs först i början av 1960-talet. De två låga stengrunderna finns kvar i det som idag är S:t Göransparken. [Bild 4-5]



Bild 4. Några av invånarna i Skogshyddorna på Mariebergsgatan 1917. (Foto A. Malmström Stockholms Stadsmuseums bildarkiv)



Bild 5. Skogshyddorna på Kungsholmen. (Foto A. Malmström. Stockholms Stadsmuseums bildarkiv).

EFTER DEBUTEN "VID SVÄLTGRÄNSEN" 1908

I Maria Sandels debutsamling *Vid svältgränsen och andra berättelser. Skildringar ur Stockholmslifvet* får vi i novellerna möta ett antal kvinnoöden, som säkerligen tillhörde den vardag Maria Sandel hade runt omkring sig. Här finns den hemarbetande unga sömmerskan Emma Vidén som har ett utackorderat barn att ta hand om och som arbetar kvällar och nätter med sin sömnad för att kunna försörja dem båda. Samtalet mellan henne och hennes några år äldre barndomsvän-

inna ger läsaren en föreställning om den vända som drabbade arbetarkvinnor vid graviditeterna. Här möter läsaren även den unga fabriksarbeterskan Agda Hult som blir gravid med en trolös man och som när det är dags att föda barnet, gömmer sig i en källarskrubb och dör under förlossningen. [Bild 6]

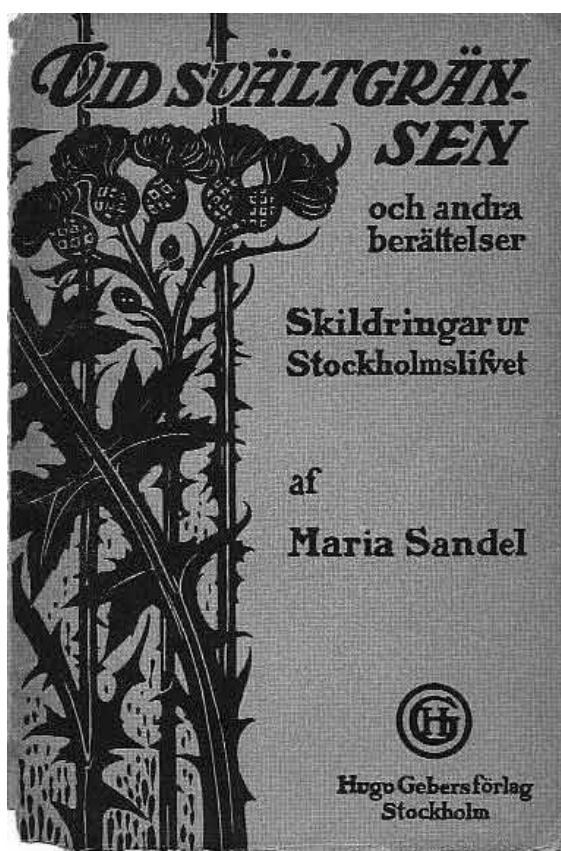


Bild 6. Maria Sandel. Omslag till "Vid svältgränsen och andra berättelser. Skildringar ur Stockholmlifvet". Hugo Gebers förlag 1908. (Foto Maria Sandelsällskapet).

Men novellerna rymmer även porträtt av rekorderliga män. En historia som sticker ut är berättelsen om Anton Dahlskog, vars hustru dör och lämnar honom ensam med två små barn. Från att ha varit en glattig och ansvar-

slös person, tar nu den ensamma pappan sig an spädbarnsvården och utvecklas till en ömsint och kärleksfull far. Det är en både dråplig och rörande beskrivning och i sin genre ovanlig. Men Maria Sandel vände ofta på perspektiven i sina berättelser och hon utmanade gängse uppfattningar. Hon skildrar både prostituerade, småkriminella, alkoholister och trasproletärer utan moraliska fördömanden samtidigt som hon varken skönmålar eller fråntar individerna deras ansvar. Men med stor klarsynthet ser hon klassamhällets djupa klyftor och pekar på dess orättvisor.

Den novell som av litteraturvetarna kanske blivit mest uppmärksammas av berättelserna i *Vid svältgränsen* är *Min gata*. Den hade Maria Sandel fått införd redan år 1904 i *Social-Demokraten*. Det är också första gången hon försöker sig på att skriva prosa. Hennes dikter var vid det här laget allmänt kända och ofta publicerade i arbetarpressen. Som prosastycke är *Min gata* både modern och nyskapande. Ramberättelsen är en ung arbeterskas vandring längs Fleminggatan från sin arbetsplats och upp till sin bostad i den andra änden. Men samtidigt uppmanar berättaren läsaren att ta del av en mängd syn- och hörselintryck längs gatan. Arbeterskans reflektioner och funderingar utgör berättelsens motor. Det hon ser under sin vandring hemåt sätter ig-

ång hennes tankar och under promenaden blandas synintrycken med andra sinnesförmåelser; spårvagnarnas gnisel, barnens skratt, doften av ny-malda kaffeböror. Samtidig vidgas berättelsen till en kollektiv skildring. Maria Sandel använder sig av olika berättargrepp och stilblandningar för att illustrera gatans liv. Uppprepningar, alliterationer, taktfasta rytmer som: ”framåt, förbi fasader”, ”Smällar, klamp och skrap”. Här finns också en närvarande berättare som då och då stiger fram och påminner oss om att det är en berättelse, inte en gestaltning vi tar del av. Berättarrösten skapar även utrymme för reflektioner hos läsaren, något som Maria Sandel eftersträvade och som litteraturvetaren Beata Agrell har valt att kalla ”den begrundande läsarten”. [5]

Efter novellsamlingen *Vid svältgränsen* blir hon ombedd att skriva en följetong till *Social-Demokraten*, dåtidens största arbetartidning. [Bild 7] Hon skriver då berättelsen om *Familjen Vinge och deras grannar*. Den trycks även som bok i en mindre upplaga, publiceras som följetong i norska *Social-Demokraten* och översätts till tyska för att publiceras i tysk arbetarpress. *Familjen Vinge* är en kollektivroman, där läsaren möter en rad personer som på olika sätt är släkt, vänner, grannar eller arbetskamrater till familjens med-

lemmar. Allt grupperar sig kring familjen Vingens centralgestalt ”morsan” som tillsammans med sina vuxna barn utgör en slags idealbild av den goda arbetarfamiljen.

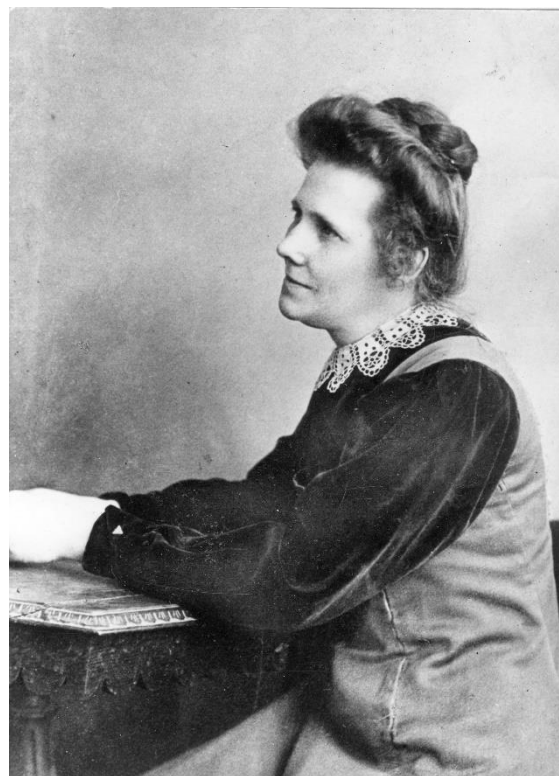


Bild 7. Maria Sandel som etablerad författare (Foto Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek).

När följetongen publicerades på hösten 1909 hade storstrejken just avslutats, men det finns inte många spår av strejken i berättelsen annat än i beskrivningen av de låga lönerna och de usla arbetsförhållandena som rådde.

Storstrejken kommer däremot att bilda fond i Maria Sandels nästa roman: *Virveln* som utkom 1913 på det då nystartade arbetarrörelseförlaget Tiden. [Bild 8] Här får vi bland andra följa en ung flicka från ett skötsamt arbe-

tarhem som får sin första anställning på en chokladfabrik och som där förändras, bryts ner och påverkas negativt av de förhållanden som råder på fabriksgolvet och så småningom hamnar på gatan i prostitution.

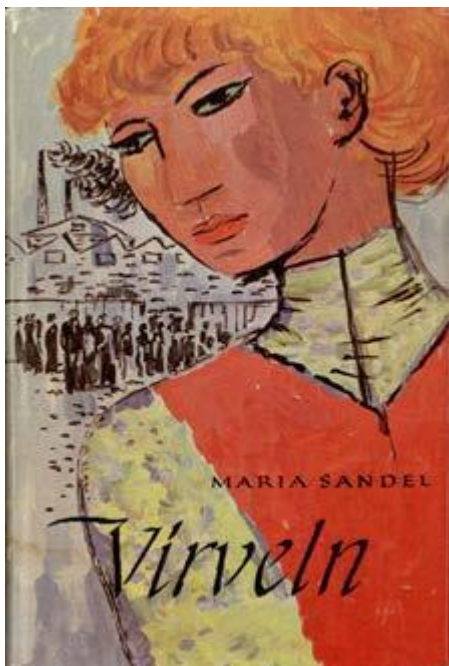


Bild 8. Maria Sandel, "Virveln". Omslag till nyutgåva på Tidens förlag 1959. (Foto Public domain)

Också detta är en kollektivroman, även om Magda Mejsel inledningsvis utgör en slags huvudperson. Det demoraliserande fabriksarbetet gjorde att "fabriksflicka" användes som nedsättande skällsord, något Maria Sandel samtidigt reagerade skarpt mot. I en debattartikel i *Social-Demokraten* går hon till storms mot dem som öser förakt över fabriksarbeterskorna och pekar på var den verkliga moraliska varbölden sitter. Så här skriver hon bland annat:

"Den som skildrar fabriksarbeterskorna som liderliga, i flärd och laster sjunkna, den ljuger. Hyfsning behöva de dock både i tänkesätt och seder, det är sant, men därifrån och till moraliskt urspårade är steget långt. Sedligt sund är andan icke på de stora arbetsplatserna. Undantag givas naturligtvis. Men å andra sidan är det ingen brist på fabriker, som äro pesthålur i moraliskt hänseende. Över huvud taget är tonen simpel, rå, där män och kvinnor arbeta samman. Skulden därtill? På vilken bör den rättvist läggas? Jo, just befålet drabbar den tyngst. Befålet, från det lägsta upp till chefen."

Debattartikeln publicerades även i de socialdemokratiska kvinnornas tidning: *Morgonbris*. [**Bild 9**] Med romanen *Virveln* ville Maria Sandel peka på orsakerna till att unga kvinnor "moraliskt spårade ur" och hon gör det med all tydlighet. Skildringarna från fabriksgolvet är starka. Fabriken kallas i boken för "Malvan", men är i själva verket Chokladfabriken Sture som låg på Kungsholmen och som hade många unga kvinnor anställda. Det är inte otänkbart att Maria Sandel själv arbetade någon kortare tid på Sture. I så fall utgör hon en av de allra första "wallraffarna" i Sverige, jämförbar med Ester Blenda Nordström som 1914 gav ut boken: "En piga bland pigor" efter att ha klätt ut sig till piga och ta-

git tjänst på en bondgård i Sörmland.



Bild 9. De socialdemokratiska kvinnornas tidning Morgonbris 1910. Tidningens vinjettbild. Maria Sandel gav namnförslaget till tidningen vid starten. (Foto Public domain)

Först 1919 utkommer Maria Sandels fjärde bok, en novellsamling med titeln *Hexdansen* som också är titeln på den längsta berättelsen. I den här samlingen finns få ljuspunkter. Huvudnovellen handlar om familj på den absoluta moraliska bottennivån. Människans ondskas och egoism genomsyrar skildringen av familjen Nerman, där mannen super, hustrun stupar av trötthet, sönerna är kriminella och döttrarna prostituerade. Samtidigt kryddar Maria Sandel skildringen med besk humor och en bitande satir som framför allt drabbar de kyrkliga organisationerna och välgörenhetssystemet. Bokens svärta är kanske även ett resultat av första världskrigets grymheter och att den internationella arbetsolidariteten spruckit.

De två sista böckerna som Maria Sandel hinner skriva innan hon insjuknar och efter en kort tid på sjukhus dör i magcancer i april

1927, är till viss del annorlunda än de tidigare. *Droppar i folkhavet* och *Mannen som reste sig* kan båda karakteriseras som utvecklingsromaner, där läsaren får följa en huvudperson som ställs inför moraliska problem och som försöker hitta en väg ur dessa.



Bild 10. Maria Sandel. "Droppar i folkhavet". Omslag. Murbruk förlag 2009. (Foto Public domain).

Mannen som reste sig ansågs av många, både borgerliga och socialdemokratiska recensenter som hennes bästa bok. I de tidiga kollektivskildringarna anklagades hon ofta för att hennes gestalter saknade psykologiskt djup. Utmärkande för *Mannen som reste sig* är också en slags klassernas försoning. [**Bild 10-11**].

Maria Sandel var socialdemokrat i hela sitt liv och en stor beundrare av Hjalmar Branting. När Branting avled 1925 skrev hon en högstämnd hyllningsdikt till honom som publicerades på första sidan i *Social-Demokraten*.

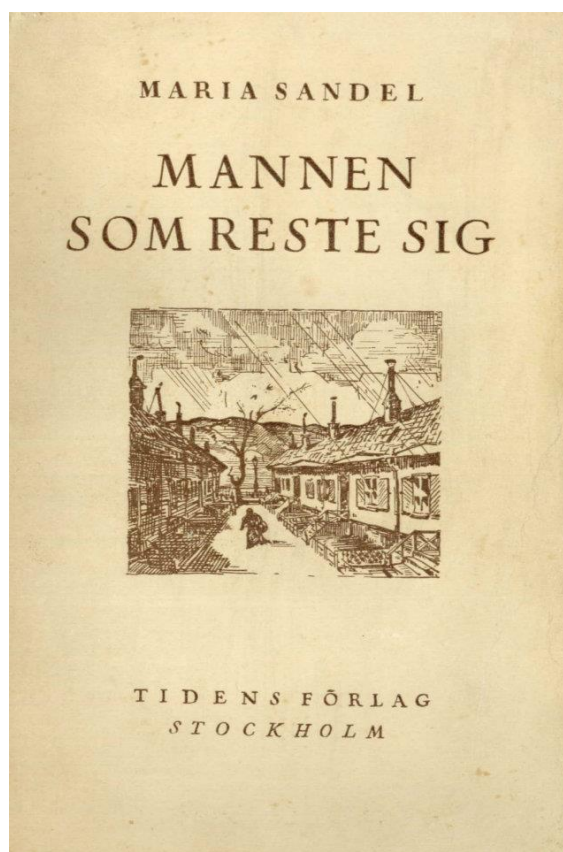


Bild 11. Maria Sandel. *Mannen som reste sig*. Omslag. Tidens förlag 1927. (Foto Maria Sandel-sällskapet).

Att Maria Sandel inte var engagerad aktivt i politiken betyder inte att hon inte följde med och var intresserad av de politiska skeendena. Hon hade sedan 25-årsåldern en hörselskada som gjorde det svårt för henne att delta i offentliga sammanhang. Med åren försämrades även hennes syn, vilket med all tydlighet framgår av de brev som hon skrev till

sina fåtaliga vänner och till redaktören på Tidens förlag.

Hela hennes produktion kan läsas som en skönlitterär parallell till det socialdemokratiska partiets utveckling från en revolutionär kamporganisation till en reformistisk statsbärande rörelse, något som också litteraturvetaren Beata Agrell har påpekat. [8] Hennes författarskap präglas av en politisk och skarpsynt humanism. Hon bibehöll under hela sin livstid ett starkt klassmedvetande och hennes misstänksamhet mot överklassen var stor. Med åren tilldelades hon flera författarstipendier och hon kunde ha skapat sig ett bekvämare liv, men valde att stanna kvar bland sina grannar och vänner i nödbarackerna på Kungsholmen.

När unga generationen arbetarförfattare trädde fram under 1930-talet var förutsättningarna helt annorlunda än när Maria Sandel debuterade 1908. Arbetarrörelsen hade växt sig stark, arbetarpressen var stor och mångsidig, folkbildningsrörelsen omfattande och läskunnigheten och tillgången på böcker så mycket större än 30 år tidigare. Att Maria Sandels författarskap i det närmaste glömdes bort och överkuggades av de "nya" proletärförfattarna var alltså inte så märkligt. Av dessa var få kvinnor. Det finns dock två kvinnliga författarnamn som tar vid efter Maria Sandel och det är Maj

Hirdman och så småningom den kaxiga Moa Martinson, som kom att bli kallad "landsmodern". Om hon hade läst Maria Sandels böcker vet vi inte, men det är samma ämnessfär hon skildrar med arbetarfamiljernas kvinnor och barn i centrum.



Bild 12. Maria Sandelsällskapet vid Maria Sandels gränd under en litterär vandring på Kungsholmen. (Foto Nils Sundgren, Maria Sandelsällskapet).

NOTER

[1] Se vidare t.ex. Birgit Persson, "Tolfterna: ett system över klassgränserna", *Arbetshistoria*, 14(1990):4/15(1991):1(=nr 56/57), s. 13–24, 1990.

[2] Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren, idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*, Fjärde utökade upplagan, Carlssons, Stockholm, 2017.

[3] Se vidare Anne Maria Lindgren, *Arbetarnas*

Stockholm:: 1880–1920, Murbruk, Stockholm, 2014.

[4] Se vidare Ewa Bergdahl, *Träruckel, nödbostäder och spisrum: om arbetarnas bostadsförhållanden på Maria Sandels tid*, Maria Sandelsällskapet, 2015.

[5] Agrell, Beata, *Gömma det lästa i sitt inre. Fromhet och klasskamp i tidig svensk arbetarprosa*. *Ord & Bild* 2003:4, sid 66-77.

[6] Se vidare Paulina Ljunggren Suokas, , *Fabriksflickans bildning: Gerda Meyerson och Föreningen Hem för arbeterskor 1898-1923*, Högsk. i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, Borås, 2005.

[7] Artikeln publicerad i *Social-Demokraten* lördagen 22 oktober 1910.

[8] Agrell, Beata, *Maria Sandel och folkbildningen. Inte bara vett och vetande – Bildningens betydelse i Maria Sandels författarskap*. Maria Sandelsällskapet 2019.

LÄNKAR

Maria Sandels litteratur på Litteraturbanken: (<https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/SandelM>)

Maria Sandelsällskapet:
(<https://mariasandel.wordpress.com/aktiviteter/page/1/>)

Stockholms stadsbibliotek:
(<https://biblioteket.stockholm.se/kalender/maria-sandel-v%C3%A5r-f%C3%B6rsta-kvinnliga-arbetarf%C3%B6rfattare-o>)

Maria Sandels

Bland malströmmens virvlar

Emma Vidén hejdade symaskinens hjul, slet av tråden och sträckte lite på den långa sömmen, varefter hon åter sökte lägga den oblekta väven under nålen.

Detta lyckades dock inte, ty hennes fingrar sammandrogs plötsligt av kramp, och under det hon var sysselsatt med att räta ut dem, åkte arbetet ner på golvet och tråden gled ur nålsögat. Det blev ett litet uppehåll, varunder hon passade på att undersöka den ömmande valken på sin högra tumme och räta på ryggen, som kändes styv och värkte. Och nu ville även hennes öron, befriade från maskinens tröttande surr, vara med och njuta av den sällsynta rast, som bjöds, men tvangs istället av en

tom mage att lyssna till dess högljudda klagomål och krav. Dessa blev slutligen så pockande, att den unga kvinnan halvt reste sig för att gå till en brunbetsad skänk, som stod vid rummets ena långvägg, och vid vars på glänt stående dörr hennes blickar häftade med ett hungrigt uttryck. Men hon satte sig genast åter och tog ögonen till sig, sväljde den frambrytande spotten och tog ånyo fatt på sin söm. Även nu misslyckades hon dock att få maskinen i gång, ty tummen vägrade åter att hjälpa till vid nålens påträddande. – Gud, vad jag fryser, tänkte hon, oh att jag ej ska våga äta upp potatisen i kväll! Hon gjorde ett överslag i tankarna ... nej, det gick inte. Ett hekto fläsk, fjorton öre, hade hon köpt idag, det måste räcka till två middagar, och hälften hade hon ju redan förtärt. Men en bit limpa kunde hon allt bestå sig, och att doppa den på ett uppkok på kaffe pannan skulle smaka riktigt gott. Hon såg på väckaruret: halv åtta bara! Nå då dugde det inte att tänka på mat ännu på ett par timmar; hon måste sy till tolv allra minst, och det var så svårt att somna, om hungern slet i inälvorna. Men värma sig skulle hon. Steg alltså upp och tog sig en åkarbrasa, till dess hon åter kände blodet strömma varmt i ådrorna och händernas blåvita färg byttes i eldröd, lät sedan som för att hämta styrka blicken länge och innerligt vila på fotografiet av en knubbig, leende flickunge, som nöp sig i sina tår. Och sedan

gick allting som en dans, när hon åter satt vid maskinen. Hjulet surrade, nålen flög som en blix, och det vita lärftet gled med fart över maskinbordet.

Det rum som Emma Vidén kallade för sitt, var beläget på nedre botten av ett fallfärdigt tvåvåningsruckel och hade sin ingång direkt från en liten återvändsgränd. Taket, som var så lågt, att en storvuxen man inte kunde stå rak under det, var beklätt med papp, vilken hängde pösig och på åtskilliga ställen visade de svartnade takbrädorna genom sina revor. Av tapetens ursprungliga färger fanns ganska lite kvar, dessa hade nämligen genom inverkan av fukt och lång tjänstgöring sammanflutit till ett obestämt gulgrått. Utanför det enda fönstret stod en snödriva upp ett par tum ovan blecket, och innanför de dubbla rutorna låg en ojämn isvall, medan hörnet, där ytterväggarna möttes, hade sin tapet glittrande av fukt. Trots allt detta var dock rummet ingalunda otrevligt, ty det torftiga bohaget var ordnat med synbar smak. Ingen billig grannlåt fanns att se, väggarna voro utan alla prydnader på ett undantag när, nämligen ovan soffan, där Walter Cranes ”Kommunen” lyfte sina väldiga vingar och tycktes överskugga det lilla hemmet. På ett bord, som var betäckt av en vit, virkad stjärnduk, stod det ovannämnda barnporträttet under de flikiga bladen av en

vacker växt och omgivet av bjärta bokband, häften och tidningar. Infogad vid vrån vid kakelugnen, stod en träställning, vars inre doldes av ett blommigt förhänge, och som synbarligen utgjorde husets ekonomiavdelning, ty på dess översta skiva stod ett illa medfaret fotogenkök jämte en fylld vattenhink och skopa. På golvet lyste trasmattornas ränder varma och dammfria ända till maskinens närmaste omkrets, där trådändar och tygremsor låg kringströdda och där två väldiga högar av vit väv syntes, den ena väntande på sömmerskans flit, den andra vittande om densamma. Med få ord: hela det lilla hemmet verkade som ett nödrop genom sammanbitna tänder av en själsstark, kämpande för livet och besluten att vinna.

Emellertid hade väckarurets visare, fullkomligt obeaktad av den syende, som rastlöst lät nålen ila, dragit sig mot halv nio. Så upptagen var den unga kvinnan av sitt arbete, att hon inte hörde, hur det knackade på rummets dörr, ej heller märkte, att någon, som troligen var trött att vänta, steg in och slöt den efter sig. Hon ryckte därför häftigt till, då en röst helt nära henne hälsade:

”God afton, Emma lilla! Blev du rädd? Jag har stått här en god stund och sett på dig.”

Hastigt återvinnande sitt lugn, tryckte sömmerskan välvilligt den hand, som räcktes henne, och svarade leende:

”Ja, du kan skrämman folk, du Ida! Men var nu välkommen och sitt ned! Det är vådligt länge, sedan vi träffades. Och så snällt av dig att titta till mig; jag har aldrig tid att hälsa på någon, jag.”

Under det hon talade, lade hon de färdigsydda plaggen åt sidan och drog ner sin vän på den lediga stolen, ville även befria henne från den grårutiga schalen, som var våtblank av smältande flingor, men avstod, då Ida Rodin med en nervös rörelse höll den samman.

”Sy du!” sade den sistnämnda med trött stämma. ”låt inte mig hindra! Har du bra med arbete?”

”Ja vars, men det är så uselt betalt. Jag får stå i, må du tro, och det räcker ändå inte alltid till det nödvändigaste.”

”Har du ingen inneboende?”

”Jo, Selma Berg bor hos mig.”

”Vad! Hon! Hon är ju halvblind, stackars flicka, henne får du väl ingen hyra av? Det är ju ett under, att hon kan hålla sig uppe, som hon gör.”

”Åh, vi kommer mycket bra överens”, svarade Emma undvikande och ville sätta maskinhjulet i gång men hejdades ett ögonblick av att Idas hand, vanställd av arbete och kartnaglar, berörde hennes smala fingrar med en förstående liten smekning.

Det blev en minuts tystnad, varunder den besökandes blickar irrade omkring i rummet, till dess de slutligen stannade vid det lilla barnporträttet under den friska grönskan. Hon tog det till sig, log vid åsynen av den rara flickungen och sade mjukt:

”Hon är allt bra söt, din lilla Aina.”

Ett strålande leende lät se en tillstymmelse till gropp i hennes magra kind.

”Ja, är hon inte? Titta så’na knubbiga ben hon har, du! Och gropen vid armbågen, se’n! Och lika rar är hon än, fast hon är fyra år snart, må du tro. Men kan du tänka dig, att folk påstår, att hon vindar på vänster öga. Det kan jag då inte märka.”

”nej, det tror jag nog”, svarade Ida Rodin hjärtligt. ”Du är mor, du. Jag kan heller inte märka, att min lille ofärdige gosse är ful och vanskaplig, fast alla människor tycka det. Det är allt bäst, att du går till lasarettet med henne, så får du klart besked.”

Den oro, som dessa ord framkallade på Emma Vidéns rörliga drag, rörde emellertid Ida djupt, ty hon begrep, att vännens fantasi redan sysslade med bindlar och instrument. För att leda hennes tankar på annat spår sade hon därför hastigt:

”Tar du någon slant åt lillan av hennes far nu för tiden?”

”Nej, naturligtvis inte och har ju heller aldrig fått, som du vet. Jag vet inte ens, var han finns.”

”Ja, tänk, vad du fått lida för henne! Minns du, hur förtvivlad du var, då du gick med henne? Och nu vill du väl inte mista henne för aldrig det?”

”O, så du talar! Nej, inte för allt i världen. Men ibland känns det så tungt att inte få ha henne själv. När hon satt i mitt knä förra söndagen – vi var alldeles ensamma, ty gumman, som hon är hos, var ute i ett ärende – såg hon mig plötsligt så förebrående in i ögonen och frågade: ’Varför får jag inte vara hos min riktiga mamma, som alla andra barn får?’ Jag kunde inte svara ett ord, vet du, det sved så rysligt i bröstet. Stackars unge! Hon förstår ju heller ingenting om pengar ännu.”

Maskinen hade surrat hela tiden under de båda kvinnornas samtal, men nu lade Emma sömnen åsido och böjde sig med

en vädjande blick mot den ett år äldre väninnan. I detsamma jagade blåsten en smattrande snöskur mot fönsterrutorna, visslade i den skröpliga kakelugnen och rusade in genom dörröppningen, så att lamplågan flämtade. Emma glömde med ens sina egna bekymmer.

”Ack, Ida”, sa hon enträget, ”Ta av dig skinnmössan och schalen! Du blir fördärvad av kylan, när du kommer ut, om du sitter inne i ytterkläderna. Jag ska sätta på kaffepannan, så att vi får lite varmt i oss.”

Hittills hade Ida Rodins ansikte och gestalt varit i skuggan, men nu, när Emma flyttade lampan, fick hon skenet skarpt och klart över sig. Ett ögonblick vacklade lampan i lannesömmerskans hand; hon satte den skyndsamt ifrån sig och sjönk tillbaka på sin stol. Vad var det väl, hon såg? Var väl detta ansikte Ida Rodins? Hud, som låg rynkig över ögonbrynen men var som smetad fast över kindknotorna och kring käkarna; ögon, halvslocknade under rödkantade ögonlock, och en näsa, som stack fram sylvass och med blåaktiga näsvingar. Var fanns det vackra håret, som plägade ligga i fylliga bucklor över Idas tinningar? Nu lyste ju huvudsvålen fläckvis fram genom den sparsamma hårbetäckningen. Åh, hon uthärdade ej åsynen av dessa härjade drag. Hennes blick sjönk

mot golvet, och där såg hon en grå ullstrumpa, genomvåt av smält snö, som stack fram ur en sko, till hälften berövad ovanlädret. Då hon lät blicken glida uppåt igen, märkte hon ett spetsigt knä och på detta Idas vänstra hand, inte så grov och illa medfaren som den högra men ytterligt utmärkt och givande ljuset fritt spelrum mellan sitt finger och tvenne ringar av gul metall ...

Emellertid hade sömmerskans granskning, ehuru noggrann, varit så snabb och försynt, att föremålet för densamma ingenting märkt. Det var därför i samma trötta ton, som hon hittills begagnat, Ida svarade på sin väns fråga om hur hon och hennes familj hade det – en fråga framställd utan allt känslöshet.

”Åh, Rodin är utan arbete.”

”Hur länge har han varit det?”

”Det är på femtonde veckan nu.”

”Hur kommer det till?”

”Han blev sjuk, och då miste han sin plats.”

”Femton veckor! Har han försökt att få något? En sådan skötsam karl som han borde väl inte ha svårt att få anställning.”

”Ack, kära du, han är ute varenda dag, men det är så ont om arbete, och så ser han så eländig ut, att ingen tror honom om att orka med något. Man blir minsann inte fet på buljongkött och kaffesump, om man också får tillräckligt av det, vilket inte händer oss. För resten är ju Rodin så dann med barnen, som du vet; han sukter många gånger, för att di ska få lite mer att tugga på. Till på köpet har han börjat hosta med, det som skrämmer folk så.”

”Än dina småttingar då? Har du dem krya?”

”Ja, de fyra, men Erik har så svårt med sin puckel. Han orkar inte gå omkring utan måste krypa på det kalla golvet, och det skaffar honom sådan värk i benen. Barnen plocka stickor och barkbitar, förstås, men de värma just inte så mycket.”

”Kära Iddikan”, Sade Emma, begagnande vännens smeknamn under barnåren, och sökte göra sin röst stadig, ”hur kan du reda dig, och hur har du kunnat det en så lång tid?”

”Jag har fått lite tvätt då och då, och så ... ja, den känner du också till: Stampen. Igår försökte jag med vårt sista täcke, men det var nog för dåligt, jag fick bära hem det igen. Och nog behöver barnkräken det, men det blev i alla fall en gråt, ty de trodde så

säkert, jag skulle ha mat med mig hem. Och Rodin, som var inne, han grät också.”

Idas röst hade fortfarande varit lugn och jämn, och linnesömmerskan hade, på ett undantag när, ej förrätt minsta skälkning i sin stämma, fastän hon kände sitt hjärta svida av medlidande och ångest över att inte förmå hjälpa. Hur god denna kvinna var, visste ingen bättre än hon. Emma Vidén, som sett sitt eget lilla barn växa, få runda lemmar och rosiga kinder vid Idas modersbröst, givmilt delat och utan bön, som själv mättats och värmts vid den fattiga familjens härd under tiden, då hon varit värlös, utstött, förkastad, då hon jämt hörde Norrströms vågor brusa och locka. Kom, kom ...! Ack, vilken älsklig ”mor lilla” var in te denna arbetarhustru! Hur uppoffrande, hur soligt glad bland sina små hade hon inte alltid varit! Hur ärligt delade hon inte, hängiven och stark i sin trofasthet, mannens tunga kamp och bekymmer! Vad skulle hon väl säga till henne, som satt där så insvept i sin schal? Hon fann inga ord. Tystnaden blev pinsam och lång.

Men plötsligt blev det liv bakom panelen i kakelugnsvrån och en rättas gälla nödrop skar genom luften. Slik olåt var troligen inte obekant för rummets ägarinna, ty hon lugnade sig strax efter en

förskräckt dragning på sina kjolar, men på Ida tycktes den verka som en impuls att tala. Sakta och som om inget avbrott varit i samtalet, sade hon:

”Men det är ändå inte det värsta.”

”Vad menar du?”

”Det här”, ropade Ida Rodin och kastade med en lidelsefull rörelse upp schalen.

Skräckslagen stirrade Emma på vännens utmärglade kropp. Havandeskapet var ännu inte synligt, men hon hade förstätt åtbördens betydelse. Hon ville tala, men hennes strupe sammansnördes, , ville gråta, men ögonen brände blott. Trodde Ida, att barndomsvännens stela blick och tystnad innebar en förebråelse? Troligen, ty hon sa avböjande och i det en mäktig snyftning skakade hennes kropp:

”Snälla Emma, Rodin och jag tycker så mycket om varandra.”

Men i den fattiga sömmerskans själ fanns endast en stor förstående ömhet. I ett nu hade hon Idas huvud mot sitt bröst och vaggade det sakta, under det att hon lyssnade till alla de smärtfyllda, förtvivalde ord, som kom stötvis fram mellan djupa snyftningar. Själv förmådde hon ej tala, men hennes tårar rann strida och brännande utför kinderna och vidare, så att den

ulliga ytan av hennes bruna stickkofta slutligen var betäckt av dallrande droppar. Först när hon uppfattat den olyckligas framsnyftande klagan Och så är jag så hungrig, alltid, alltid, alltid!” – gjorde hon sig varligt fri ur Idas krampaktiga omfamning och gick fram till träställningen i vrån vid kakelugnen, där hon med snabba men osäkra rörelser tände fotogenköket under en liten kaffepanna; hämtade sedan ur skänken en halv limpa, en skiva fläsk och lite kokt potatis, vilken senare hon började skala med lampan stående tätt invid sig.

Under tiden hade Ida Rodins snyftningar så småningom upphört och Emma, seende den orörliga gestalten, som hade armarna över stolskarmen och huvudet borrarat i den, trodde sin vän insomnad av utmattning efter den häftiga sinnesrörelsen. Hon strök därför med stor varsamhet skalen av kniven mot skålens kant och sökte skynda sig med sysslan. Men den lilla högen med potatisskärvor växte helt långsamt, ty dels var hennes ögon förblindade av tårar, som hon inte kunde borttorka med sina av arbetet klibbiga händer, dels letade hennes praktiska sinne träget efter utvägar att bistå den utarmade Rodinska familjen. Men det dröjde, innan hon kunde skönja någon. Slutligen tyckte hon sig dock kunna se en ljusglimt efter att i tankarna farit

vilse till rikemäns portar, leviternas gäll och fattigvårdens offentliga förevisningar. När hon därför hörde sitt namn nämnas, aktade hon inte på det sällsamt pressade uttryck, Idas röst antagit, utan ivrigt att meddela sin plan, svarade hon:

”Jag trodde du sov, jag. Men vet du vad? Jag har tänkt ut att vi ska sula ihop en hel mängd slantar åt er, alla dina kamrater och din gubbes också. Alla ä’ ju vådligt fattiga, förstås, men ser du, sådana brukar vara mest givmilda, för de begriper vad man behöver, så bra. Du ska få se, att det klarnar för er. Det blir nog bättre med arbete också lite längre fram.”

Ingen verkan förspordes dock av dessa tröstande ord; allt var tyst och orörligt borta i halvdunklet. Men när en stund förgått, hörde Emma åter den som under ett stort tryck arbetande rösten:

”O, så ont jag har det! Jag törs inte säga, vad jag ville göra åt Rodin, han som är så rädd om mig. Om jag bara tordes tala med en människa! Gud, vad jag har ont med mina tankar!”

Emma, som inte förstod, vartåt hennes vän syftade, kunde ej finna något att svara. En snabb blick visade henne Ida böjd och orörlig som förut, sedan tog matlagningen hennes uppmärksamhet i beslag. Men

med ens kände hon sig betraktad, gjorde en vändning och mötte Idas vidöppna, tårlösa ögon och hörde hennes röst, nu frigjord, ropa fram långa natters gråt och dagars stumma förtvivlan.

”Ä’ det ett brott, Emma? Blir jag en mörderska, om ...?”

Kniven föll med en skarp skräll ur Emma Vidéns hand ned på kakelugnstenarna. Hon kunde inte uthärda Idas blick utan sökte ett annat mål i rummet för sina ögon. Och det hände, att dessa gick den vanda vägen till barnporträttet i den röda sammetsramen och stannade där. Men dessförinnan hade hon blivit medveten om att hon själv bland sina planer på hjälp åt den talrika, nödlidande familjen även haft detta, detta, som Idas ord åsyftade.

Hon hade dock inte förr fått ögonen på sin lilla flickas bild, än en hallucination tog henne fatt – trött, svulten, skakad av intryck som hon var – och kom den sviktande modersinstinkten till hjälp. Idas ofödda barn och hennes egen älskade tös sammansmälte och blev till ett. Och nu steg ett lidelsefullt försvar för denna ljuslockiga hjässa, dessa runda lemmar, hela detta av livslust sprudlande liv, som log henne till mötes från ramen, upp till hennes skälvande läppar. Men blott för ett ögonblick. Dimman lättade från hennes hjärna, och

hon såg verklighetens inferno vidöppet. Tanken på den räcka lidanden, som vänta dem, vilka födas på livets skuggsida, genomborrade henne likt ett glödande spjut, så som den gör med otaliga modershjärtan i armodets dälдер. – Brott?

Frågade hon sig. Hennes samvete stämplade inte Idas tilltänkta handling som sådant, svedd som dess tunga var bliven genom det kristna samhällets illdåd.

Ty väl var Emma Vidén ärlig och adlad av den renaste humanism, men hennes rättsuppfattning hade snedvridits under påverkan av den samhällsgrymhet, som oavlåtligt gjorde henne till sitt offer, vare sig den likgiltigt lämnade henne att, bäst hon kunde, kämpa mot virvlarna i den sociala malströmmen eller skoningslöst kapade finger efter finger på hennes händer, när hon med styrka, mångdubblad av moderskärleken, klamrade sig fast vid samhällsskeppets reling. Hur skulle hon för övrigt kunnat klart inse det brottsliga i att kväva spirande liv, hon, som ständigt hade för ögonen samhällets likgiltighet gentemot dem, som ger senor och svett till dess drivkraft? Med skulor hade hennes själ närts under barnaåren, och lika noggrant som hennes kropps krafter utsugits, hade själens ypperliga jordmån sedan dess lämnats obrukad. Därför förmådde hon nu ej heller att tränga under ytan av

ifrågavarande spörsmål utan
ankrade vid den drift, som
kommer varje moder att innerst
känna äganderätten till sitt foster
som absolut. Snabbare, än nu
skedde, skulle också hennes svar
avgetts, om inte
modersinstinkten vakat – den
bröt fram i makt ... O, vilka kval!
Hon vägde – vägde, den unga
modern, och kunde inte avgöra.
Hennes överkropp böjdes som
knäckt av en stormil, och handen
pressades mot det bultande
hjärtat. Men när en ångestfull
minut förgått, gick hon stilla till
Ida Rodin, lade armarna kring
hennes hals, såg henne fast och
varmt i ögonen och sade:

”Nej.”

DIKTONIUS



Elmer Diktonius i sitt hem i Grankulla (Kauniainen) 1960. Okänd fotograf.
[Källa: Public domain]

ANDERS BJÖRNSSON

”En struntvisa, rysk zigenarsång, restauranglort, en bordellbön, sentimentaliteter, rama smörjan – men en gång kommen från stäppen, en mänskas eller ett folks, och han för den och oss dit igen, eller *tjort snajet* [fan vet] vart, men han för, och vi går, springer, löper, hett regn slår ansiktet, åsktyngd trycker – ett litet ryck och vi står på ett högt berg, jubelskriker; det finns blott hans röst, allt är hans röst, vi är hans röst, från tårna till hjässtoppen ett rasande kraftskri – och tystnad.

Sedan Schubert.”

Ett tummat, sönderfallande exemplar av Diktonius’ *Dikter och prosa* tas ner från sovrumsbyllan. Detta skrev han 1922 (*Opus 12. Musik*). Sångaren: Fjodor Sjaljapin, basen. Diktaren hade i ungdomen haft planer på att bli kompositör, gjorde fiasko vid en debutkonsert med romanser ett par år tidigare. Till honom kom under tiotalet den blivande kommunistchefen Otto Ville Kuusinen för att ta lektioner i pianospel och musikteori. Diktonius kände också Edvard Gylling, som skrivit en doktorsavhandling om torparnas ställning i Finland under svensktiden och blev finansminister i den röda rådsregeringen. Stalin avrättade honom (1936). De tre kunde glamma Bellman tillsammans och – samtidigt – se sig som avantgardister, mens tid var.

”I Der Doppelgängers lidelsecreasingo röt han på ett underligt sätt, svängde huvudet långsamt, skälvande, runt salen, slickade oemotståndligt väggarna rena, fick dem att bågna, tre fyra fem gånger, förfärligt. Jag var rädd. Ett hammarslag den sången, ett släggslag dess tysta slut. Men han log.” Sjaljapin.

Och ändå hade denne författare bara året före skrivit: ”Om konstens mening vore att bedöva, att få oss att glömma livet, så vore ett hammarslag i skallen den enklaste och bästa konsten.” (*Min dikt*)

Diktonius, anser jag, är som bäst när han skaldar om barn. (Särskilt i *Mull och moln*, 1934.) Barnet är oförstört, allt finns hos det. Barnet har det också svårt: Röd Eemeli, horungen, höll på att strypas vid förlossningen av modern. Som dog. (*Stark men mörk*, 1930.)

”Vid rännstenskanten
lever vilsna barn,
slåss med varann och jämrar:
mamma, mamma!”

På annat håll, under en promenad i naturen:

”Skrällsmäll –
bedövande paus.
Skyfallsvinds
jämndova dån.”

Och han försäkrar:

”jag sjunger
medan jag slåss.”

Barnet, det drömmer:

”Kom en ängel från himlen
med korven i handen
och gav den åt mig –
o hur den smakade!
Och ängeln sade: kom till himlen!
Och vi flög. Och där satt Gud.
Med en slicksticka i munnen.
Och gav den åt mig.
Och den smakade då!
Och Gud sade: alltid kött
åt fattiga barn
och bakelser på
och glass!

Och vi åt.

Och allas magar nynnade av
mättnad.

Och Gud sade:
vem sjunger så vackert?”

I denna poesi, eller snarare poetik, finns därutöver: katters jamande, maskiners stänk och stön, rackors skall, Beethoven och Brecht i Stockholms Hammarby (det är världskrig nummer två för tillfället: ”pukors brak/och pinnars skak”), motvindsmåsar kvidande, asfalt brummar, flötens läte i vattnet, vågor ryter, ”väsningar fräsningar”. Man möter oboen som kuttrar och kacklar, det är inte hans melodi, men viselpipan

”som skriker gällt
mellan sårfrusna läppar”
(*Stenkol*, 1927).

Uppbrott! Hos Bach är det stormen som går. (Ibid.) Diktonius skrev gärna sina substantivuttryck i obestämd form, staccatoartat.

Detta diktoniuska idiom ville jag göra till mitt – två generationer för sent, kan man invända. Det har en kärvhet som hos Sibelius, symfonikern. Jag gick i solen och memorerade passager, som en skådespelare. Jag vägrar fortfarande att tro att någonting sådant kan bli passerat, förlegat. Melodier, skriver Diktonius själv, kan tina upp och svälla (*Annorlunda*, 1948):

”Efter 20 år –
efter den flygelvilda tiden –
satt jag åter vi en Bechstein
i en gammal herrgård
djupt i den finska ödemarken.
Räddhågad var jag
och fingrarna darrade
som med den första flickan –
ja vem var hon? –
och med andaktsvörndnad
öppnade jag locket
och reste upp notstället,
letande efter den enklaste
bland noterna –
det var Sibelius’ Elegi –
och varsamt, med fumliga
fingrar,
vidrörde jag tangenternas
elfenben
och tafattsakta, som blindögd
på gammal stig,
lät jag de första ackorden ljuda.”

Vörndnad är ordet. Rabulisten ger
sig inte förrän demensen tar hon-
om. Han ser

”granens gröna
fingerhandskar ... dirigerande
häftigt
nästan rytmiskt”

medan snöstormen viner. Allt
upplevt är partitur. (*November-
vår*, 1951) Det som återstår är
barnets tysta blick, på den andra
sidan.

Den 5 februari 2020.

*Texten om Diktonius ingår i en
samling miniessäer om musik – under
arbete. Författaren tar gärna emot
läsarsynpunkter på
andersbjornsson@bredband.net*

Recensioner

Wolfgang Schorlau

Denglers första fall



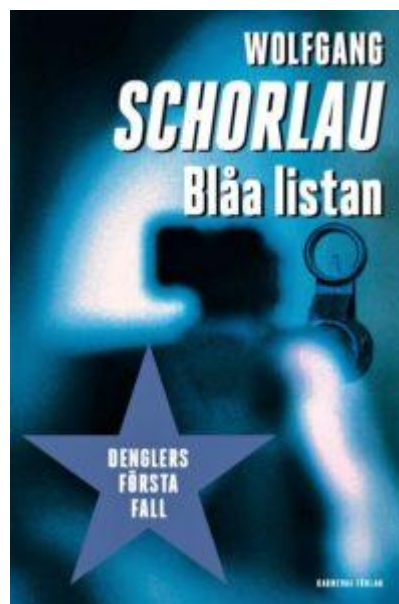
Göran Bergkvist

Göran Bergkvist, som recenserar denna bok, beskriver sig själv: "Varit verksam som tandläkare i Norrköping. Sedan gymnasietiden i Jönköping ett stort intresse för tysk historia, politik och kultur. Flitig Berlinresenär."

GÖRAN BERGKVIST

I Förr och Nu nr 1 2017 presenterade Jan-Olof Erlandsson den tyske författaren Wolfgang Schorlau och hans författarskap

för läsarna i en längre artikel med titeln "Författaren Wolfgang Schorlau skärskådar det tyska samhället i sina kriminalromaner". Han avslutade sin artikel: "Ingen av Schorlaus böcker är översatt till svenska men i den flod av deckare som översvämmar bokdiskarna känns hans böcker mer angelägna än de flesta. Förhoppningsvis tar sig något förlag an detta."



Format Inbunden

Språk Svenska

Antal sidor 318

Utgivningsdatum 2020-03-24

Förlag Karneval förlag

Översättare Margareta Zetterström

Originaltitel Die blaue Liste

ISBN 9789188729378

Nu har Schorlaus första roman med den före detta kriminalpolisen Georg Dengler i huvudrollen äntligen översatts till svenska av Margareta Zetterström. Det är

Karneval förlag som tagit på sig den spännande uppgiften med utgivningen av *Blåa listan: Denglers första fall*. Det speciella med Schorlau är hans kritiska skildringar av en rad uppseendeväckande händelser i Tysklands moderna historia sedan DDR:s sammanbrott och "Die Wende". Med en privatdetektiv som huvudperson dessutom.

Blåa listan börjar dramatiskt med mordet på chefen för Treuhandanstalt Detlev Karsten Rohwedder den 1 april 1991. Han mördas i sitt hem i Düsseldorf, trots att han var en av Tysklands bäst bevakade personer med ständigt polisskydd. Strax före mordet sänktes utan hans vetskap säkerhetsnivån i bevakningen av bostaden, men bibehölls på arbetsplatsen i före detta Görings Luftfartsministerium vid Otto Grotewohlstrasse i Berlin.

Treuhandanstalt grundades i februari 1990 av Modrowregeringen, DDR:s sista regering. Man önskade en ordnad övergång av ägarförhållandena från planekonomiska, många gånger nergångna, statliga företag till en marknadsekonomisk ordning med aktiebolag. Mer än 8 500 företag med fyra miljoner anställda överfördes till Treuhand för att senare bli omvandlade till aktiebolag. Efter parlamentsvalet i april 1990 där återföreningsförespråkarna hade stora framgångar röstades i juni en ny Treuhandlag igenom

som gav organisationen i uppdrag att så snabbt som möjligt privatisera den östtyska industrin. Rohwedder var socialdemokrat och dessutom en erfaren företagsledare. Under våren 1991 hamnade Treuhand och Rohwedder i fokus då man tvingades till en rad företagsnedläggningar. I Rohwedders eftermäle har man tryckt på hans sociala engagemang och ansträngningar att hitta lösningar utan avskedanden. Efter hans död accentuerades utvecklingen. En stor del av medborgarna blev arbetslösa och kände sig svikna av myndigheterna. När Treuhand upplöstes 1994 hade 12 500 företag privatiserats varav 80% övertagits av västtyska investerare. Tre miljoner anställningar gick förlorade under kort tid och en rad företag hade i princip skänkts bort. Händelserna lämnade efter sig bestående trauman hos stora delar av befolkningen i östra Tyskland.

Rohwedder sköts vid midnatt genom fönstret till sitt arbetsrum med tre skott, varav det första med stor precision och direkt dödande. Röda arméfraktionens (RAF) "Kommando Ulrich Wessel" tog på sig attentatet. Det var den tredje generationen terroristerna inom en gruppering som framför allt var verksam under slutet av 60-talet och 70-talet. Ulrich Wessel var för övrigt den tyske terrorist som dog vid ockupationen av den västtyska ambassaden i Stockholm 1975.

I *Blåa listan* arbetar Georg Dengler vid den tiden som polis vid Bundeskriminalamt (BKA) och deltar i utredningen av mordet, där man aldrig lyckades avslöja attentatsmännen. Man kunde heller inte knyta mordet till RAF eller hitta ett trovärdigt motiv.

Dengler känner missnöje med sin roll inom BKA och bestämmer sig för att starta på nytt som privatdetektiv i Stuttgart där hans exfru och son bor. Han börjar sin nya verksamhet med att annonsera i en lokaltidning. Bland de första kunderna finns en orolig make som misstänker att hustrun är otrogen men snart dyker även ett mer intressant fall upp som har att göra med en flygolycka i Thailand i maj 1991, där ett plan från Lauda Air störtar strax efter start och 223 människor omkommer. Schorlau beskriver i boken en intressant koppling mellan mordet på Rohwedder och flygolyckan. Med på planet fanns en av Rohwedders rådgivare och nära medarbetare. Schorlau binder skickligt ihop trådarna till en intensiv spänningsroman som är svår att lägga ifrån sig.

Schorlau har jämförts med Henning Mankell och hans romaner med Kurt Wallander. Visst känner man igen en del av den sedvanliga, privat tilltufsade polisen i Georg Dengler, men Schorlau tar i sina böcker upp aktuella samhällsliga och politiska händelser på ett tydligare sätt än vad

man hittar i Mankells Wallanderböcker. Schorlaus teknik att blanda verklighet och fiktion i romanen ger honom frihet att söka alternativa lösningar, men öppnar samtidigt upp för risken att anklagas för att vara konspirations-teoretiker. Hans teknik ger även läsaren möjlighet att lyfta blicken.

En liten detalj i den annars omsorgsfullt översatta texten: varför översätta den sydtyska delikatessen Weisswurst till "vitkorv"? Det stimulerade inte *min* pavlovska reflex.

Min första tanke när jag läste boken var att det kanske gått väl lång tid sedan händelserna kring Die Wende och mordet på Rohwedder för att intressera dagens läsare, men händelserna kring Treuhands hantering av utförsäljningen har betydelse för skeenden i östra Tyskland även i dagsläget. Högerpopulisternas i AfD (Alternative für Deutschland) stora framgångar i Thüringen och Sachsen i senaste delstatsvalen kan till stor del förklaras av Treuhands agerande och missnöjet med den konstant höga arbetslösheten som har rått sedan dess. Om Schorlaus tes om sambandet mellan mordet och flygolyckan och de alternativa idéer som därigenom gick om intet stämmer, hade möjligen utvecklingen av ett antal företag i östra Tyskland efter Die Wende kunnat se annorlunda ut.

Förhoppningsvis fortsätter Karneval med utgivningen av Denglerserien så att vi får ta del av de resterande åtta fallen och därmed det fortsatta skärskådandet av ett antal uppseendeväckande händelser i Tysklands moderna historia.

Skvaller och felaktigheter – men ändå läsvärt



Marianne Fors

Marianne Fors är pensionerad lärare i svenska och franska. På den tiden Förr och Nu var en papperstidskrift (1970-talet och framåt) var hon länge tillsammans med Lars Andrée ansvarig för tidskriftens recensionsavdelning. De två redigerade 1992 ett temanummer om

Jean-Paul Sartre. Marianne Fors har ett långvarigt intresse för fransk kultur och utgav 2009 boken *Ett år med systrarna Beauvoir* (Förlaget Tintomara). I denna recension diskuterar hon den förra året utgivna studien av Sten Andersson, *Vi två är ett. Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir och deras tid*, (Karneval förlag, 2019).

MARIANNE FORS

Jean-Paul Sartres namn förknippas väl mest med existentialismen och Simone de Beauvoir är mest känd för sitt verk *Det andra könet*. Det har skrivits många böcker om dem, i många länder, om deras sätt att leva och deras tänkande, och efter deras död på 1980-talet har deras respektive adoptivdöttrar gett ut en hel del material. Sylvie Le Bon-de Beau-

voir är fortfarande i livet men Arlette Elkaïm-Sartre är död sedan 2016.

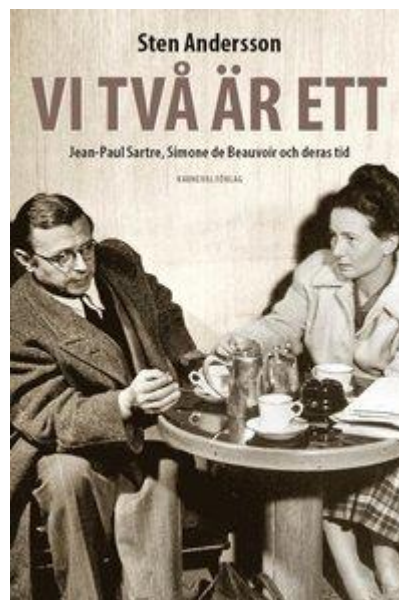


Sartre och de Beauvoir. [Källa: [BBC Radio 4 – Wittness](#)]

Förra året utkom här i Sverige *Vi två är ett. Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir och deras tid*. På nästan 800 sidor får vi följa Sten Anderssons grävande i Sartres och Beauvoirs göranden och låtanden. Det är en på många sätt intressant bok, men den innehåller också väldigt mycket spekulation och märkliga påståenden, och jag skulle vilja ge några exempel.

Sten Andersson påstår (sid. 137) att Sartre sov tillsammans med sin mor ”ända tills han var i förpuberteten” och drar sedan utifrån det slutsatsen att han nog fick ”klänga på hennes kropp ganska intimt /.../”! Om Simone de Beauvoir skriver han till exempel att hon ”ständigt grät och beklagade sig”! Det finns åtskilliga exempel på den här typen av lösa spekulationer, som framställs som om de vore sanningar. Det som Sten Andersson skriver

om vissa av Åsa Mobergs tankar (sid. 369) borde han ha tänkt på själv: ”Visst får man spekulera, men det måste finnas någon rimlig grund.”

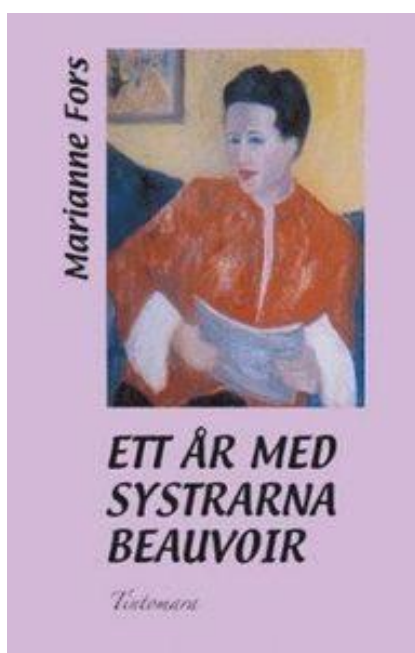


Format Inbunden
Språk Svenska
Antal sidor 781
Utgivningsdatum 2019-03-28
Förlag Karneval
ISBN 9789188729170

En annan sak som är väldigt irriterande är hur Andersson med hjälp av ordval ibland får oss att se något annat än det som är/var. Att Sartre och Beauvoir hade kärlekshistorier med unga kvinnor är välkänt, och även att de kunde bete sig okänsligt och kanske grymt mot vissa av dem, men när man omtalar dessa som ”småflickor” leder det tanken till flickor i förpuberteten eller yngre.

Den största invändning jag har mot boken är hur Andersson läser Simone de Beauvoirs romaner som om de vore dokumentära

skildringar. Han skriver (sid. 404) att det inte ”skulle vara omöjligt att läsa deras böcker som både skönlitterära eller filosofiska texter och nycklar till deras liv”. Det är inte en orimlig tanke att författares verk påverkas av deras liv, men Sten Andersson går mycket längre än så. Ett av många exempel (sid. 23): Françoise i romanen *Den inbjudna* är för Sten Andersson inte romanpersonen Françoise utan Simone de Beauvoir, och Pierre är ingen fiktiv figur utan den verkliga Sartre. I ett samtal i romanen säger Elizabeth till Françoise att sexuell trohet är löjligt och Françoise svarar att hon inte alls känner sig som en slav för att hon är trogen mot Pierre. Om detta skriver Sten Andersson att ”Simone försvarar här både sin egen oskuldsfullhet /.../ och Sartres många snedsprång”, alltså inte Françoise och Pierre utan Simone och Sartre!



Det är roligt att Simones syster, konstnären Hélène de Beauvoir, omnämns i boken (sid. 166). Det stämmer att Simone uttrycker sig väldigt elakt om systemen i dagböcker och brev, men hon stöttar henne också på olika sätt. Där- emot är det inte sant att Hélène ”fick barn”; hon och hennes man skaffade inga barn. (Jag har haft tillfälle att träffa och intervjuat Hélène vid ett par tillfällen och skrivit om henne i min bok *Ett år med systrarna Beauvoir*.)

1964 utkom romanen *Oäktin- gen* av Violette Leduc. Leduc tillhörde kretsen kring Beauvoir och Sartre och Simone skrev ett förord till boken. Sten Andersson nämner att Leduc var förälskad i Simone, och sedan skriver han (sid. 644): ”Om man får tro Simone själv var hon inte intresserad av något lesbiskt förhållande med Violette, vilken hon elakt kallade ’Den fula kvinnan’ bak hennes rygg, men vars skönhet hon försöker upphöja till modehusens nivå i det nämnda förordet.” Att påstå att en människa är ful är inte snällt, men det kan vara bra att ha i minnet att det var Leducs egna ord om sig själv. Att Beauvoir skulle ha talat om Leducs skönhet i bokens förord är totalt fel. Vad man kan läsa där är att Simone motsäger Violette Leducs ord om att hennes fulhet (alltså Violettes) ska komma att isolera henne ända tills hon dör. Simone påpekar att det inte stämmer och nämner det intresse Leduc väcker

hos många, bland annat stora modehus. Men det har inget med skönhet att göra. Läser man några rader längre i förordet ser man att vad Beauvoir skriver är att Violette Leducs fulhet inte har isolerat henne, fulheten har inte styrt hennes öde men har fått bli en symbol för det.



Författaren Violette Leduc (1907-1972)

Det finns hur mycket som helst att uppröras över i *Vi två är ett* men trots det läste jag med intresse alla sidorna – Simone de Beauvoir och Jean-Paul Sartre är spännande personer och Sten Andersson ger glimtar från deras uppväxt och ungdom och visar vilken central roll de kom att spela, inte bara i Frankrike. De stod i centrum i det filosofiska, litterära och politiska livet under ett femtiotal år under 1900-talet – och det ger Sten Andersson

många exempel på i sin innehållsrika bok. De vågade vara obekväma, de stelnade aldrig i sitt tänkande och de är fortfarande aktuella. Men visst kan man undra hur Sartre och Beauvoir kunde ge alla intervjuer och föreläsningar, delta i alla möten, göra alla resor och framför allt skriva allt de skrev, om de ägnade så mycket tid till att knulla runt och om de mer eller mindre alltid var påverkade av alkohol eller droger, såsom det framställs i boken.